

**Jakub
Jasiński**

Konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu w świetle zasady równowagi kontraktowej stron w prawie Unii Europejskiej

JAKUB JASIŃSKI

KONSUMENCKIE PRAWO DO ODSZKADNIENIA OD UMOWY
KREDYTU W ŚWIELE ZASADY
RÓWNOWAGI KONTRAKTOWEJ STRON
W PRAWIE UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2023

Copyright @ 2023 Jakub Jasiński. Wszelkie prawa zastrzeżone.

ISBN 978-83-64681-40-0

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów
pl. Powstańców Warszawy 1, 00-950 Warszawa
www.uokik.gov.pl

Skład i druk:
Drukarnia Piotra Włodarskiego
ul. Ksawerów 21
02-656 Warszawa
www.wlodarski.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów i akronimów	6
Wstęp	9
1. Motywacja do podjęcia tematu i zarys problemów prawnych	9
2. Obecny stan badań	10
3. Pytania i hipotezy badawcze.....	11
4. Ustalenia metodologiczne	12
5. Ustalenia terminologiczne i zakres analizy	12
6. Szkic porządku rozważań	13
Rozdział I. Charakterystyka konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu.....	15
1.1. Wprowadzenie	15
1.2. Zakres przedmiotowy i istota konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu	15
1.3. Zakres podmiotowy	18
1.4. Uprawnienie konsumenckie a umowne i ustawowe prawo do odstąpienia w polskim systemie prawnym	22
1.5. Równowaga kontraktowa w prawie Unii Europejskiej	25
1.6. Unijny model przeciętnego konsumenta	26
1.7. Behawioralno-ekonomiczne uzasadnienie „prawa do namysłu”	28
1.8. Podsumowanie	32
Rozdział II. Powstanie i wykonanie konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu	33
2.1. Wprowadzenie	33
2.2. Powstanie uprawnienia	33

2.3. Wykonanie uprawnienia	35
2.3.1. Złożenie oświadczenia woli	35
2.3.2. Podstawowy termin do złożenia oświadczenia	37
2.3.3. Sankcyjny termin do złożenia oświadczenia.....	38
2.3.4. Bezterminowość czy wieczność konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu?	41
2.4. Podsumowanie	47
Rozdział III. Skutki prawne wykonania konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu	48
3.1. Wprowadzenie	48
3.2. Skutki prawne w aspekcie temporalnym	48
3.3. Skutki prawne w aspekcie prawnorzeczowym.....	51
3.4. Sytuacja prawna stron w stosunku rozliczeniowym	51
3.4.1. Uwagi ogólne	51
3.4.2. Umowy sprzężone.....	54
3.4.3. Umowy dodatkowe	58
3.5. Podsumowanie	59
Rozdział IV. Zakaz nadużycia konsumenckiego prawa do odstąpienia jako gwarancja równowagi kontraktowej stron umowy kredytu ...	61
4.1. Wprowadzenie	61
4.2. Ryzyko dysproporcji pomiędzy prawami i obowiązkami stron w umowie kredytu	61
4.3. Status zakazu nadużycia prawa w systemie prawnym UE	63
4.4. Nadużycie przez konsumenta prawa do odstąpienia od umowy kredytu.....	67
4.5. Podsumowanie	73
Zakończenie	75

Konkluzje	75
Perspektywy badawcze	78
Bibliografia	79
Wykaz aktów prawnych i wniosków legislacyjnych.....	85
Wykaz orzeczeń.....	87
Orzeczenia TS	87
Opinie rzeczników generalnych i wnioski prejudycjalne	90
Orzeczenia i decyzje krajowe	91

Wykaz skrótów i akronimów

BGB – kodeks cywilny niemiecki z 18 sierpnia 1896 r., *BGB – Bürgerliches Gesetzbuch* (BGBl 2003 I, s. 738)

DKH, dyrektywa 2014/17/UE – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/17/UE z dnia 4 lutego 2014 r. w sprawie konsumenckich umów o kredyt związanych z nieruchomościami mieszkalnymi i zmieniająca dyrektywy 2008/48/WE i 2013/36/UE oraz rozporządzenie (UE) nr 1093/2010 (Dz. Urz. UE L 60 z 28 lutego 2014 r., s. 34-85)

DKK, dyrektywa 2008/48/WE – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/48/WE z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie umów o kredyt konsumencki oraz uchylająca dyrektywę Rady 87/102/EWG (Dz. Urz. UE L 133 z 22 maja 2008 r., s. 66-92)

DSUFO, dyrektywa 2002/65/WE – dyrektywa 2002/65/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 września 2002 r. dotycząca sprzedaży konsumentom usług finansowych na odległość oraz zmieniająca dyrektywę Rady 90/619/EWG oraz dyrektywy 97/7/WE i 98/27/WE (Dz. Urz. WE L 271 z 9 października 2002 r., s. 16-24)

Dz. Urz. UE – Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej

Dz.U. – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej

EWG – Europejska Wspólnota Gospodarcza

k.c. – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tj. Dz.U. z 2020 r. poz. 1740)

KE, Komisja – Komisja Europejska

KPP – Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 26 października 2012 r., s. 391-407)

Prezes UOKiK – Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów

Pub. L – Public Laws

RRSO – rzeczywista roczna stopa oprocentowania

SA – sąd apelacyjny

Sąd – Sąd Pierwszej Instancji

SECCI – Standardowy europejski arkusz informacyjny dotyczący kredytu konsumenckiego (ang. *Standardised European Consumer Credit Information*)

SN – Sąd Najwyższy

SOKiK – Sąd Ochrony Konkurencji i Konsumentów

TFUE – wersja skonsolidowana Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 26 października 2012 r., s. 47-390)

TS, Trybunał – Trybunał Sprawiedliwości

TUE — wersja skonsolidowana Traktatu o Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 26 października 2012 r., s. 1-46)

u.k.h. — ustawa z dnia 23 marca 2017 r. o kredycie hipotecznym oraz o nadzorze nad pośrednikami kredytu hipotecznego i agentami (tj. Dz.U. z 2020 r. poz. 1027)

u.k.k. — ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o kredycie konsumenckim (tj. Dz.U. z 2022 r. poz. 246)

u.p.k. — ustawa z dnia 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta (tj. Dz.U. z 2020 r. poz. 287)

UE — Unia Europejska

1. Motywacja do podjęcia tematu i zarys problemów prawnych

Wraz z początkiem bieżącej dekady sądy niemieckie odesłały do Trybunału Sprawiedliwości liczne pytania prejudycjalne związane z konsumenckim prawem do odstąpienia od umowy kredytu¹. Sądy te wyraziły obawę, że w zawistych przed nimi sprawach istnieje ryzyko wykonywania konsumenckiego uprawnienia w sposób noszący znamiona nadużycia². Coraz więcej konsumentów wchodzi bowiem z kredytodawcami w spory, których osiłą jest możliwość dokonania skutecznego odstąpienia od umów kredytu wiążanego, zawartych w celu sfinansowania umowy sprzedaży pojazdu. Źródłem wątpliwości judykatury, w kontekście nadużyć, są trzy okoliczności. Pierwszą jest upływ długiego czasu (zazwyczaj kilku lat) pomiędzy wygaśnięciem stosunku prawnego wskutek pełnego wykonania umowy a skorzystaniem z prawa do odstąpienia. Druga okoliczność związana jest z powoływaniem się przez konsumentów na błahе naruszenia obowiązków informacyjnych w celu uzasadnienia tzw. terminu sankcyjnego, uprawniającego do odstąpienia w tak odległej perspektywie. Ostatnia odnosi się natomiast do skutków prawnych spornego odstąpienia, przede wszystkim w postaci powstania roszczeń konsumentów o zwrot zapłaconych rat w zamian za wydanie kredytodawcy z powrotem przedmiotu jego świadczenia (pojazdu)³.

Co ciekawe, chociaż podniesiony przez sądy odsyłające problem jest obecny we wszystkich państwach członkowskich, to w Niemczech budzi on szczególne emocje z przyczyn społecznych. Przyczyniła się do tego afera Volkswagena z września 2015 r., tzw. *dieselgate*. Z punktu widzenia jej reperkusji odpowiedzi na wspomniane pytania prejudycjalne mogą doprowadzić do przełomu⁴. Dotychczas konsumenci, którzy zakupili na kredyt pojazdy dotknięte manipulacją danych o emisji spalin, ograniczali się do wywodzenia swoich roszczeń z przepisów ogólnych o czynach niedozwolonych⁵. Tymczasem, jeżeli TS podtrzyma swój prokonsumencki kierunek wykładni, będzie to równoznaczne z ugruntowaniem nowej, znacznie prostszej drogi prawnej do zrekompensowania transakcji związanych z *dieselgate*. Wówczas konsumenci, którzy odnajdą w swoich umowach nieprawidłowo wyrażone informacje, nie będą

1 Zob. m.in. wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Landgericht Ravensburg (Niemcy) w dniu 12 kwietnia 2021 r., C-232/21, CR, AY, ML, BQ przeciwko Volkswagen Bank GmbH i Audi Bank; wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Oberlandesgerichts Stuttgart (Niemcy) w dniu 13 października 2021 r., C-630/21, O.K. przeciwko Mercedes-Benz Bank AG, a także już rozstrzygnięty [wyrokiem TS z dnia 9 września 2021 r., sprawy połączone C-33/20, C-155/20, C-187/20, UK i in. przeciwko Volkswagen Bank GmbH i in. (EU:C:2021:736)] wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Landgericht Ravensburg (Niemcy) w dniu 31 marca 2020 r., C-155/20, RT, SV, BC / Volkswagen Bank GmbH, Skoda Bank – Zweigniederlassung der Volkswagen Bank GmbH.

2 Wniosek w sprawie C-232/21, pkt 18; wniosek w sprawie C-630/21, pkt 9 i 11.

3 W języku niemieckim powstał nawet neologizm, który odnosi się do odstąpienia w opisanych okolicznościach: *Widerrufsjoker*. Wydźwięk tego słowa podkreśla wątpliwą z punktu widzenia poczucia słuszności „moc” uprawnienia poprzez skojarzenie z karcianym dzokerem.

4 Zauważa to E. Alßalg, *Die Wiederbelebung des Widerrufsjokers: zugleich Anmerkung zu EuGH, Urt. v. 9.9.2021, C 33/20, C-155/20 und C-187/20, Volkswagen Bank und BGH, Beschl. v. 31.1.2022: XI ZR 113/21 u.a.*, Zeitschrift für das Privatrecht der Europäischen Union – GPR 2022, s. 77.

5 § 826 i nast. BGB; polskie odpowiedniki: art. 415 i nast. k.c. Zdaniem E. Alßalg, który odwołuje się do niemieckiego dorobku judykacyjnego w tym zakresie, najpełniej odzwierciedlały one ich interes. *Ibidem*, s. 78.

narażeni na zarzut przedawnienia lub problematyczne dowodzenie doznanej szkody – wystarczy, że złożą oświadczenie o odstąpieniu.

Przedstawione powyżej uwarunkowania, obrazujące wagę zagadnienia dla praktyki prawa w państwach członkowskich⁶, skłoniły autora niniejszej pracy do podjęcia szerokiej, krytycznej analizy konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu. Optyka unijnej zasady równowagi kontraktowej stron będzie w tych rozważaniach szczególnie ważna. Uwypukla ona – dostrzegalną już w odesłaniach niemieckich sądów – ewolucję myślenia o kategorii konsumenta: od słabszej strony stosunku prawnego, która zasługuje na ochronę, do na tyle uprzywilejowanej przez unijnego ustawodawcę, że w szczególnych przypadkach należy tej ochrony wręcz odmówić.

Pierwszym celem wspomnianej analizy jest więc zdiagnozowanie zagrożeń związanych z obecnością konsumenckiego prawa do odstąpienia w unijnym systemie prawnym, które mogą nieproporcjonalnie oddziaływać na harmonię praw i obowiązków stron umowy o kredyt. Przedwczesne byłoby bowiem przyjęcie, że w przytoczonych powyżej sprawach zmaterializowały się wszystkie te ryzyka. W konsekwencji autor niniejszej pracy zdecydował się na prześledzenie pełnego „cyklu życia” konsumenckiego uprawnienia – począwszy od jego powstania, poprzez wykonanie, aż do wywoływanych skutków prawnych. Następnie będzie należało rozstrzygnąć, czy któreś z tych zagrożeń może zostać zminimalizowane poprzez sięgnięcie do zasad ogólnych prawa UE, a w szczególności do zakazu nadużycia prawa. W tym zakresie, przydatne będzie odwołanie się do – jak na razie – jedynego orzeczenia TS podejmującego tę problematykę⁷.

Konkluzje płynące z tych dwustopniowych rozważań powinny zostać rozpatrzone w kontekście ekonomiczno-behawioralnego uzasadnienia prawa do namysłu oraz założeń unijnego modelu przeciętnego konsumenta. Dzięki tej szerokiej perspektywie możliwe będzie rozstrzygnięcie, czy konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu należycie koresponduje z unijną zasadą równowagi kontraktowej. Taka ocena, przywołująca na myśl sądową kontrolę postanowień abuzywnych, jest nadrzędnym celem przedmiotowej pracy.

2. Obecny stan badań

Prawo do namysłu to instytucja ugruntowana w unijnym systemie ochrony konsumenta, dlatego jest ona szeroko opisana zarówno w rodzimym, jak i zagranicznym piśmiennictwie. Niemniej dorobek naukowy w tym zakresie jest zdominowany przez optykę *stricte* dogmatyczną, pozbawioną elementu *law in action* – tak jakby racja bytu konsumenckiego uprawnienia wynikała z samej jego długiej historii, a rolę naukowca prawa było jedynie pogodzenie zastanej konstrukcji z otoczeniem systemowym. Podobną zachowawczość wykazują w tym względzie ekonomiści i psycholodzy. Autor niniejszej pracy nie dotarł do żadnego badania dot. behawiorystycznych aspektów ochrony konsumenta na rynku kredytowym, które w centrum stawiałoby skuteczność prawa do namysłu. Koncentrowano się raczej na studiowaniu zjawisk, które mogą być z tym prawem spokrewnione.

⁶ Afera *dieselgate* to najwyraźniejszy, ale oczywiście nie jedyny obszar, na którym *Widerrufsjoker* odgrywa pierwszoplanową rolę.

⁷ Wyrok TS z dnia 9 września 2021 r., sprawy połączone C-33/20, C-155/20, C-187/20, *UK i in. przeciwko Volkswagen Bank GmbH i in.* (EU:C:2021:736).

Dodatkowo, niedawne orzeczenie TS w sprawie *Volkswagen Bank GmbH i in.* nie wzbudziło – jak dotąd – wyraźnego poruszenia wśród doktryny prawa europejskiego. Pewnym wyjątkiem są w tym wypadku naukowcy niemieccy, których zaangażowanie wynika zapewne z szerokiej konfrontacji ich prawa krajowego ze standardami prawa unijnego. Nie oznacza to jednak, że w doktrynie niemieckiej trwa w tym zakresie żywiołowa dyskusja. Reakcja na orzeczenie ograniczyła się do kilku publikacji, głównie o charakterze doniesień z komentarzem/głos. W obliczu kontrowersyjnego charakteru wspomnianego wyroku dziwi fakt, że konsumenckiemu uprawnieniu na rynku kredytowym „nie rzucono jeszcze rękawicy” w postaci sumarycznej i krytycznej analizy.

3. Pytania i hipotezy badawcze

W świetle wskazanej luki, należy postawić następujące pytanie badawcze: czy konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu, w kształcie wyrażonym w dyrektywach 2002/65/WE, 2008/48/WE i 2014/17/UE oraz w odniesieniu do regulacji krajowych, pozostaje w zgodzie z unijną zasadą równowagi kontraktowej, tj. balansuje prawa i obowiązki stron umowy kredytowej poprzez proporcjonalne i równoważne wsparcie konsumenta na wewnętrznym rynku kredytowym?

Rozstrzygnięcie tego problemu wymaga najpierw odpowiedzi na następujące pytania: jakie są źródła i treść prawa do namysłu oraz jakiemu kręgowi podmiotów ono przysługuje; czy zasada równowagi kontraktowej może stanowić wzorzec kontroli dla konsumenckiego uprawnienia oraz jakie są jej źródło i treść; czy instrument ochrony konsumenta na rynku kredytowym w postaci prawa do namysłu jest uzasadniony empirycznie i funkcjonalnie; czym charakteryzuje się unijny model przeciętnego konsumenta na rynku finansowym i czy konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy jest z nim skorelowane. W efekcie przyjętego zakresu analizy pytanie kolejne dotyczy konkretnych zagrożeń dla równowagi kontraktowej, które niesie ze sobą funkcjonowanie konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu w unijnym systemie prawnym. Ostatecznie oszacowanie skali tych zagrożeń musi zostać uzupełnione rozstrzygnięciem, czy konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu może być interpretowane z uwzględnieniem zakazu nadużycia prawa, jeśli skutki wykonania tego odstąpienia w konkretnym przypadku okazują się nieproporcjonalne lub nierównoważne.

Już po wstępnej analizie przedmiotowej materii autor zauważył, że przyznanie konsumentom prawa do namysłu w jego obecnym kształcie nie koresponduje ani z unijnym modelem przeciętnego konsumenta na rynku finansowym, ani z aktualną wiedzą ekonomiczno-behawioralną. Wydaje się więc, że nie można powołać się na względy ochrony konsumenta, aby uzasadnić liczne i wyraźne zagrożenia dla równowagi kontraktowej, które wiążą się z konsumenckim prawem do odstąpienia od umowy kredytu. Tym bardziej, że Trybunał odrzucił proponowane przez sąd odsyłający ograniczenie konsumenckiego uprawnienia za pomocą zakazu nadużycia prawa. Niemniej było to jak na razie jedyne orzeczenie podejmujące ten problem, więc należy sprawdzić, czy stanowisko to jest uniwersalne i nie ulegnie zmianie w obliczu innego stanu faktycznego. Mając na względzie powyższe hipotezy, autor mniema, że pogląd o kompatybilności prawa do namysłu w obecnym kształcie z unijną zasadą równowagi kontraktowej wydaje się nie do utrzymania.

4. Ustalenia metodologiczne

Aby osiągnąć określone powyżej cele, autor niniejszej pracy posłuży się przede wszystkim metodologią formalno-dogmatyczną oraz prawno-teoretyczną. Niemniej jednak niektóre etapy rozważań będą wymagały wzbogacenia wykorzystywanego warsztatu naukowego o metodologię komparatystyczną oraz metaanalizę badań spoza dziedziny wiodącej. Nastąpi to w rozdziale I w zakresie poszukiwania funkcjonalnego uzasadnienia prawa do namysłu. Tam konieczna będzie metaanaliza dorobku naukowego ekonomii behawioralnej, a więc dziedziny z pogranicza ekonomii i psychologii. Metody prawno-porównawcze będą natomiast przydatne w całej pracy do wyjaśnienia niektórych różnic pomiędzy państwami członkowskimi w przyjmowaniu rozwiązań niezharmonizowanych lub zobrazowaniu relewantnych problemów w szerszym kontekście niż europejski⁸.

5. Ustalenia terminologiczne i zakres analizy

Ze względu na obecną w doktrynie prawa dyskusję terminologiczną, która towarzyszy „konsumenckiemu prawu do odstąpienia od umowy”, należy jeszcze wyjaśnić to tytułowe pojęcie, a tym samym zwrócić uwagę na zakres pracy magisterskiej.

Uprawnienie do jednostronnego zniesienia stosunku zobowiązaniowego, przyznane konsumentom wskutek implementacji unijnego ustawodawstwa w państwach członkowskich, jest w polskich aktach normatywnych określane jako „prawo do odstąpienia od umowy”. Geneza tego terminu sięga tłumaczeń aktów unijnych z języków tzw. starej Unii, m.in. z angielskiego („right of withdrawal”) czy francuskiego („droit de rétractation”)⁹. Niemniej taka nomenklatura spotyka się w rodzimej nauce prawa z krytyką¹⁰. Zarzuca się jej przede wszystkim mylące podobieństwo do terminów wywodzących się z krajowej tradycji prawnej, tj. ustawowego i umownego prawa odstąpienia od umowy, których desygnatami są instytucje znacząco inne niż uprawnienie konsumenckie. W celu zachowania terminologicznej konsekwencji, postulowane są w doktrynie pojęcia alternatywne, np. „konsumenckie prawo anulowania umowy”, „odwołanie przez konsumenta oświadczenia woli” czy „konsumenckie prawo do odwołania umowy”¹¹.

Ostateczny środek, jakim jest rezygnacja z terminologii normatywnej, nie wydaje się w tym wypadku konieczny. W jego miejsce zaproponować można rozwiązanie pośrednie, a więc przyjęty w niniejszej pracy termin „konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy”. Należy go jednak opatrzyć kluczowym zastrzeżeniem: funkcja określenia „konsumenckie” jest dwupoziomowa. Oczywiście, wskazuje ono na krąg dysponentów, lecz przede wszystkim zapewnia typologiczne wyróżnienie tej instytucji jako zupełnie oryginalnej względem klasycznych dla prawa prywatnego form jednostronnego zniesienia więzi kontraktowej. Tylko takie rozumienie odstąpienia

8 „Aby nie porównywać ani zbyt podobnego, ani zbyt odległego”. Tłumaczenie własne z M. Siems, *Comparative Law*, Cambridge 2022, s. 16.

9 Więcej na ten temat: M. Pecyna, *Przekład z języka angielskiego na polski z wprowadzeniem. Zasady Acquis*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2008, z. 3, s. 809-816.

10 Zob. np. E. Bagińska, *Teoretyczne aspekty umów konsumenckich na tle prawnoporównawczym* [w:] *Europeizacja prawa prywatnego*, t. 1, red. M. Szpunar, Warszawa 2008, s. 33.

11 F. Zoll, *Rękojmia. Odpowiedzialność sprzedawcy*, Warszawa 2018, s. 233 i nast.; M. Brożyna, *Konsumenckie prawo do odwołania umowy*, Warszawa 2021, s. 9-14.

„konsumenckiego” pozwala nazewnictwu ustawowemu właściwie korespondować z ekstraordynaryjnymi cechami omawianego uprawnienia¹².

Podkreślenia wymaga fakt, że konsumenckie prawo odstąpienia od umowy nie jest jednolite. Przyczyn wewnętrznego zróżnicowania tego uprawnienia można upatrywać w mnogości sektorowych aktów prawnych, z których każdy przyznaje konsumentowi prawo do odstąpienia dostosowane do charakteru relatywnego rynku, oraz uzupełniającej regulacje wspólnotowe roli ustawodawstwa krajowego. W rezultacie, chociaż istota omawianego prawa pozostaje ta sama (jest ograniczone terminem i niezależne od przesłanek materialnoprawnych), to pominięcie szczegółowych odmienności byłoby błędem.

Z tego powodu zakres niniejszej pracy został zawężony do analizy trzech postaci konsumenckiego prawa do odstąpienia, które dzielą wspólny kontekst ekonomiczny i społeczny. Są one związane z: umową kredytu konsumenckiego, umową kredytu hipotecznego, sprzedawaniem usług finansowych na odległość. Dzięki temu wnikliwe i wyczerpujące badanie tytułowego „konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu” jest możliwe do wykonania w ramach pracy magisterskiej.

6. Szkic porządku rozważań

Zgodnie z obranym porządkiem rozważań rozdział I rozpoczyna analiza zagadnień fundamentalnych z perspektywy problemu badawczego: objaśnienie rdzenia treściowego i usystematyzowanie źródeł konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu, a także wskazanie kręgu potencjalnych dysponentów tego prawa. Następnie, aby uzasadnić założenia badawcze pracy, konieczne będą zestawienie konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy z odstąpieniem ustawowym i umownym w polskim systemie prawnym oraz przybliżenie zasady równowagi kontraktowej w oparciu na orzecznictwie luksemburskim. Ostatnim, choć nie mniej ważnym, krokiem będzie dopełnienie analizy badawczej poprzez wyjaśnienie unijnego modelu przeciętnego konsumenta oraz podjęcie próby odnalezienia behawioralno-ekonomicznego uzasadnienia prawa do namysłu.

Rozdziały II i III zostaną poświęcone prześledzeniu „cyklu życia” konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu – od jego powstania do skutków wywołanych jego wykonaniem. Warunkiem trafności tej analizy będzie dostrzeżenie multicytryczności norm oddziałujących na omawianą instytucję. W przeciwnym wypadku liczne implikacje zakorzenione w regułach prawa krajowego, determinujące ostateczną treść prawa do namysłu, pozostaną poza zakresem badań. Tym samym zdiagnozowanie wynikających z konsumenckiego uprawnienia zagrożeń dla realizacji zasady równowagi kontraktowej będzie możliwe dopiero, gdy: zostanie ono osadzone w kontekście krajowego systemu prawnego; uwypuklone zostaną poszczególne problemy związane z jego obecnością w tym systemie; chociaż jedno rozwiązanie dla każdego z tychże problemów spełni wymogi wysokiego poziomu ochrony konsumenta przy jednoczesnym poszanowaniu zasady proporcjonalności względem interesu umownego przedsiębiorcy. Ostatecznie należy zastrzec, że głównym punktem odniesienia w tym zakresie będzie prawo polskie – jako najlepiej autorowi znane.

12 Cechy te, według niektórych przedstawicieli nauki prawa kreujące potrzebę zmian terminologicznych, zostały omówione w rozdziale I pkt 1.4.

Wnioski zaprezentowane w rozdziałach II i III posłużą za punkt wyjścia dla analizy rozdziału IV. Ich synteza pozwoli na tym etapie wstępnie określić, czy, a jeśli tak, to w jakim stopniu, obecność konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu w unijnym systemie prawnym zagraża zasadzie równowagi kontraktowej stron. Taka ocena będzie jednak wybrakowana, dopóki nie rozważy się możliwości redukcji oszacowanej skali ryzyka za pomocą zasady zakazu nadużycia prawa lub zasad pokrewnych – co jest celem ostatniego rozdziału niniejszej pracy. Jego druga część będzie więc poświęcona krytycznej analizie dorobku judykacyjnego TS, w którym podjęto problem praktyk noszących znamiona nadużycia, a następnie subsumpcji osiągniętych w ten sposób wniosków do zdiagnozowanych zagrożeń.

Rozdział I. Charakterystyka konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu

1.1. Wprowadzenie

Początek niniejszego rozdziału zostanie poświęcony zagadnieniom fundamentalnym z perspektywy problematyki pracy. Po pierwsze, zasadne jest objaśnienie rdzenia treściowego i usystematyzowanie normatywnych źródeł instytucji, która funkcjonuje w dwóch porządkach prawnych oraz dwóch sektorach rynkowych. Po drugie, jest to wyznaczenie kręgu jej potencjalnych dysponentów poprzez dogmatyczną analizę pojęcia „konsument”, co dopełni perspektywę badawczą.

Następnie zestawienie konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy z odstąpieniem ustawowym i umownym w polskim systemie prawnym ma na celu uwypuklenie wyjątkowego charakteru konsumenckiego uprawnienia. Równocześnie, wraz z rekonstrukcją zasady równowagi kontraktowej wynikającej z orzecznictwa luksemburskiego, stanowi próbę uzasadnienia założeń badawczych przedmiotowego opracowania.

Ostatecznie, aby ocena prawna tytułowego uprawnienia była rzetelna i kompleksowa, konieczny jest wzgląd na unijny model przeciętnego konsumenta oraz behawioralno-ekonomiczne uzasadnienie prawa do namysłu.

1.2. Zakres przedmiotowy i istota konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu

Konsumentom-kredytobiorcom przysługuje prawo do odstąpienia od umowy wyrażone w dyrektywie 2008/48/WE¹³, dyrektywie 2014/17/UE¹⁴ oraz dyrektywie 2002/65/WE¹⁵. Nadrzędnym celem trzech przywołanych dyrektyw jest ustanowienie wspólnotowego rynku kredytowego, który będzie cechował się wysokim i równoważnym między państwami członkowskimi poziomem ochrony konsumentów¹⁶. Głównymi narzędziami tej ochrony są ujednolicone standardy informacyjne oraz wymagania wobec pośredników kredytowych, a także zagwarantowanie konsumentom tzw. prawa do namysłu, które najczęściej, po transpozycji do jurysdykcji krajowych,

13 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/48/WE z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie umów o kredyt konsumencki oraz uchylająca dyrektywę Rady 87/102/EWG (Dz. Urz. UE L 133 z 22 maja 2008 r., s. 66-92); dalej jako: „dyrektywa 2008/48/WE” lub „DKK”.

14 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/17/UE z dnia 4 lutego 2014 r. w sprawie konsumenckich umów o kredyt związanych z nieruchomościami mieszkalnymi i zmieniająca dyrektywy 2008/48/WE i 2013/36/UE oraz rozporządzenie (UE) nr 1093/2010 (Dz. Urz. UE L 60 z 28 lutego 2014 r., s. 34-85); dalej jako: „dyrektywa 2014/17/UE” lub „DKH”.

15 Dyrektywa 2002/65/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 września 2002 r. dotycząca sprzedaży konsumentom usług finansowych na odległość oraz zmieniająca dyrektywę Rady 90/619/EWG oraz dyrektywy 97/7/WE i 98/27/WE (Dz. Urz. WE L 271 z 9 października 2002 r., s. 16-24); dalej jako: „dyrektywa 2002/65/WE” lub „DSUFO”.

16 Zob. akapit 3 preambuły 2002/65/WE, akapit 9 preambuły 2008/48/WE, akapity 5 i 6 preambuły 2014/17/UE.

przyjmuje formę właśnie konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy. Prawodawcy unijnemu towarzyszyło założenie, że harmonizacja pełna pozwala na najbardziej kompleksową eliminację zagrożeń, z jakimi na wewnętrznym rynku kredytów mogą zetknąć się konsumenci, tj. niemożności oceny konkurencyjności ofert i nieświadomości co do pełni przyjmowanych zobowiązań¹⁷.

Art. 14 ust. 1 DKK gwarantuje, że konsument po zawarciu umowy o kredyt konsumencki ma jeszcze czternaście dni kalendarzowych, żeby wycofać się ze swojej decyzji. Przez taki okres przysługuje mu bowiem prawo do odstąpienia, którego wykonanie nie wymaga spełnienia żadnych dodatkowych warunków lub podania uzasadnienia. Wystarczy, że zainteresowany konsument zawiadomi kredytodawcę o swojej woli przy użyciu środka, który zgodnie z przepisami krajowymi może stanowić dowód. Mając na względzie, że unijny rynek kredytów konsumenckich jest poddany harmonizacji pełnej, wspomniane cechy są swego rodzaju *essentialia negotii* konsumenckiego uprawnienia i można je odtworzyć z norm krajowych każdego państwa członkowskiego. Niemniej, w celu poznania szerszej treści konsumenckiego prawa odstąpienia od umowy kredytu konsumenckiego niż tylko reguły jego trwania i skutki wykonania, należy indywidualnie badać ustawodawstwo krajowe. Państwa członkowskie dysponują bowiem względną swobodą co do dalszego kształtowania omawianego uprawnienia. Przykładowo, może ono reprezentować model wzruszalności albo bezskuteczności zawieszanej. Wzruszalność określa sytuację, w której umowa jest skuteczna od chwili jej zawarcia, a konsument poprzez odstąpienie niweluje jej skutki z mocą *ex tunc*. Bezskuteczność zawieszoną cechuje natomiast początkowy okres, w którym umowa jest ważna, ale skuteczność zyskuje dopiero pod warunkiem nieskorzystania przez konsumenta z prawa do odstąpienia w terminie. Brzmienie art. 53 i nast. ustawy o kredycie konsumenckim¹⁸ przesądza o przyjęciu w Polsce pierwszego z tych modeli.

Konsumentenckie odstąpienie związane z umową o kredyt hipoteczny wymaga osobnego omówienia, ponieważ jako jedyne spośród wszystkich postaci komentowanego uprawnienia (także tych, które nie są objęte zakresem pracy, a więc np. związanych z umową ubezpieczenia lub sprzedaży na odległość) dopuszcza zapewnienie konsumentowi ochrony *ex ante*. Zgodnie z art. 14 ust. 6 DKH zamiast lub równolegle z możliwością odstąpienia od umowy w określonym czasie poprzez złożenie przedsiębiorcy odpowiedniego oświadczenia woli, tak jak w przypadku umowy o kredyt konsumencki (ochrona *ex post*), państwa członkowskie mogą ustanowić stosowny, minimalnie siedmiodniowy okres przed zawarciem umowy, w którym oferta złożona przez kredytodawcę jest dla niego wiążąca. Taki okres ma umożliwić konsumentowi zapoznanie się ze wszystkimi warunkami i okolicznościami przyjmowanego zobowiązania w stanie wolnym od presji marketingowej kreowanej przez przedsiębiorcę. Co więcej, państwa członkowskie mogą zastosować maksymalnie dziesięciodniowy zakaz przyjęcia oferty przez konsumenta – środek subsydiarny do zakazu składania niewiążących ofert, mający zapobiec pochopnemu przyjęciu oferty w okresie ochronnym (art. 14 ust. 6 *in fine* DKH).

17 Co do modeli harmonizacji i przyczyn odejścia od harmonizacji minimalnej w prawie konsumenckim, zob. A. Kunkiel-Kryńska, *Metody harmonizacji prawa konsumenckiego w Unii Europejskiej i ich wpływ na procesy implementacyjne w państwach członkowskich*, Warszawa 2013, s. 138-157.

18 Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o kredycie konsumenckim (tj. Dz.U. z 2022 r. poz. 246); dalej jako: „u.k.k.”.

Regulacje unijne dot. kredytu hipotecznego są więc wyjątkowe z dwóch przyczyn. Po pierwsze, dopuszczają zastosowanie prawa do namysłu w formie *ex ante*. Podstawowe zalety tego rozwiązania to lepsza realizacja zasady pewności obrotu i możliwość uniknięcia problematycznych rozliczeń świadczeń ciągłych i okresowych¹⁹ przy jednoczesnym zachowaniu – przynajmniej w teorii – równie skutecznych gwarancji autonomii woli²⁰. Po drugie, odstąpiono od utrwalonego w unijnym prawie konsumenckim modelu harmonizacji pełnej, nawet w odniesieniu do terminu (dotychczas ujednolicony, czternastodniowy termin został zastąpiony minimalnie siedmiodniowym). Elastyczność w postaci pozostawienia państwom członkowskim wyboru co do ostatecznego ukształtowania prawa do namysłu jako konsumenckiego prawa odstąpienia od umowy lub nakazu składania wiążących ofert, a także wyłom systemowy w postaci minimalnej harmonizacji terminów można uzasadniać koniecznością uwzględnienia specyfiki rynków krajowych i lokalnych²¹. Kredyty hipoteczne są bowiem z nimi głęboko związane, a transgraniczne umowy konsumenckie w tym przedmiocie to rzadkość. Harmonizacja minimalna stanowi zatem wyraz dążenia ustawodawcy unijnego do zapewnienia wysokiej ochrony konsumenta w zgodzie z lokalnymi uwarunkowaniami gospodarczymi²². Ta wartość zyskała w dyrektywie 2014/17/UE priorytet względem pobudzania rynku transgranicznego²³.

W polskim systemie prawnym prawodawca nie zdecydował się na daleko idące odstępstwa od modelu prawa do odstąpienia, znanego wcześniej z umowy o kredyt konsumencki. Art. 42 ust. 1 ustawy o kredycie hipotecznym²⁴ ma niemalże identyczne brzmienie jak jego odpowiednik odnoszący się do kredytu konsumenckiego. Niemniej jednak, zgodnie z art. 14 ust. 6 i 7 u.k.h., decyzja kredytowa wraz z formularzem informacyjnym²⁵ są wiążące dla kredytodawcy przez okres co najmniej czternastu dni od dnia jej przekazania konsumentowi. Kredytodawca nie może w tym czasie wymagać, aby konsument podjął ostateczną decyzję co do warunków zawarcia umowy o kredyt hipoteczny, określonych w przedstawionej decyzji. W konsekwencji konsument zawierający w Polsce umowę o kredyt hipoteczny może liczyć nie tylko na czternastodniową ochronę *ex post* od modelu wzruszalności czynności prawnej, ale także na przynajmniej czternastodniową ochronę *ex ante* poprzez nakaz składania wiążącej oferty przez przedsiębiorcę.

Powyższa analiza nie byłaby kompletna bez uwzględnienia okoliczności, że konsument może wiązać się zarówno kredytem hipotecznym, jak i kredytem konsumenckim z wykorzystaniem środków komunikacji zdalnej. Na mocy art. 6 ust. 1 dyrektywy 2002/65/WE, jeśli umowa została zawarta na odległość, konsument powinien mieć zagwarantowane czternaście dni kalendarzowych na odstąpienie od umowy bez podawania przyczyny. W rezultacie może dojść do skrzyżowania się hipotez konsumenckich uprawnień. W odniesieniu do kredytu konsumenckiego norma kolizyjna

19 Świadczenia w umowach kredytowych zazwyczaj mają właśnie taki charakter. Zob. G. Tracz, *Kredyt jako typ umowy*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2019, nr 4, s. 106.

20 Akapit 23 preambuły dyrektywy 2014/17/WE.

21 *Ibidem*, akapit 7.

22 Krytycznie jednak o zastosowaniu minimalnej harmonizacji w dyrektywie 2014/17/UE por. M. Brożyna, *Konsumenckie prawo...*, s. 174.

23 Odmienne niż w DKK i DSUFO, gdzie pełna harmonizacja terminów do odstąpienia od umowy to jeden ze środków mających pobudzić unijny rynek usług finansowych wskutek jego ujednolicenia.

24 Ustawa z dnia 23 marca 2017 r. o kredycie hipotecznym oraz o nadzorze nad pośrednikami kredytu hipotecznego i agentami (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1027); dalej jako: „u.k.h.”.

25 Stanowi ona ofertę w myśl art. 66 § 1 k.c. (art. 14 ust. 4 d.k.h.).

jest wyrażona w art. 14 ust. 5 DKK i zwyczajnie przyznaje ona prymat uprawnieniu sektorowemu. Tymczasem przepisy dot. umowy kredytu hipotecznego zawartego na odległość przewidują dwa scenariusze. Gdy ustawodawca krajowy zdecydował się wdrożyć połączenie ochrony *ex ante* i *ex post* albo stosuje tylko drugą z nich, wówczas zastosowanie norm o sprzedaży usług finansowych na odległość jest wyłączone. Natomiast, jeśli w prawodawstwie krajowym konsumenckie uprawnienie ma kształt jedynie nakazu składania wiążących ofert, wtedy konsumentowi przysługuje dodatkowo prawo do odstąpienia od umowy na mocy dyrektywy 2002/65/WE²⁶.

1.3. Zakres podmiotowy

Aby z należytą wnikliwością określić zakres podmiotowy konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu nie wystarczy jedynie odwołać się do zakresu przedmiotowego, czyli polegać na stwierdzeniu, że to prawo przysługuje stronie umowy o kredyt konsumencki lub konsumencki kredyt hipoteczny. Należy zauważyć, że definicje tych umów, zawarte odpowiednio w art. 3 DKK i art. 4 DKH, koncentrują się na pojęciu „konsument”. W konsekwencji jedynie odtworzenie zakresu znaczeniowego tego terminu wyjaśnia, kto faktycznie może dysponować konsumenckim prawem do odstąpienia od umowy kredytu.

Prawo do namysłu to środek będący przykładem aktywnej ingerencji ustawodawcy unijnego w stosunki pomiędzy konsumentami a przedsiębiorcami. Taka ingerencja znajduje swoje umocowanie w prawie pierwotnym UE, w którym – od czasu traktatu z Maastricht z 1992 roku – ochrona konsumenta stanowi już samodzielną politykę, a nie jedynie część polityki gospodarczej²⁷. Choć zarówno Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej²⁸, jak i Karta praw podstawowych UE²⁹ posługują się pojęciem konsumenta³⁰, to nie jest ono na poziomie prawa pierwotnego w żaden sposób zdefiniowane. Jego znaczenia w prawie pierwotnym nie można także wywnioskować z prawa wtórnego, gdyż byłoby to naruszenie zasady *lex superior derogat legi inferiori*³¹. Ostatecznie, w zgodzie z zasadą autonomicznej wykładni pojęć prawa pierwotnego³², należy uznać, że na poziomie traktatowym nie ma definicji normatywnej pojęcia „konsument”, a jego wykładni można dokonywać z uwzględnieniem znaczenia potocznego.

W prawie pochodnym natomiast normatywna definicja „konsumenta” jest stworzona w każdym relatywnym akcie odpowiednio do jego kontekstu, co wyklucza jednolite

26 Zawarte w art. 14 ust. 6 akapit 6 DKH sformułowanie „w przypadku, gdy konsument ma prawo do odstąpienia od umowy (...)” może budzić wątpliwość, czy wyłączenie to należy stosować jedynie w odniesieniu do konsumenta dysponującego „pełnym” prawem do odstąpienia, czy także tym „hybrydowym”, połączonym z nakazem składania wiążących ofert. Brzmienie tego przepisu, przy jednoczesnym braku przeciwskażeń celowościowych lub systemowych, nakazuje skłonić się ku interpretacji rozszerzającej przedmiotowe wyłączenie.

27 Ochrona konsumenta znalazła wówczas swój odrębny wyraz w XI Tytule Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską.

28 Wersja skonsolidowana Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 26 października 2012 r., s. 47-390); dalej jako: „TFUE”.

29 Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 26 października 2012 r., s. 391-407); dalej jako: „KPP”.

30 Patrz np. art. 101, 102, 169 TFUE, art. 38 KPP.

31 F. Zoll, F. Wejman, *Prawo ochrony konsumenta w okresie zmian. Uwagi w związku z niemiecko-polskim seminarium studenckim*, Kraków 1998, s. 20.

32 C. Mik, *Europejskie prawo wspólnotowe: zagadnienia teorii i praktyki*, t. 1, Warszawa 2000, s. 684.

znaczenie omawianego terminu³³. Na potrzeby niniejszego opracowania warto przytoczyć zatem dwie definicje: „osoba fizyczna, która w transakcjach objętych niniejszą dyrektywą działa w celach niezwiązanych ze swoją działalnością handlową, gospodarczą lub zawodową” (dyrektywy 2008/48/WE i 2014/17/UE); „każda osoba fizyczna, która w ramach umów zawieranych na odległość objętych niniejszą dyrektywą działa w celach niezwiązanych z działalnością gospodarczą, przedsiębiorstwem lub zawodem” (dyrektywa 2002/65/WE)³⁴.

Ta krótka analiza pozwala dostrzec, że istnieje pewien rdzeń definicyjny „konsumenta”, na który składają się dwie przesłanki: po pierwsze, jest to osoba fizyczna; po drugie, nie ma celowościowego związku pomiędzy dokonywanymi przez nią czynnościami a jej działalnością profesjonalną³⁵.

W odniesieniu do pierwszej przesłanki, szeroko komentowanym i kontrowersyjnym problemem jest status małych przedsiębiorców oraz innych niż osoby fizyczne i prawne kategorii podmiotów prawa, w prawie polskim tzw. ułomnych osób prawnych. Z celowościowego punktu widzenia objęcie tych podmiotów ochroną prawa konsumenckiego wydaje się uzasadnione – pomimo zawodowego charakteru swojej działalności w niektórych obszarach wciąż są one stroną niedoinformowaną i podatną na nadużycia, występującą w relacji profesjonalista – nieprofesjonalista³⁶. Wszak potrzeba wzmocnienia pozycji danej grupy wynika z jej słabości w stosunkach danego rodzaju, a nie z formy prawnej, w jakiej występuje. Mając na uwadze te okoliczności, wspólnotowy ustawodawca dozwala prawodawcy krajowemu w ramach jego kompetencji wewnętrznych chronić także inne podmioty niż osoby fizyczne (o czym niżej)³⁷. Obecnie w niektórych aktach unijnych zauważalna jest także tendencja do rozszerzania protekcji poprzez zastąpienie terminu „konsument” pojęciami „podróżny” (dyrektywa 2015/2302/EU), „pasażer” (rozporządzenie 261/2004/EC), „klient” (dyrektywa 2004/39/EC).

Niemniej jednak w większości dyrektyw konsumenckich (w tym we wszystkich, na których skupia się niniejsza praca) ochrona jest literalnie zawężona do osób fizycznych. Niewzruszalność takiego zawężenia wobec argumentów celowościowych znajduje potwierdzenie w praktyce judykacyjnej TS. Zaczęła się ona kształtować w sprawie *Di Pinto*³⁸ poprzez odrzucenie stanowiska sądu francuskiego, który uznał drobnego przedsiębiorcę za konsumenta w rozumieniu krajowych przepisów implementujących dyrektywę 85/577/EWG. TS nie przyjął argumentu, zgodnie z którym drobny przedsiębiorca miałby być uznany za konsumenta, ponieważ zawierał umowę wykraczającą poza jego podstawową działalność (konkretnie: w celu zamówienia usług reklamowych) i tym samym występowała znaczna asymetria stron w zakresie informacji.

33 A. Kołodziej, *Konsumenckie prawo odstąpienia od umowy sprzedaży rzeczy*, Warszawa 2006, s. 25.

34 Są one bardzo zbliżone, jednak dla porównania i w celu wsparcia tezy o niejednolitości można dodatkowo przytoczyć np. definicję z dyrektywy 98/6/WE o cenach: „każda osoba fizyczna, która kupuje produkty w celach, które nie mieszczą się w zakresie jego działalności handlowej lub zawodowej”.

35 M. Królikowska-Olczak, *Ochrona konsumenta w prawie polskim i Unii Europejskiej*, Warszawa 2013, s. 32; G. Howells, C. Twigg-Flesher, T. Wilhelmsson, *Rethinking EU consumer law*, Nowy Jork 2018, s. 25.

36 Np. fundacja prowadząca schronisko dla zwierząt, zawierająca umowę leasingu samochodu dostawczego z obowiązkiem wykupu przedmiotu umowy.

37 Zob. np. akapit 13 preambuły dyrektywy 2011/83/UE.

38 Wyrok TS z dnia 14 marca 1991 r., C-361/89, *Republika Francuska przeciwko Patrice Di Pinto* (EU:C:1991:118), pkt 18.

Pogląd o konsumentach jako jedynie osobach fizycznych zdominował także późniejsze rozstrzygnięcia w sprawach *Faccini Dori*³⁹, *Idealservice*⁴⁰ oraz *Dietzinger*⁴¹. Konkluzja ostatniego z tych wyroków zasługuje na szczególną uwagę: za konsumenta w umowie poręczenia nie można uznać nawet osoby fizycznej, jeśli ta, choćby bez związku z własną działalnością zawodową, zabezpiecza wiarygodności osoby trzeciej wynikające z działalności gospodarczej tej osoby. Niemniej tak daleko idące stanowisko spotkało się w literaturze z silną krytyką i w następnych rozstrzygnięciach uległo redukcji⁴².

Ostatecznie uwypuklenia wymaga wspomniany już wątek kompetencji państw członkowskich do rozciągnięcia ochrony poza zharmonizowany zakres podmiotowy dyrektyw. TS odniósł się do niego we wspomnianym już wyroku *Di Pinto*, w którym konsekwentnie podążył za rozumowaniem przedstawionym wcześniej na tle rozszerzenia zakresu treściowego⁴³: ochrona osób innych niż konsumenci w rozumieniu dyrektyw jest sprawą wewnętrzną państwa członkowskiego UE i jest dozwolona, pod warunkiem, że nie narusza postanowień traktatów, tzn. nie tworzy nieproporcjonalnych przeszkód w rozwoju wspólnego rynku UE lub nie stanowi wadliwej implementacji dyrektywy, np. ze względu na aplikowalność rozszerzonej ochrony także do stosunków transgranicznych. Ta myśl została przez TS utrwalona w nowszych wyrokach, tj. *Volksbank România*⁴⁴, odnoszącym się do zakresu przedmiotowego i treściowego, a w końcu *Eurothermo*⁴⁵, ponownie skupionym na zakresie podmiotowym.

O ile ustalenie istnienia pierwszej omówionej przesłanki nie nastrocza większych problemów, tak trudności może sprawić dokonanie oceny, czy osoba fizyczna występuje w charakterze niezwiązanym z jej działalnością zawodową. Subsumpcja ulega szczególnej komplikacji w obliczu występowania umów o tzw. mieszanym charakterze, tj. tylko częściowo ukierunkowanych na cele gospodarcze, a równocześnie służących np. zaspokajaniu potrzeb rodzinnych czy osobistych⁴⁶. Początkowo takie umowy były traktowane przez TS rygorystycznie. W sprawie *Gruber*⁴⁷ Trybunał wyjaśnił, że umowa mieszana może zyskać przymiot konsumenckiej jedynie wówczas, gdy jej powiązanie z działalnością gospodarczą ma charakter marginalny, wręcz nikły. Niemniej jednak później ustawodawca unijny zasygnalizował wolę łagodniejszej oceny umów mieszanych, zamieszczając w preambułach właściwych dyrektyw (np. dyrektywy 2014/17/UE czy dyrektywy 2011/83/UE) wzmiankę: „w przypadku umów o dwojakim celu, gdy umowa zawierana jest w celach, które częściowo są związane z działalnością

39 Wyrok TS z dnia 14 lipca 1994 r., C-91/92, *Paola Faccini Dori przeciwko Recleb Srl* (EU:C:1994:292), pkt 18.

40 Wyrok TS z dnia 22 listopada 2001 r., sprawy połączone C-541/99 oraz C-542/99, *Cape Snc przeciwko Idealservice Srl* oraz *Idealservice MN RE Sas przeciwko OMAI Srl* (EU:C:2001:625), pkt 16.

41 Wyrok TS z dnia 17 marca 1998 r., C-45/96, *Bayerische Hypotheken- und Wechselbank AG przeciwko Edgar Dietzinger* (EU:C:1998:111), pkt 23.

42 Patrz np. postanowienie TS z dnia 19 listopada 2015 r., C-74/15, *Dumitru Tarcău i Ileana Tarcău przeciwko Banca Comercială Intesa Sanpaolo România SA i inni* (EU:C:2015:772), pkt 30.

43 Wyrok TS z dnia 16 maja 1989 r., C-382/87, *R. Buet i Educational Business Services przeciwko Ministère public* (EU:C:1989:198), pkt. 10-12, 18.

44 Wyrok TS z dnia 12 lipca 2012 r., C-602/10, *SC Volksbank România SA przeciwko Autoritatea Națională pentru Protecția Consumatorilor – Comisariatul Județean pentru Protecția Consumatorilor Călărași* (EU:C:2012:443), pkt 40.

45 Wyrok TS z dnia 2 kwietnia 2020 r., C-329/19, *Condominio di Milano przeciwko Eurothermo SpA* (EU:C:2020:263), pkt. 35-38.

46 Wyrok TS z dnia 14 marca 1991 r., C-361/89, *Republika Francuska przeciwko Patrice Di Pinto* (EU:C:1991:118), pkt 18.

47 Wyrok TS z dnia 20 stycznia 2005 r., C-464/01, *Johann Gruber przeciwko Bay Wa AG* (EU:C:2005:32), pkt 54.

handlową, gospodarczą lub zawodową danej osoby, a częściowo nie są z nią związane, a cel handlowy, gospodarczy lub zawodowy jest do tego stopnia ograniczony, że nie jest dominujący w ogólnym kontekście umowy, taka osoba również powinna być uznawana za konsumenta”.

Na rozbieżność pomiędzy kryteriami „marginalności” a „braku dominacji” uwagę zwrócił rzecznik generalny w swojej opinii w sprawie *Costea*⁴⁸. Podkreślił on, że drugie z nich zostało wprowadzone z jednoznaczną intencją rozszerzenia zakresu ochrony gwarantowanej przez unijne prawo konsumenckie na wszystkie umowy o podwójnym charakterze, które nie są związane z działalnością gospodarczą w sposób dominujący. W samym wyroku jednak TS nie ustosunkował się do tego stanowiska, a pytanie o akceptowane proporcje w umowach mieszanych wciąż pozostaje aktualne i wymaga pilnej odpowiedzi⁴⁹. W związku z tym niedawno polski sąd zdecydował się skierować do Luksemburga wniosek prejudycjalny, zorientowany na wyjaśnienie omawianych nieścisłości⁵⁰.

We wspomnianym wniosku sąd pytający jest przekonany, że nie może trafnie rozstrzygnąć o przyznaniu stronie powodowej ochrony w związku z wystąpieniem w spornej umowie mieszanej klauzul abuzywnych, ponieważ w stanie faktycznym zawisłej przed sądem sprawy uwypuklił się problem niespójności luksemburskiej judykatury z nowszym, unijnym ustawodawstwem. Strona pozwana podniosła, że przedmiotowa umowa kredytowa o charakterze mieszanym nie spełnia przesłanek umowy konsumenckiej, gdyż fakt, że kredytobiorcy – powód i powódka będący w związku małżeńskim – zdecydowali się przeznaczyć ok. 2/5 kwoty kredytu na refinansowanie działalności gospodarczej powódki, wyklucza taką kwalifikację.

Wobec tego „niemarginalnego” celu gospodarczego bez znaczenia pozostaje okoliczność wykorzystania „dominującej” części środków na cele osobiste, a więc zarówno powódka, jak i powód nie są konsumentami w rozumieniu dyrektywy o nieuczciwych warunkach umownych (93/13/WE) i nie można przyznać im ochrony z tego tytułu. Niemniej sąd pytający skłania się ku przyznaniu racji stronie powodowej, argumentując, że wykładnia dokonana przez TS w sprawie *Costea*⁵¹ może być wykorzystana *per analogiam* tylko w kontekście, w jakim została pierwotnie osadzona, a zatem norm jurysdykcyjnych odnoszących się do sporów konsumenckich. Stanowią one wyjątek od generalnych reguł właściwości sądowej i poprzez to ich interpretacja zachodzi z wykorzystaniem innych zasad niż w prawie konsumenckim. Pogląd sądu o potrzebie wypracowania odrębnego stanowiska TS dla umów mieszanych w prawie konsumenckim materialnym wydaje się godny podzielenia, a praktyczna doniosłość omawianego zagadnienia zachęca do monitorowania postępowania prejudycjalnego.

48 Opinia rzecznika generalnego P. Cruza Villalóna przedstawiona w dniu 25 czerwca 2015 r., C-110/14, *Horațiu Ovidiu Costea* przeciwko *SC Volksbank România SA* (EU:C:2015:271), pkt. 35-47.

49 O doniosłości praktycznej problemu świadczą jego stała obecność na wokandzie. Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 19 listopada 2019 r., I ACa 216/19, LEX nr 2761609; wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 26 października 2020 r., XXV C 157/18, LEX nr 3083157; wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 16 czerwca 2020 r., XX GC 286/16, LEX nr 3063430; postanowienie Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 23 stycznia 2020 r., I ACz 30/20, LEX nr 3021148; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 28 listopada 2019 r. VI ACa 232/19, LEX nr 2784490.

50 Uzasadnienie postanowienia Sądu Rejonowego dla Warszawy-Woli w Warszawie z dnia 22 czerwca 2021 r., C-570/21, pkt. 9-15.

51 Wyrok TS z dnia 3 września 2015 r., C-110/14, *Horațiu Ovidiu Costea* przeciwko *SC Volksbank România SA* (EU:C:2015:538).

1.4. Uprawnienie konsumenckie a umowne i ustawowe prawo do odstąpienia w polskim systemie prawnym

Jak wspomniano w części dotyczącej ustaleń terminologicznych, przedrostek „konsumenckie” jest dwuwymiarowy. Poprzedni podrozdział skupiał się na jego pierwszym aspekcie znaczeniowym, czyli atrybucji konkretnie określonym podmiotom – konsumentom. Tymczasem aspekt drugi wyraża się w silnym zaakcentowaniu odrębności konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu względem pozostałych form jednostronnego zakończenia stosunku umownego, znanych prawu prywatnemu państw członkowskich. Zasluguje on na bardzo wyraźne podkreślenie, ponieważ z punktu widzenia polskiego systemu prawa jest gwarantem spójności w nomenklaturze.

W unijnych normach prawa konsumenckiego konsekwentna terminologia nie występuje⁵², gdyż nie tworzą one systemu prawnego *sensu stricto*. Zamiast tego konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu jest wyróżniane za pomocą wskazania zaledwie jego dwóch immanentnych cech – niezależności od przestanek materialnoprawnych i ograniczenia terminem⁵³. W konsekwencji państwa członkowskie są odpowiedzialne za takie ostateczne ukształtowanie konsumenckiego prawa do odstąpienia, aby posiadało ono właściwości wyrażone w dyrektywach, ale jednocześnie zachowało kompatybilność z klasycznymi, krajowymi rozwiązaniami jednostronnego zakończenia stosunku prawnego. Taka spójna implementacja wymaga od krajowego prawodawcy m.in. zastosowania adekwatnej terminologii w przepisach konstytuujących transponowaną instytucję.

Jak zaznaczono na początku niniejszej pracy, według części polskiej doktryny prawa nazwanie konsumenckiego uprawnienia „odstąpieniem od umowy” jest przynajmniej kontrowersyjne⁵⁴. Ta krytyka to asumpt, aby przyjrzeć się konsumenckiemu prawu do odstąpienia od umowy kontekstowo, poprzez zestawienie go z odstąpieniem umownym i ustawowym, czyli głównymi konstrukcjami tego typu w prawie polskim. Pryzmat w postaci tradycyjnych, wręcz kanonicznych rozwiązań pozwoli uwypuklić ekstrapordynaryjne cechy konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu⁵⁵.

Ustawowe prawo do odstąpienia odnosi się do umów wzajemnych⁵⁶ i ma dwie formy – ogólną oraz szczególną. Forma ogólna jest wyrażona w art. 491-496 kodeksu cywilnego⁵⁷, natomiast szczególna (stanowiąca *lex specialis*) może zostać odnaleziona w przepisach odnoszących się do niektórych umów typowych. Uwzględnia ona specyfikę stosunków danego rodzaju, np. w umowie o dzieło, która wymaga znacz-

52 Liczne różnice w nazewnictwie odnoszącym się do uprawnienia, o którym mowa w niniejszej pracy, objawiają się pomiędzy samymi dyrektywami, a także wersjami językowymi oraz archiwalnymi tych dyrektyw.

53 M. Pecyna, *Konsumentenrechtliche Vorschriften zum Widerruf* [w:] *Ustawa o prawach konsumenta*, red. D. Karczewska, M. Namysłowska, T. Skoczny, Warszawa 2015, s. 179-180.

54 Zob. także G. Tracz, *Sposoby jednostronnej rezygnacji z zobowiązań umownych*, Warszawa 2008, s. 320.

55 Nie wolno zapomnieć, że w polskim prawie cywilnym istnieją także inne sposoby jednostronnego unicestwienia więzi kontraktowej. Wśród nich należy wymienić m.in. wypowiedzenie umowy czy uchylenie się od skutków prawnych wadliwego oświadczenia woli. Ich spokrewnienie z konsumenckim prawem do odstąpienia od umowy jest jednak zbyt odległe, aby uzasadnić analizę prawno-porównawczą.

56 Taki wniosek wypływa bezpośrednio z położenia relevantnych norm w kodeksie cywilnym, jak i pośrednio z faktu, że typy umów objęte szczególnym ustawowym prawem do odstąpienia cechują się wzajemnością.

57 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1740); dalej jako: „k.c.”.

nego współdziałania pomiędzy stronami (art. 640 k.c.), czy umowie o przeniesienie praw autorskich, ukierunkowanej na rozpowszechnienie utworu (art. 57 ust. 1 prawa autorskiego⁵⁸). Pomimo że ustawowe prawo do odstąpienia od umowy jest instytucją o ogromnym znaczeniu praktycznym⁵⁹, to centralne problemy związane z jego stosowaniem, tj. temporalne i rzeczowe skutki wykonania, rozliczenie nakładów na przedmiot świadczenia i uzyskanych z niego pożytków czy odpowiedzialność dłużnika za nieterminowy zwrot świadczenia, nie zostały jeszcze jednoznacznie rozstrzygnięte⁶⁰.

Niemniej z punktu widzenia niniejszej pracy magisterskiej kluczowa jest istota ustawowego prawa do odstąpienia od umowy, będąca odzwierciedleniem jego systemowej funkcji. Główną przesłanką, warunkującą możliwość skorzystania przez stronę zarówno z ogólnego, jak i szczególnego uprawnienia, jest wystąpienie po stronie dłużnika określonego zachowania lub okoliczności, których skutkiem jest naruszenie zobowiązania. Może to być m.in.: zwłoka (art. 491 i 492 k.c.); niemożliwość spełnienia świadczenia, za którą dłużnik jest odpowiedzialny (art. 493 k.c.) lub odpowiedzialności nie ponosi (art. 495 §2 zdanie drugie k.c.); a w przypadkach szczególnych np. stwierdzenie wad w przedmiocie świadczenia (art. 560 §1 k.c.) czy sposobie wykonywania świadczenia (art. 611 k.c.). Dodatkowo w wielu przypadkach złożenie skutecznego oświadczenia w ramach ustawowego prawa odstąpienia wymaga od strony odstępującej uprzedniego wyznaczenia dodatkowego terminu do wykonania zobowiązania, niejako „podarowania drugiej szansy”⁶¹. Wyraźne jest zatem to, że ustawowe prawo odstąpienia to bezwzględnie obowiązująca sankcja dla dłużnika, który nie wykonał albo nienależycie wykonał zobowiązanie⁶². Za jej pomocą ustawodawca wyposażał wierzyciela w narzędzie mobilizacji do spełnienia obowiązków umownych. Uprawnione jest stwierdzenie, że poprzez groźbę unicestwienia więzi kontraktowej w przypadku niepożądanego działania lub zaniechania dłużnika ulega ona wręcz faktycznemu umocnieniu.

Tymczasem wyrażone w art. 395 k.c. umowne prawo do odstąpienia od umowy służy celom zupełnie przeciwnym – pozwala na takie zaprojektowanie węzła umownego, aby przez określony czas funkcjonował on w znacznym osłabieniu⁶³. W granicach swobody kontraktowania, określonych w art. 353¹ k.c., strony mają możliwość łatwego, jednostronnego i wcześniejszego zakończenia powstałego stosunku prawnego bez podawania szczególnej przyczyny i ponoszenia negatywnych konsekwencji⁶⁴. Co ważne, postanowienie przyznające prawo do odstąpienia musi przewidywać, czy uprawnieniem tym dysponuje jedna, czy obie strony, oraz wyznaczać termin,

58 Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 655).

59 Por. np. niejednolite rozstrzygnięcia dot. skutków odstąpienia od umowy o roboty budowlane. W sprawach tego typu wartości sporu często opiewają na kwoty decydujące dla bytu dużych przedsiębiorstw: wyrok SN z dnia 14 marca 2002 r., IV KKN 821/00, LEX nr 54375 i wyrok SN z dnia 16 maja 2013 r., V CSK 260/12, LEX nr 1381038; przeciwnie wyrok SN z dnia 19 marca 2004 r., IV CK 172/03, LEX nr 112927 czy wyrok SN z dnia 29 listopada 2018 r., IV CSK 378/17, LEX nr 2586031.

60 Zob. G. Tracz, *Sposoby...*, s. 34-40 i przytoczona tam literatura.

61 Chociaż w piśmiennictwie podnosi się, że ta dodatkowa przesłanka niepotrzebnie uprzywilejowuje niewywiązującego się ze zobowiązania dłużnika. Zob. K. Wyżyn-Urbaniak, *Ustawowe prawo odstąpienia od umowy wzajemnej jako środek ochrony wierzyciela w razie zwłoki dłużnika*, „Przegląd Sądowy” 1995, nr 11-12, s. 49.

62 F. Zoll, *Ausgewählte Fragen ueber die dinglichen Auswirkungen des Ruecktritts vom Vertrag* [w:] *Wokół problematyki cywilnoprawnej. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Prof. Kazimierza Korzana*, Katowice 2001, s. 81.

63 Poprzez osłabienie *animus obligandi*, jak sformułował to F. Zoll. *Ibidem*, s. 81.

64 P. Drapała [w:] *System prawa prywatnego*, t. 5, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. K. Osajda, Warszawa 2020, s. 1243.

w ciągu którego strona bądź strony będą mogły z niego skorzystać⁶⁵. W związku z tym można wskazać na pokrewieństwo umownego i konsumenckiego prawa odstąpienia od umowy jako niezależnych od spełnienia przesłanek materialnoprawnych i ograniczonych terminem. Oba uprawnienia powodują także ten sam efekt – poprzez odmówienie pierwszeństwa zasadzie *pacta sunt servanda* na rzecz zasady swobody umów czasowo osłabiają stosunek obligacyjny.

Fundamentalna różnica tkwi jednak w koncepcjach autonomii woli, jakie leżą u podstaw obu instytucji. W przypadku odstąpienia umownego, w obopólnej zgodzie stron na zastosowanie środka tego rodzaju objawia się koncepcja formalna, eksponująca swobodę kształtowania stosunków prywatnoprawnych według swojej woli. Konsumenckiemu prawu do odstąpienia od umowy towarzyszy natomiast przekonanie ustawodawcy, że tego typu ingerencja w stosunki cywilnoprawne jest konieczna, aby zagwarantować zdolność konsumenta do decydowania o zawieranych umowach w znaczeniu leżącym u podstaw materialnej koncepcji autonomii woli. Podkreśla ona konieczność uwzględnienia faktycznych możliwości poznawczych i decyzyjnych strony⁶⁶. Konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu zapobiega zatem decyzjom zbyt pochopnym i umożliwia ich aposterioryczne przemyślenie⁶⁷. Dzięki temu eliminuje ryzyko dokonania przez konsumenta tylko z pozoru autonomicznej czynności z przedsiębiorcą.

Opisane powyżej różnice pomiędzy odstąpieniem konsumenckim a umownym i ustawowym skłaniają niektórych przedstawicieli polskiej nauki prawa do postulowania zmian na kształt ustawodawstwa niemieckiego. Tam konsumenckie uprawnienie określono jako prawo do odwołania umowy – *Wiederufsrecht*, a nie prawo do odstąpienia od umowy – *Rücktrittsrecht*⁶⁸. Taki zabieg miałby sprzyjać przejrzystości rodzimych przepisów. Wnioskom *de lege ferenda* w tym zakresie towarzyszy przekonanie, że półśrodek przyjęty w niniejszej pracy – typologiczne wyróżnienie konsumenckiego prawa do odstąpienia – jest niewystarczający ze względu na kolizję z uprawnieniem konsumentów wyrażonym w przepisach o sprzedaży konsumenckiej (art. 5431 k.c.)⁶⁹. Wszak ono także może zostać nazwane „konsumenckim prawem do odstąpienia od umowy”, co unicestwia pożądaną jednoznaczność.

Uważam, że takie stanowisko nie zasługuje na aprobatę. Przy właściwym rozumieniu kategorii konsumenckiego prawa odstąpienia, a więc jako nie tylko „przystługującego konsumentowi”⁷⁰, ale także ukierunkowanego na tymczasowe osłabienie węzła zobowiązaniowego w celu przywrócenia równowagi kontraktowej, problemowe uprawnienie dotyczące sprzedaży konsumenckiej należy w istocie zakwalifikować jako odstąpienie ustawowe. Sankcjonuje ono bowiem niewłaściwe wykonanie zobowiązania przez sprzedawcę⁷¹.

65 *Ibidem*, s. 1247.

66 Więcej na temat formalnej i materialnej koncepcji autonomii woli w kontekście konsumenckiego prawa do odstąpienia patrz M. Brożyna, *Konsumentenrecht*, s. 208-217 i przytoczona tam literatura.

67 T. Czech, *Kredyt konsumencki. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 547-548.

68 F. Jansen [w:] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, red. F. Jürgen, Monachium 2015, s. 1615-1616.

69 Tak F. Zoll, *Rękojmia. Odpowiedzialność sprzedawcy*, Warszawa 2018, s. 233.

70 Uwzględniając reguły językowe do określenia jedynie cechy przynależności, należałoby raczej używać przydawki dopełniaczowej (prawo konsumentów do odstąpienia), a nie przymiotnej (konsumenckie prawo do odstąpienia).

71 Zaprezentowaną tezę wspiera też odesłanie do przepisów o odstąpieniu ustawowym, zamieszczone w art. 543¹ §2k.c.

1.5. Równowaga kontraktowa w prawie Unii Europejskiej

Nie budzi wątpliwości stwierdzenie, że konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu jest jednym z dwóch najważniejszych i najsilniej ugruntowanych środków ochrony konsumenta na rynku kredytowym⁷². Podczas gdy prawo do jasnej i rzetelnej informacji chroni konsumenta w fazie przedkontraktowej oraz przynajmniej w pewnym stopniu umożliwia podjęcie świadomej decyzji o zasadności zawarcia umowy, prawo do odstąpienia stanowi naturalne dopełnienie tej ochrony już w trakcie istnienia zobowiązania umownego. W polskiej doktrynie słusznie stwierdza się, że uprawnienie to ma charakter prawnokształtujący i z mocy ustawy składa się na treść nowo powstałego stosunku kontraktowego⁷³.

Zintegrowanie prawa do informacji i do odstąpienia ostatecznie prowadzi do zjawiska materializacji autonomii woli, o którym wspomniano w poprzednim podrozdziale. Jest ono o tyle potrzebne, że – przynajmniej w teorii – potęguje szanse konsumentów na zawieranie z przedsiębiorcami umów rzeczywiście zaspokajających interesy strony słabszej oraz wzajemnie równoważnych z punktu widzenia rozkładu praw i obowiązków, jakie z tych umów wynikają. Stan, w którym spełnione są oba te warunki, określa się mianem „równowagi kontraktowej”. Wsparcie konsumentów w równoważnym kontraktowaniu można uznać za mikroregulacyjny cel konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy. Koreponduje on z celami makroregulacyjnymi – wzmocnieniem presji konkurencyjnej i zapewnieniem efektywnej alokacji dóbr, co pozwala uniknąć tzw. *behavioral market failure*⁷⁴ i długodystansowo stymuluje rozwój wspólnego rynku.

Za uzasadniony należy uznać pogląd, w myśl którego zasada równowagi kontraktowej stron ma status zasady prawa UE. Trybunał Sprawiedliwości odwoływał się do niej wielokrotnie⁷⁵, przede wszystkim w odpowiedzi na pytania prejudycjalne dotyczące wykładni art. 3 ust. 1 dyrektywy 93/13/WE, w którym *expressis verbis* mowa o „nierównowadze praw i obowiązków stron wynikających z umowy ze szkodą dla konsumenta”. Zgodnie z orzecnictwem luksemburskim realizacja zasady równowagi kontraktowej polega na „wyważeniu interesów obu stron umowy” w ten sposób, żeby „uprawnionemu interesowi przedsiębiorcy odpowiadał równie uprawniony interes konsumenta”⁷⁶. Po pierwsze, odbywa się ona na etapie ustawodawczym w odniesieniu do standaryzowanych umów, których treść prawodawca krajowy uregulował i tym samym z mocy ustawy harmonijnie wyważył uprawnione interesy wszystkich stron. Po drugie, ma miejsce w trakcie stosowania prawa, gdy kontroli jurydycznej poddawane są postanowienia umów odbiegające od modelu ustawowego lub nieobjęte jego

72 G. Howells, C. Twigg-Flesner, T. Wilhelmsson, *Rethinking EU Consumer Law*, Nowy Jork 2018, s. 94.

73 Ostatnio na ten temat M. Brożyna, *Konsumenckie prawo...*, s. 274-286. Zob. także T. Czech, *Kredyt...*, s. 547.

74 Więcej o tym zjawisku O. Bar-Grill, *Seduction by Contract: Law, Economics, and Psychology in Consumer Markets*, OUP 2012, s. 6-44.

75 Patrz np.: wyrok TS z dnia 9 listopada 2010 r., C-137/08, *VB Pénzügyi Lízing Zrt. przeciwko Ferenc Schneider* (EU:C:2010:659), pkt 47; wyrok TS z dnia 15 marca 2012 r., C-453/10, *Jana Pereničová i Vladislav Perenič przeciwko SOS financ* (EU:C:2012:144), pkt 28; wyrok TS z dnia 6 października 2009 r., C-40/08, *Asturcom Telecomunicaciones SL przeciwko Cristina Rodríguez Nogueira* (EU:C:2009:615), pkt 30; wyrok TS z dnia 31 maja 2018 r., C-483/16, *Zsolt Sziber przeciwko ERSTE Bank Hungary Zrt* (EU:C:2018:367), pkt 32.

76 Wyrok TS z dnia 21 marca 2013 r., C-92/11, *RWE Vertrieb AG przeciwko Verbraucherzentrale Nordrhein-Westfalen eV* (EU:C:2013:180), pkt 53.

zakresem⁷⁷. W przypadku takich postanowień TS zwraca uwagę na możliwą rozbieżność pomiędzy równowagą formalną, ustanowioną w badanej umowie, a równowagą rzeczywistą, gwarantującą równość stron w danym kontekście⁷⁸.

Na pierwszy plan wysuwa się zatem dychotomiczny podział źródeł równowagi kontraktowej: albo ma ona pochodzenie normatywne, albo kontraktowe. Pierwszemu przypadkowi towarzyszy domniemanie ustawodawcy unijnego o harmonijnym wyważeniu interesów stron w prawie krajowym⁷⁹. Tak więc, jeśli strony umowy konsumenciej nie odstępowały od wzorca normatywnego dla stosunku, jaki nawiązały, „zasadne jest założenie, że ustanowiona przez krajowego ustawodawcę równowaga kontraktowa została zachowana”⁸⁰.

Uwagi poczynione w obecnym i poprzednim podrozdziale uzasadniają zaprezentowane we wstępie zamierzenia niniejszej pracy. Ocena konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu przez pryzmat zasady równowagi kontraktowej w sposób inspirowany sądową kontrolą postanowień abuzywnych jest uprawniona, ponieważ: konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu to uprawnienie prawnokształtujące, które składa się na treść stosunku zobowiązaniowego; pomiędzy konsumenckim a umownym prawem do odstąpienia od umowy występują daleko sięgające podobieństwa w sferze funkcjonalnej i dogmatycznej; zgodnie ze stanowiskiem TS unijna zasada równowagi kontraktowej jest uniwersalna i obejmuje zarówno podmioty konkretnego stosunku zobowiązaniowego, jak i ustawodawcę ważącego interesy stron w abstrakcyjnych normach. Niemniej nie sposób rzetelnie ocenić wpływu konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu na rozkład praw i obowiązków stron, bez wcześniejszego względu na model konsumenta usług finansowych – zarówno ten obowiązujący w prawie unijnym, jak i płynący z aktualnej wiedzy behawioralno-ekonomicznej.

1.6. Unijny model przeciętnego konsumenta

Wszelkie działania legislacyjne UE w zakresie kompetencji do harmonizowania prawa konsumenckiego podlegają niejako konstytucyjnej kontroli, zgodnie z wzorcem wyrażonym w art. 5 Traktatu o Unii Europejskiej⁸¹. Oczywistą konstatacją jest więc spostrzeżenie, że środki ochrony konsumenta, takie jak konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy, muszą odpowiadać wymaganiom testu proporcjonalności, czyli być odpowiednie do wyznaczonego celu, konieczne i proporcjonalne *sensu stricto*⁸². Dzięki niemu możliwe jest zachowanie dobrodziejstw wolnego rynku, na którym działalność przedsiębiorców nie jest nadmiernie regulowana, bez uszczerbku dla rzetel-

77 Opinia rzecznika generalnego Trstenjak, C-92/11, *RWE Vertrieb AG przeciwko Verbraucherzentrale Nordrhein-Westfalen eV* (EU:C:2012:566), pkt 47 i 48, za którą TS podążył w pkt. 28 wyroku.

78 Wyrok TS z dnia 14 czerwca 2012 r., C-618/10, *Banco Español de Crédito SA przeciwko Joaquínowi Calderónowi Caminie* (EU:C:2012:349), pkt 40.

79 Ostatnio o tym w postanowieniu TS z dnia 7 grudnia 2017 r., C-446/17, *Woonhaven Antwerpen BV CVBA przeciwko Khalid Berkani and Asmae Hajji* (EU:C:2017:954), pkt 26.

80 Wyrok TS z dnia 30 kwietnia 2014 r., C-280/13, *Barclays Bank SA przeciwko Sara Sánchez García oraz Alejandro Chacón Barrera* (EU:C:2014:279), pkt 41.

81 Wersja skonsolidowana Traktatu o Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 26 października 2012 r., s. 1-46); dalej jako: „TUE”.

82 Więcej o zasadzie proporcjonalności patrz np. W. Sauter, *Proportionality in EU Law: A Balancing Act?*, “Cambridge Yearbook of European Legal Studies” 2013, nr 15, s. 439-466.

ności dokonywanego obrotu, wyrażającej się w wyborach konsumentów adekwatnych do ich potrzeb i możliwości⁸³.

Aby przesądzić o proporcjonalności protekcji opartej na prawie do namysłu, niezbędne jest – choćby uśrednione – scharakteryzowanie jej adresatów. W konsekwencji pierwowzór obecnego unijnego modelu konsumenta zasługującego na ochronę został określony przez TS w sprawie *Mars*⁸⁴. Trybunał odmówił wówczas proporcjonalności krajowemu ograniczeniu swobody przepływu towarów o skutku równoważnym do ograniczeń ilościowych, ponieważ „konsument rozsądny” potrafi krytycznie ocenić treści graficzne na etykietach produktów pierwszej potrzeby. Wskutek późniejszej działalności judykacyjnej TS „konsument rozsądny” wyewoluował w „dobrze poinformowanego, spostrzegawczego oraz ostrożnego”⁸⁵, a więc takiego, który potrafi samodzielnie poszukiwać i korzystać z informacji⁸⁶. Tak restrykcyjne określenie cech przeciętnego konsumenta ma swoje źródło w paradygmacie wolnościowym, przez który eksponowana jest wartość edukacji i informacji dla dokonywania wolnych wyborów⁸⁷.

Błędem byłoby jednak nieuwzględnienie dodatkowej linii orzeczniczej, która z punktu widzenia rynku kredytowego istotnie wpływa na percepcję przeciętnego konsumenta. TS wielokrotnie zauważył, że specyfika niektórych branż lub grup klientów czyni opisane wyżej założenia naiwnymi. Dlatego m.in. w sprawie *Buet*⁸⁸ oraz *Schmidt*⁸⁹ odwołał się do figury „konsumenta wrażliwego”⁹⁰, który ze względu na okoliczności danej transakcji, np. jej złożoność lub niemożność porównania ofert, zasługuje na wyższy poziom ochrony. Wszak „z pewnością inna jest możliwość oceny opakowania czekoladowego batonika i jego wielkości, a inna skomplikowanej umowy o kredyt indeksowany do obcej waluty, z uwzględnieniem zrozumienia mechanizmów tej indeksacji, ryzyk z tym związanych oraz prawdopodobieństwa zaistnienia przesłanek dla spełnienia się któregoś z nich”⁹¹.

83 Więcej o rzetelności obrotu jako celu prawa konsumenckiego: E. Łętowska, *Prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2002, s. 52-53; W. Kocot, *Przedkontraktowe obowiązki informacyjne przedsiębiorcy w umowach zawieranych z konsumentem przez Internet* [w:] *Ochrona strony słabszej stosunku prawnego. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Adamowi Zielińskiemu*, red. M. Boratyńska, Warszawa 2016, s. 549 i nast.

84 Wyrok TS z dnia 6 lipca 1995 r., C-470/93, *Verein gegen Unwesen in Handel und Gewerbe Köln e.V. przeciwko Mars GmbH* (EU:C:1995:224).

85 Wyrok TS z dnia 16 lipca 1998 r., C-210/96, *Gut Springenheide GmbH i Rudolf Tusky przeciwko Oberkreisdirektor des Kreises Steinfurt – Amt für Lebensmittelüberwachung* (EU:C:1998:369) oraz nowsze: wyrok TS z dnia 10 września 2009 r., C-446/07, *Alberto Severi przeciwko Regione Emilia Romagna*, pkt 61 (EU:C:2009:530); wyrok TS z dnia 24 marca 2022 r., C-533/20, *Somogy Megyei Kormányhivatal przeciwko Upfield Hungary Kft.*, pkt 47 (EU:C:2022:211).

86 A. Kunkiel-Kryńska, *Prawo konsumenckie UE – wzorzec konsumenta*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2012, nr 4, s. 54.

87 M. Królikowska-Olczak, *Ochrona konsumenta w prawie polskim i Unii Europejskiej*, Warszawa 2013, s. 34.

88 Sprawa ta dotyczyła sprzedaży materiałów edukacyjnych przygotowujących do podjęcia pracy. Są one kierowane do osób, które co do zasady mają z pewnych powodów edukacyjne braki. Wyrok TS z dnia 16 maja 1989 r., C-382/87, *R. Buet i Educational Business Services przeciwko Ministère public* (EU:C:1989:198), pkt. 13-15.

89 Tutaj tłem była sprzedaż biżuterii poprzez akwizycję – formę, w której niemożliwe jest zweryfikowanie autentyczności. Wyrok TS z dnia 23 lutego 2006 r., C-441/04, *A-Punkt Schmuckhandels GmbH przeciwko Claudia Schmidt* (EU:C:2006:141), pkt 29.

90 Skądinąd obecnej już znacznie wcześniej w systemach prawnych niektórych państw wspólnoty, np. Niemiec.

91 D. Cyman, *Zarys systemu instytucjonalnej ochrony praw konsumenta na rynku finansowym*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2017, t. 38, s. 327-328.

O tym, że jest to zasadna konstatacja, przesądził kryzys finansowy w latach 2007-2009, którego źródłem było właśnie udzielanie kredytów hipotecznych przy wysokim ryzyku spłaty konsumentom o niewystarczających możliwościach finansowych (*subprime mortgage*), a także nikłej świadomości co do rzeczywistego kosztu zobowiązania⁹². Doprowadził on do rewizji założeń ochrony konsumenta na rynku usług finansowych. Szczególnie w krajach anglosaskich przyjęła ona zdecydowany charakter, gdyż objęła nawet dedykowane zmiany instytucjonalne⁹³. Ustawodawca unijny natomiast zdecydował się dodatkowo wspierać konsumentów poprzez edukację i informację, czego wyrazem są przede wszystkim liczne i rozbudowane przedkontraktowe obowiązki informacyjne, nałożone na przedsiębiorców w dyrektywach kredytowych. Nie zwalniają one jednak konsumenta z powinności zachowania krytycyzmu i ostrożności przy podejmowaniu decyzji o zaciągnięciu kredytu. Wobec tego stwierdzenie, że w obecnym, unijnym wzorze przeciętnego konsumenta na rynku usług finansowych przymiot „wrażliwości” zdominował cechę „rozsądku”, jest zdecydowanie zbyt śmiałe⁹⁴.

1.7. Behawioralno-ekonomiczne uzasadnienie „prawa do namysłu”

W obliczu niskiego poziomu wiedzy finansowej konsumentów⁹⁵, a nawet ich tzw. finansowego analfabetyzmu – skądinąd także powszechnego⁹⁶ – skuteczność samej tylko informacji ulega gwałtownej redukcji⁹⁷. Wniosek ten znalazł potwierdzenie w badaniu przeprowadzonym ostatnio przez Komisję Europejską. Aż 73% konsumentów-respondentów przyznało, że podpisali oni umowę kredytu, której postanowień nie rozumieli – pomimo otrzymania uproszczonego formularza informacyjnego⁹⁸. Dlatego na unijnym rynku kredytowym „konsument rozsądny”, acz wrażliwy informacyjnie (i pozbawiony wiedzy finansowej), jest wspierany nie tylko z wykorzystaniem samej informacji, ale uzupełniając również konsumenckim prawem do odstąpienia od umowy. Nasuwa się zatem pytanie o rzeczywistą rolę tego uprawnienia.

92 Więcej na ten temat: Y. Demyanyk, O. Van Hemert, *Understanding the Subprime Mortgage Crisis*, The Review of Financial Studies 2011, vol. 24, nr 6, s. 1848-1880.

93 Zob. preambuła do Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act, Pub. L. No. 111-203, 124 Stat. 1376 (2010). Na mocy tej ustawy ustanowiono w Stanach Zjednoczonych specjalny urząd – Consumer Financial Protection Bureau, którego podstawowym zadaniem jest monitoring rynku usług finansowych oferowanych konsumentom, m.in. z wykorzystaniem systemu skargowego. Więcej na temat działalności tej instytucji zob. P. Foohey, *Calling on the CFPB for Help: Telling Stories and Consumer Protection*, Articles by Maurer Faculty 2017, 2569, <https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/2569> (dostęp: 26.04.2022). Odpowiednikiem w Zjednoczonym Królestwie jest Financial Conduct Authority.

94 W Europie kontynentalnej taka sytuacja ma miejsce w ustawodawstwie szwajcarskim, które odzwierciedla konsumenta jako osobę podatną na wpływ reklamy, ulegającą manipulacji, nietrafnie oceniającą własną sytuację finansową i skłoną, aby własne (rzeczywiste lub pozorne) potrzeby zaspokajać w drodze zaciągania kredytu. Zob. więcej na temat modelu szwajcarskiego w: P. Tereszkievicz, *Obowiązki informacyjne w umowach o usługi finansowe*, Warszawa 2015, s. 155-162.

95 S. Smyczek, *Wiedza finansowa konsumentów w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 303, s. 28-33; I. Kuchciak, *Kreowanie świadomości finansowej wyzwaniem konkurencyjności w niesprzyjającym otoczeniu*, „Zarządzanie i Finanse” 2013, nr 4, s. 11-13.

96 Dotyka on ponad połowę konsumentów produktów finansowych. A. Knehans-Olejnik, *Rola edukacji finansowej w racjonalizowaniu zachowań konsumentów*, „Handel Wewnętrzny” 2014, nr 3, s. 256-257.

97 R.F. Disney, J. Gathergood, *Financial Literacy and Indebtedness: New Evidence for UK Consumers*, University of Nottingham Working Paper, Nottingham 2011, <https://EconPapers.repec.org/RePEc:not:notcf:11/05> (dostęp: 27.04.2022).

98 Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Sprawiedliwości i Konsumentów, *Evaluation of Directive 2008/48/EC on credit agreements for consumers: final report*, Publications Office 2021, s. 60, <https://data.europa.eu/doi/10.2838/949753> (dostęp: 27.04.2022).

Czy faktycznie stanowi ono funkcjonalne dopełnienie prawa do informacji, dzięki któremu ochrona konsumenta na rynku kredytowym istotnie zyskuje na skuteczności?

Jak wynika ze współczesnego dorobku ekonomii behawioralnej, zdolność konsumenta do rzetelnej oceny jego sytuacji finansowej jest ograniczona wskutek uprzedzeń i mylnych przekonań (*biases and misperceptions*), którymi w sposób naturalny i niepowstrzymany kieruje się ludzki umysł. Dają się one sprowadzić do dwóch głównych tendencji: nadmiernego optymizmu w ocenie swoich przyszłych zachowań oraz redukcji skali zjawisk wraz z oddaleniem ich w czasie. O. Bar-Grill, utworzywszy postać „niedoskonałe racjonalnego konsumenta”, podkreślił uniwersalność tych przypadłości⁹⁹.

„Niedoskonała racjonalność” strony popytowej głęboko wpływa na praktyki kredytodawców. Aby zrozumieć tę zależność, należy zwrócić uwagę na różnicę pomiędzy zyskami i kosztami rzeczywistymi a zyskami i kosztami postrzeganymi. Wskutek zwodniczej percepcji konsumentów wartości te potrafią od siebie znacząco odbiegać. Jako najatrakcyjniejsza może zostać wybrana oferta najmniej korzystna w rzeczywistości (a więc taka, która ma najgorszą proporcję rzeczywistych kosztów i zysków, ale najlepszą tych postrzeganych). W środowisku wolnorynkowym przedsiębiorstwom znacznie bardziej opłaca się więc oferować kredyty nie najtańsze, ale te postrzegane jako najtańsze¹⁰⁰. Z punktu widzenia wszelkich dobrodziejstw, jakie oferuje zjawisko konkurencji, stanowi to zupełne wypaczenie sensu biznesowej rywalizacji¹⁰¹. Jak sprawić, aby konsument myślał, że kredyt najdroższy jest najtańszy? Trzeba wykorzystać dwie bardzo powszechne w umowach kredytowych cechy: złożoność oraz opóźnienie kosztów.

Pierwsza z nich objawia się w mnogości wszelkich opłat, które wręcz przytłaczają główne świadczenie umowy kredytowej. Spełniają one pełną gamę funkcji mających tę liczebność uzasadniać: warunkują zawarcie umowy, pokrywają koszty obsługi, uprzywilejowują mniej ryzykownego kredytobiorcę, pomagają oswoić się ze zobowiązaniem w okresie wstępnym etc. Poza tym kredytodawcy argumentują ekonomicznie, że samo oprocentowanie odsetkowe nie jest w stanie uelastyczyć kredytu na tyle, by można było utrzymywać produkty dostosowane do potrzeb konkretnych grup docelowych. Niemniej taki poziom komplikacji ma też swoje behawioralne, oczywiście względy: po pierwsze, utrudnia porównanie konkurencyjnych ofert; po drugie, umożliwia manipulację poprzez wyeksponowanie opłat relatywnie niskich.

Pewnym kompromisem pomiędzy zachowaniem elastyczności produktów a poprawieniem ich przejrzystości było wprowadzenie parametru RRSO (Rzeczywistej Rocznej Stopy Oprocentowania), opartego na całkowitym koszcie kredytu. Pomysł zsumowania wszelkich potrzebnych opłat i wyrażenia ich w proporcji do całkowitej kwoty kredytu stanowi znaczne ułatwienie zarówno w ocenie faktycznej atrakcyjności oferty, jak i jej porównaniu z innymi. Niestety RRSO nie obejmuje bodaj najważniejszej zmiennej, determinującej rzeczywistą wysokość zobowiązania: zachowania kredytobiorcy (*use-pattern*). Tymczasem w naukach ekonomicznych oczywisty jest fakt, że ostatecznej wartości danego produktu nie da się ustalić jedynie przez wzgląd na jego cechy – potrzebna jest też wiedza, czy i jak będą one wykorzystywane.

⁹⁹ O. Bar-Grill, *Seduction by Contract...*, s. 2.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 8-10.

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 23-25.

Powyższą prawidłowość dobrze ilustrują takie mechanizmy jak wyższe oprocentowanie w przypadku spóźnionych płatności i transakcji pozalimitowych (w przypadku kredytów w rachunku bieżącym) lub kara za przedwczesną spłatę¹⁰². Można nazwać je cechami „uśpionymi”, których ostatecznych skutków nie można dobrze przedstawić w ramach formularzy informacyjnych, ponieważ zależą one wyłącznie od zachowania kredytobiorcy. On zaś – zgodnie z początkowymi uwagami – jest podatny na nadmierny optymizm w ocenianiu własnych możliwości, szczególnie w obliczu zachęty, jaką jest niższe oprocentowanie bazowe. Dla „niedoskonale racjonalnego” konsumenta kredyt o odsetkach bazowych i za opóźnienie w wysokości odpowiednio 1% i 2% będzie pozornie droższy niż kredyt o odsetkach 0,7% i 5,5%, gdyż apriorycznie zakłada on, że opóźnień uda mu się uniknąć lub będą one sporadyczne¹⁰³. W konsekwencji, nawet przy założeniu, że dzięki RRSO wyeliminowano trudności w porównaniu parametrów i określeniu abstrakcyjnych kosztów kredytów (a tym samym zjawisko *attention manipulation*), to niemożność rzetelnej oceny swojego *use-pattern* w odniesieniu do mnogich cech „uśpionych” radykalnie zmniejsza szansę na rozsądną decyzję kredytową.

Natomiast opóźnienie kosztów jest wynikiem stosowania rozwiązań takich jak wstępny okres niższych rat, minimalny wkład własny czy progresywny system ratalny. Skutek ich działania przypomina irracjonalność¹⁰⁴ – zobowiązania przewidziane na daleką przyszłość są niedoceniane; korzyści dostępne niemalże od ręki ulegają przecenieniu. Te zależności prowadzą do zjawiska nazywanego w świecie finansów hiperbolicznym obniżaniem wartości (*hyperbolic discounting*). Jest ono szczególnie groźne dla konsumentów korzystających z kredytów w rachunku bieżącym¹⁰⁵, ponieważ często skutkuje odstępianiem od pierwotnych założeń co do ilości pożyczanych środków.

Hyperbolic discounting działa następująco: w danym okresie O konsument podejmuje decyzję o zawarciu umowy o kredyt w rachunku bieżącym. Wówczas nie docenia on zarówno korzyści z pożyczania w okresie O+1, jak i kosztów, które nadejdą w okresie O+2, gdyż O+1 i O+2 to jeszcze zbyt odległa perspektywa. W O jest zatem przekonany, że w O+1 nie będzie pożyczał. Wkrótce nadchodzi O+1, w którym konsument musi zdecydować o pożyczce. Wówczas ocenia on korzyści z pożyczania jako wysokie – wyższe od jeszcze niedocenionych, odłożonych na O+2 kosztów. Postanawia on zatem przeciwnie, niż wcześniej zakładał¹⁰⁶.

Jest wysoce wątpliwe, aby konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu stanowiło skuteczną receptę na opisane powyżej bolączki, które dotyczą percepcji nawet wytrawnego konsumenta. Możliwość wycofania się w trakcie pierwszych kilku

102 Odgrywająca szczególną rolę w kredytach hipotecznych. *Ibidem*, s. 137-139.

103 Chociaż przy racie w wysokości tysiąca złotych wystarczy jedynie miesiąc opóźnienia w ciągu roku, by było odwrotnie: $110 + 20 = 130$; $77 + 55 = 132$. Zob. *Ibidem*, s. 46-48 dla bardziej rozbudowanych przykładów.

104 Złudzenie optyczne, przez które biały kwadrat na czarnym tle wydaje się większy niż czarny na białym, choć w istocie są one tych samych rozmiarów.

105 Konsumentenckie prawo do odstąpienia od umowy w przypadku takich umów przysługuje, jeśli termin spłaty jest dłuższy niż trzy miesiące, a więc w odniesieniu do behawioralnie ryzykownych dla konsumenta rozwiązań.

106 Ten prosty mechanizm jest bardzo dobrze opisany w literaturze, zob. np.: S. DellaVigna, U. Malmendier, *Paying not to Go to the Gym*, „American Economic Review” 2006, nr 96, s. 694; G. M. Angeletos, *The Hyperbolic Consumption Model: Calibration, Simulation, and Empirical Evaluation*, „Journal of Economic Perspectives” 2007, nr 15, s. 47.

tygodni od zaciągnięcia zobowiązania nie jest w stanie uchronić przed decyzjami, które okazują się brzemiennie dopiero w ich dalekosiężnych skutkach¹⁰⁷.

Zamiast tego pewniejszym zabezpieczeniem przed pułapkami myślenia wydaje się być zobowiązanie kredytodawców do ujawniania wspomnianego wcześniej *use-pattern*¹⁰⁸. Takie rozwiązanie jest postulowane w świecie nauki jako uzasadnione empirycznie, a także właściwie bezkosztowe, gdyż gromadzenie danych o zachowaniu konsumentów to bardzo powszechna, wręcz podstawowa praktyka marketingowa przedsiębiorców¹⁰⁹. Implementacja takiego środka wymagałaby daleko idących reform w obszarze dotychczasowych obowiązków informacyjnych – w myśl zasady, że więcej wcale nie znaczy lepiej, ponieważ zjawisko przeładowania informacyjnego jest obecne już przy aktualnych mechanizmach ochrony.

Na tle poczynionych ustaleń konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy jawi się jako środek tzw. ostatniej szansy, przydatny w sytuacjach skrajnych. Pozwala na uniknięcie konsekwencji działań, które szybko okazują się nietrafione, a więc impulsywnych lub nieświadomych. Impulsywność związana jest z zawieraniem kredytów wiązanych przy okazji nabywania dóbr konsumpcyjnych, najczęściej ekskluzywnych. Presja psychiczna odczuwana w tzw. szale zakupowym, która popycha w kierunku nieracjonalnego pożyczania, jest spokrewniona z *hyperbolic discounting* i została opisana naukowo już w XIX w.¹¹⁰ Natomiast przyczyny braku świadomości co do treści zawieranej umowy są bardzo zróżnicowane i obejmują zarówno ignorancję czy ponadprzeciętnie ograniczone zdolności poznawcze, jak również zaburzenia kognitywne wśród ludzi starszych. Skorzystanie z konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu w takich okolicznościach przypomina funkcjonalnie uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu (art. 84 k.c.).

Zasygnalizować należy, że zdaniem części doktryny opisane sytuacje nie stanowią wystarczającego, merytorycznego uzasadnienia dla tak doniosłego wyłomu od zasady *pacta sunt servanda*, jakim jest konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu¹¹¹. Co więcej, argumenty o jego marginalnej użyteczności znalazły odzwierciedlenie w statystykach. Okazuje się, że pomimo wysokiej świadomości konsumentów o dysponowaniu prawem do odstąpienia od umowy kredytu konsumenckiego (średnio 72% w każdym państwie członkowskim UE w latach 2010-2017), jedynie 1% z nich faktycznie skorzystało z tego środka¹¹².

107 Co więcej, możliwość wycofania się wręcz popycha do takich decyzji, gdyż świadomość bycia chronionym ułatwia ekspozycję na ryzyko. Tę oczywistą zależność określa się w nauce mianem *moral hazard*. Została ona bardzo dobrze opisana w kontekście produktów ubezpieczeniowych. Zob. np. A. E. Dembe, L. Boden, *Moral Hazard: A Question of Morality?*, "New Solutions" 2000, vol. 10, nr 3, s. 257-279.

108 Pod warunkiem, że konsument dysponuje historią kredytową, mogłoby ono przybrać postać bardzo precyzyjnych, spersonalizowanych informacji. Natomiast w umowach o kredyt hipoteczny, które najczęściej zawierane są raz lub dwa razy w życiu, musiałyby być to dane uśrednione, oparte na modelowaniu. Zob. więcej na temat wykorzystania *use-pattern* w polityce ochrony konsumenta: O. Bar-Grill, *Seduction by Contract...*, s. 33-44.

109 *Ibidem*, s. 35.

110 Patrz np. Ph. Heck, *Wie ist den Missbrauchen welche sich bei den Abzahlungsgeschäften herausgestellt haben, entgegen zu wirken?* [w:] *Verhandlungen des 21. Deutschen Juristentags*, Berlin 1891.

111 M. Brożyna, *Konsumentenrecht*..., s. 188-192 i przytoczona tam literatura.

112 Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Sprawiedliwości i Konsumentów, *Evaluation of...*, s. 69.

1.8. Podsumowanie

Analiza poczyniona w ramach tego rozdziału wyznacza ramy niniejszej pracy magisterskiej i uzasadnia przyjęte w niej założenia. Sformułowane na obecnym etapie wnioski to preludium konieczne do osiągnięcia celów badawczych.

Po pierwsze, prawo do namysłu na rynku kredytowym przyjmuje, co do zasady, formę konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy, które polega na bezwarunkowym umożliwieniu konsumentowi wycofania się ze swojej decyzji o zawarciu umowy kredytowej w czternastodniowym terminie. W odniesieniu do kredytu konsumenckiego przysługuje ono konsumentom we wszystkich państwach członkowskich, niezależnie od sposobu zawarcia umowy. Wyjątkiem od wspomnianej zasady są unijne regulacje o kredycie hipotecznym, które przewidują dla prawa do namysłu dwie formy: konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy lub czasowego nakazu składania wiążących ofert; jej wybór należy do kompetencji państw członkowskich. Konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu hipotecznego przysługuje zatem pod warunkiem, że przewiduje tak właściwe prawo państwa członkowskiego albo że umowa została zawarta na odległość. Poza tym dysponentami omawianego uprawnienia są konsumenci w rozumieniu pochodnych norm prawa unijnego, a więc jedynie osoby fizyczne działające w celach niezwiązanych lub związanych marginalnie/niedominująco z ich działalnością gospodarczą, handlową lub zawodową.

Po drugie, konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy jest wystarczająco unikalne, aby uznać je za trzeci ze znanych w polskim systemie prawnym rodzaj prawa do odstąpienia – obok ustawowego i umownego. W sferze funkcjonalnej i dogmatycznej wykazuje jednak podobieństwa do tego ostatniego. Stanowi niejako postanowienie włączone w treść umowy konsumenckiej przez samego ustawodawcę. Równolegle unijna zasada równowagi kontraktowej wyraża potrzebę takiego zbalansowania interesów obu stron umowy, żeby uprawnionemu interesowi przedsiębiorcy odpowiadał równie uprawniony interes konsumenta. Zgodnie ze stanowiskiem TS jest ona uniwersalna i obejmuje zarówno podmioty konkretnego stosunku zobowiązaniowego, jak i ustawodawcę wążącego interesy stron w abstrakcyjnych normach. Dwa powyższe względy uprawniają do oceny konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu przez pryzmat zasady równowagi kontraktowej w sposób inspirowany sądową kontrolą postanowień abuzywnych.

Po trzecie, wspomniana ocena powinna być poprzedzona pytaniem o funkcjonalne uzasadnienie prawa do namysłu. Wiąże się ono z unijnym modelem przeciętnego konsumenta na rynku finansowym, zgodnie z którym taki konsument jest spostrzegawczy, ostrożny i rozsądny, jednak potrzebuje wsparcia w zakresie wyrównania dysproporcji informacyjnych. Konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu ma w tym pomóc poprzez zagwarantowanie czasu na powtórne, wolne od presji marketingowej przemyślenie podjętej decyzji. Tymczasem założenia te nie wydają się dostatecznie korespondować ze współczesną wiedzą ekonomiczno-behawioralną. Użyteczność konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu dla przeciętnego unijnego konsumenta znajduje swoje naukowe potwierdzenie jedynie w odniesieniu do kredytów wiązanych i towarzyszącego im zjawiska tzw. szatu zakupowego. Niemniej także w tym zakresie jest ona ograniczana przez fenomen *moral hazard*.

Rozdział II. Powstanie i wykonanie konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu

2.1. Wprowadzenie

Wspólnym celem rozdziału niniejszego i następnego jest prześledzenie „cyklu życia” konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu – od jego powstania do skutków wywołanych jego wykonaniem. Tak sformułowany cel narzuca konieczność analizy holistycznej, uwzględniającej nie tylko normatywny trzon przedmiotowego uprawnienia zawarty w przepisach dyrektyw i implementacyjnych, ale także jego liczne implikacje zakorzenione w regułach prawa krajowego. Normy aplikowalne do konsumenckiej umowy kredytowej cechują się bowiem multicentrycznością. Zatem bez odwołania się do krajowego systemu prawnego i jego dogmatyki nie można rozstrzygnąć, czy i ewentualnie w jakim stopniu konsumenckie prawo do odstąpienia zaburza równowagę praw i obowiązków stron konkretnego stosunku zobowiązaniowego.

Tym samym przesądzenie o wystarczającej realizacji zasady równowagi kontraktowej przez instytucję konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu jest możliwe dopiero, gdy: zostanie ona osadzona w kontekście krajowego systemu prawnego; uwypuklone zostaną poszczególne problemy związane z jej obecnością w tym systemie; chociaż jedno rozwiązanie dla każdego z tychże problemów spełni wymogi wysokiego poziomu ochrony konsumenta przy jednoczesnym poszanowaniu zasady proporcjonalności względem interesu umownego przedsiębiorcy.

W ramach tego rozdziału, powyższe kroki zostaną poczynione w odniesieniu do dwóch pierwszych etapów: powstania i wykonania konsumenckiego uprawnienia. Większość zagadnień w tym zakresie została bowiem w pełni zharmonizowana – w przeciwieństwie do skutków prawnych wykonania prawa do odstąpienia, omówionych z tego powodu osobno¹¹³. Warto także zastrzec, że punktem odniesienia dla norm unijnych jest prawo polskie, jako najlepiej autorowi znane.

2.2. Powstanie uprawnienia

Kwestia powstania konsumenckiego uprawnienia jest w pełni zharmonizowana i budzi relatywnie mało doktrynalnych wątpliwości. Niemniej warto poświęcić jej uwagę jako zagadnieniu podstawowemu.

Ani przepisy unijne, ani krajowe nie odnoszą się wprost do momentu powstania omawianego prawa. Zamiast tego wskazują na sposób obliczenia terminu, w którym możliwe jest jego wykonanie: w ciągu czternastu dni od dnia zawarcia umowy¹¹⁴. Wskazówka

¹¹³ Zob. motyw 35 dyrektywy 2008/48/WE.

¹¹⁴ (...) lub od dnia, w którym przedsiębiorca spełnił całość ciążących na nim obowiązków informacyjnych. Ten przypadek jest jednak rozważony osobno – patrz pkt 2.3.3.

interpretacyjna, jaką jest konsekwentne związanie początku biegu terminu z chwilą zawarcia umowy, uprawnia do utożsamienia momentu powstania więzi umownej z momentem powstania konsumenckiego uprawnienia. Niemniej, o ile oczywiste jest, że konsumenckie prawo do odstąpienia nie może istnieć przed zawarciem umowy – zabrakłoby wówczas substratu, do którego się odnosi; to można wskazać przypadki, w których wspomniane utożsamienie nie wydaje się jednoznaczne. Po pierwsze, jest to zawarcie umowy nieważnej, np. przez konsumenta pozbawionego zdolności do czynności prawnych. Po drugie, zawarcie umowy następuje pod warunkiem zawieszającym lub z terminem początkowym, a więc skutkuje odłożeniem w czasie skuteczności czynności prawnej.

W odniesieniu do pierwszej sytuacji reguła wnioskowania *a minori ad maius* wyklucza powstanie uprawnienia konsumenckiego. Skoro czynność prawna jest nieważna, *ergo* nie istnieje¹¹⁵ i w ogóle nie dochodzi do powstania jakiegokolwiek węzła obligacyjnego, tym bardziej nie sposób zgodzić się na istnienie prawa o charakterze wtórnym, mającego tenże węzeł osłabiać. W przeciwnym razie należałoby zaakceptować logiczną sprzeczność, wyrażającą się w odstąpieniu od umowy, której nie ma. *A contrario* w przypadku umów nieważnych względnie uprawnienie konsumenckie powstaje¹¹⁶. Ostatecznie warto jednak zwrócić uwagę na nowatorski pogląd, który wyjątkowo dopuszcza możliwość powstania konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy nieważnej w sytuacji, w której *ratio* i *telos* nieważności oraz odstąpienia są zbieżne. Wynika on z przełamania argumentu logicznego za pomocą argumentu aksjologicznego, eksponującego zasadność utrzymania dodatkowego środka ochrony z perspektywy aksjologii systemu prawa konsumenckiego¹¹⁷.

W obliczu włączenia przez strony do treści czynności prawnej warunku lub terminu uwypukla się dylemat związany z interpretacją sformułowania „od dnia zawarcia umowy”: czy ma to być dzień zawarcia umowy jedynie ważnej, czy także wywołującej określone w niej skutki? Założywszy, że konsumenckie prawo do odstąpienia powstaje już od momentu zawarcia ważnej umowy warunkowej i wtedy też ustawowy termin rozpoczyna bieg, wówczas za akceptowalny scenariusz należałoby uznać wygaśnięcie uprawnienia jeszcze przed powstaniem zobowiązania do świadczenia głównego. Taka możliwość wyraźnie kłóci się z funkcją omawianego prawa¹¹⁸. Z drugiej strony, przyjęcie rozwiązania przeciwnego, zgodnie z którym decydujący jest fakt wywołania przez czynność prawną określonych skutków, prowadzi do sztucznych ograniczeń. Wówczas konsument, który zawarł umowę kredytową z zastrzeżeniem warunku zawieszającego, po czym się rozmyślił, musiałby cierpliwie czekać z odstąpieniem do czasu ziszczenia się warunku. Taki stan nie sprzyja ani przedsiębiorcy, tkwiącemu dłużej w niepewności prawnej zupełnie niepotrzebnie, ani konsumentowi, który musi zważać na normy dotyczące ekspektatyw (np. art. 92 k.c.).

115 Zgodnie z przeważającym poglądem, dokonanie nieważnej czynności prawnej to jedynie zdarzenie prawne. Zob. T. Gizbert-Studnicki, *O nieważnych czynnościach prawnych w świetle koncepcji konwencyonalnych*, „Państwo i Prawo” 1975, nr 4, s. 81-82; Z. Radwański, *Wykłady oświadczeń woli składanych indywidualnym adresatom*, Wrocław 1992, s. 123-124.

116 Wówczas wygasa wraz z upływem terminu lub z chwilą uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia woli, np. na mocy art. 84 k.c.

117 Więcej na ten temat zob. M. Brożyna, *Konsumentenrecht...*, Warszawa 2021, s. 358-364 i przytoczona tam literatura.

118 Została ona omówiona w rozdziale I pkt 1.7.

Należy zatem zgodzić się z poglądem T. Czecha, że wskutek zawarcia przez konsumenta umowy kredytowej pod warunkiem zawieszającym lub z terminem początkowym dochodzi do rozszczepienia: momentem powstania konsumenckiego prawa do odstąpienia jest chwila zawarcia ważnej umowy, natomiast ustawowy termin rozpoczyna bieg wraz z wywołaniem przez kontrakt określonych w nim skutków prawnych¹¹⁹. Takie rozwiązanie najlepiej koresponduje z *ratio* i *telos* konsumenckiego uprawnienia oraz nie godzi w interes przedsiębiorcy ponad to, co konieczne.

2.3. Wykonanie uprawnienia

2.3.1. Złożenie oświadczenia woli

Przyjęcie tezy, zgodnie z którą konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy jest prawem kształtującym¹²⁰, ma doniosłe implikacje dla reguł wykonywania tego uprawnienia. Co do zasady¹²¹ z natury praw kształtujących wynikają ich następujące cechy¹²²: nieprzenoszalność¹²³; niemożność wykonania pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu¹²⁴; wykonalność poprzez złożenie oświadczenia woli i nieodwołalność tego wykonania¹²⁵. Co więcej, sama treść właściwych przepisów unijnych koresponduje ze wspomnianą dogmatyką. Przykładowo, wyrażona w art. 14 ust. 1 lit. a DKK przesłanka skuteczności odstąpienia, tj. jedynie powiadomienie kredytodawcy w odpowiednim terminie, jest pośrednim wyrazem zakazu wykonywania prawa kształtującego pod warunkiem. Z punktu widzenia prawa krajowego nie bez konsekwencji pozostaje zakwalifikowanie tego powiadomienia jako oświadczenia woli. Nasuwają się bowiem pytania o określenie momentu jego złożenia oraz wymaganą formę.

W odniesieniu do drugiej z tych kwestii dyrektywy unijne uzależniają skuteczność oświadczenia woli od wyrażenia go za pomocą środków, które na mocy przepisów krajowych mogą stanowić dowód. W polskim systemie prawnym jest to wymaganie niejednoznaczne, przede wszystkim ze względu na treść art. 74 § 2 k.c. Dopuszcza on bowiem odstępstwo od rygoru *ad probationem*, jeśli żąda tego konsument w sporze z przedsiębiorcą. W związku z tym niektórzy przedstawiciele polskiej nauki prawa opowiadają się nawet za zaakceptowaniem formy ustnej¹²⁶. Zastrzega się jednak, iż w razie sporu ciężar dowodu spoczywa na konsumentie (art. 6 k.c.). Zatem

119 T. Czech, *Kredyt konsumencki...*, s. 549-550.

120 Patrz rozdział I pkt 1.5 *in principio*.

121 Można bowiem wskazać szczególne prawa kształtujące, które nie posiadają przedstawionych cech. Jest to np. uprawnienie pracodawcy do odwołania polecenia pracowniczego, które w oczywisty sposób nie cechuje się nieodwołalnością. Zob. wyrok SN z dnia 13 kwietnia 2016 r., II PK 81/15, LEX nr 2026397.

122 Więcej o tzw. teorii właściwości praw kształtujących M. Warciński, *Umowne prawo odstąpienia*, Warszawa 2010, s. 110.

123 M. Królikowski, *Błąd jako wada oświadczenia woli strony umowy*, Warszawa 2018, s. 216.

124 B. Swaczyna, *Warunkowe czynności prawne*, Warszawa 2012, s. 97; J. Zawadzka, *Warunkowość oświadczeń woli składanych w wykonaniu uprawnień prawnokształtujących*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2014, nr 4, s. 919-921.

125 Na gruncie prawa polskiego cecha nieodwołalności wynika bezpośrednio z art. 61 k.c. Zob. P. Machnikowski [w:] *Kodeks Cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2016, art. 61, pkt 2 i 3. Oczywiście, możliwe jest jednak uchylenie się od skutków prawnych wadliwego oświadczenia woli ukierunkowanego na wykonanie prawa kształtującego.

126 Tak np.: A. Kopec [w:] *Ustawa o kredycie konsumenckim. Rekomendacje interpretacyjne podstawowych regulacji*. Komentarz, red. M. Chruściak, Warszawa 2012, s. 181-182; J. Pisuliński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 8, *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. J. Panowicz-Lipska, Warszawa 2011, s. 444.

faktyczne wykazanie przez niego, że termin na złożenie oświadczenia został dochowany i przedsiębiorca je otrzymał, może być problematyczne¹²⁷. Z tego względu dopuszczenie formy ustnej na etapie oceny skuteczności oświadczenia spotyka się z krytyką, ponieważ może być dla konsumenta swego rodzaju pułapką¹²⁸. Pełna swoboda co do formalności w żaden sposób nie uwrażliwia też konsumentów na dobre praktyki w zakresie bezpiecznego uczestnictwa w obrocie prawnym¹²⁹.

W aspekcie temporalnym należy odróżnić okoliczność dochowania terminu na wykonanie prawa do odstąpienia (poprzez wysłanie oświadczenia woli) od jego skutecznego wykonania (poprzez złożenie oświadczenia woli), gdyż obie te przesłanki mogą zaistnieć w innych momentach. Kwestia dochowania terminu jest w pełni zharmonizowana i opiera się na tzw. teorii wysłania¹³⁰: uznaje się, że termin jest zachowany, jeżeli powiadomienie zostało wysłane przed upływem tego terminu (art. 53 ust. 5 u.k.k. w zw. z art. 14 ust. 3 lit. a dyrektywy 2008/48). Niemniej skuteczność odstąpienia ocenia się z wykorzystaniem tzw. kwalifikowanej teorii doręczenia¹³¹, co wynika z prawa krajowego (art. 61 § 1 k.c. – „oświadczenie woli, które ma być złożone innej osobie, jest złożone z chwilą, gdy doszło do niej w taki sposób, że mogła zapoznać się z jego treścią”)¹³². Dualizm ten ma znaczenie m.in. w zakresie rozliczeń dotyczących umów o usługi dodatkowe czy dla obliczania terminu na zwrot świadczenia¹³³. W przypadku niektórych form komunikacji może on wywołać u konsumenta przedwczesne, błędne przekonanie, że odstąpił od umowy, ponieważ np. wysłał właściwe powiadomienie za pomocą operatora pocztowego. Tymczasem choćby w obliczu zagubienia przesyłki (co szczególnie w obrocie transgranicznym nie zdarza się rzadko) złożenie oświadczenia woli może w ogóle nie nastąpić. W konsekwencji strony cały czas będą związane pierwotnym stosunkiem zobowiązaniowym.

Wskazane zagadnienie nie zostało jeszcze rozstrzygnięte ani w orzecznictwie, ani w literaturze. Chociaż W. Kocot i J. Kondek proponują zrezygnowanie ze stosowania art. 61 k.c. do konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy i tym samym kompletne przyjęcie teorii wysłania, w mojej opinii argumentacja tego stanowiska nie jest przekonująca¹³⁴. Co ciekawe, polski ustawodawca wydaje się reagować na omawiany problem, gdyż art. 42 u.k.h. pod koniec 2021 r. został wzbogacony o ust. 4, zgodnie z którym „dla zachowania terminu [do konsumenckiego odstąpienia od umowy kredytu hipotecznego – przyp. J.J.] jest wystarczające nadanie przed jego upływem przesyłki poleconej zawierającej oświadczenie o odstąpieniu”¹³⁵. Kierunek obrany w tej nowelizacji należy ocenić pozytywnie. Minimalizacja ryzyka poprzez

127 T. Czech, *Kredyt konsumencki...*, s. 555.

128 D. Rogoń, *Uprawnienia konsumenta w czasie trwania stosunku kredytowego na gruncie nowej ustawy o kredycie konsumenckim*, „Monitor Prawa Bankowego” 2011, nr 12, s. 21.

129 Na edukacyjną rolę wymagań co do formy w prawie konsumenckim słusznie wskazuje M. Brożyna, *Konsumenckie prawo...*, s. 495-496.

130 Zob. decyzję Prezesa UOKiK z dnia 19 maja 2013 r., RGB 4/2016, www.uokik.gov.pl.

131 P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Część ogólna. *Przepisy wprowadzające kodeks cywilny. Prawo o notariacie*, red. K. Osajda, Warszawa 2017, art. 61 KC, pkt 2 i nast.

132 Należy zauważyć, że teoria dojścia w tym przypadku nie sprzeciwia się postanowieniom dyrektyw. Zgodnie z art. 14 ust. 3 lit. a dyrektywy 2008/48/WE, „aby odstąpienie było skuteczne, konsument powiadamia o tym kredytodawcę”.

133 Skutki wykonania konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy zostały omówione w rozdziale III.

134 Por. W. Kocot, J. Kondek, *Nowe zasady zawierania umów z udziałem konsumenta*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2014, nr 12, s. 6-10.

135 Art. 42 ust. 4 u.k.h. zmieniony przez art. 137 ustawy z dnia 18 listopada 2020 r. o doręczeniach elektronicznych (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 596) z dniem 5 października 2021 r.

zobowiązanie konsumenta do większej staranności przy przesyłaniu swojego oświadczenia pozwala zachować omówiony dualizm. Godzi on interes konsumenta w dysponowaniu faktycznie czternastodniowym terminem z interesem przedsiębiorcy w powzięciu jak najaktualniejszej wiedzy o swojej sytuacji prawnej. *De lege ferenda* podobnej zmianie powinien ulec art. 53 ust. 5 u.k.k.

2.3.2. Podstawowy termin do złożenia oświadczenia

Co do zasady początkiem terminu do złożenia oświadczenia o odstąpieniu od umowy kredytu jest moment zawarcia umowy (art. 6 ust. 1 DSUFO, art. 14 ust. 1 lit. a DKK, art. 6 akapit drugi DKH). Od tego czasu konsument może jednostronnie decydować o dalszym losie prawnym kontraktu przez czternaście dni. Okres ten jest w pełni zharmonizowany w państwach członkowskich w przypadku umowy kredytu konsumenci i umowy kredytu zawartej na odległość, natomiast w przypadku kredytu hipotecznego wynika dopiero z ustawodawstwa krajowego (art. 42 ust. 1 u.k.h.)¹³⁶. Ostatecznie, pomimo że dyrektywy na ten temat milczą, nie ma wątpliwości co do zawitego charakteru omawianego terminu (tzw. prekluzja pozasądowa). Jego upływ jest nieodwracalny i skutkuje bezpowrotnym wygaśnięciem prawa kształtującego¹³⁷.

Sposób obliczania terminu musi pozostawać w zgodzie z rozporządzeniem 1182/71¹³⁸. Oznacza to, że do wspomnianych dwóch tygodni nie zalicza się dnia, w którym miało miejsce zawarcie umowy. Poza tym okres ten rozpoczyna się na początku pierwszej godziny pierwszego dnia i wygasa wraz z upływem ostatniej godziny ostatniego dnia. Przytoczone zasady w żaden sposób nie kolidują z reżimem krajowym (art. 111 k.c.). Co ważne, choć polskie przepisy transpozycyjne nie doprecyzowują tej kwestii, przedmiotowy termin liczy się w dniach kalendarzowych. Taka konstatacja wynika z bezpośrednio z DKK i DSUFO, które *expressis verbis* wskazują na dni kalendarzowe, a także innych reguł unijnych (art. 3 ust. 3 rozporządzenia 1182/71) i krajowych (art. 110 k.c.).

Rozważenia wymaga także możliwość umownego zmodyfikowania terminu podstawowego. Właściwe przepisy unijne i krajowe (art. 22 ust. 2 dyrektywy 2008/48/WE; art. 41 lit. a dyrektywy 2014/17/UE; art. 47 u.k.k.) wyraźnie wskazują na semiimperatywny charakter konsumenckich uprawnień. Konsument nie może się ich zrzec ani ich ograniczyć w drodze czynności prawnej, *a contrario* możliwe jest rozszerzenie jego praw za porozumieniem stron¹³⁹. Co więcej, umowne wydłużenie okresu, w którym możliwe jest odstąpienie od umowy (najczęściej do trzydziestu dni), to powszechna technika marketingowa kredytodawców. Niemniej jednak przy legalnej

¹³⁶ Szerzej w kwestii harmonizacji terminu zob. uwagi poczynione w ramach rozdziału I pkt 1.2.

¹³⁷ Patrz m.in. M. Grochowski [w:] *Komentarze Prawa Prywatnego*, t. 7, *Prawo konsumenckie. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2019, art. 53, pkt 5 i nast.; M. Łaszczuk, J. Szpara, *Terminy do odstąpienia od umowy w ustawie o ochronie niektórych praw konsumentów*, Palestra 2001, nr 3-4, s. 52-63. Istotnego argumentu w tym zakresie dostarczył SN, potwierdziwszy, że prawo do odstąpienia nie może ulec przedawnieniu, ponieważ jest prawem kształtującym. Wyrok SN z dnia 12 października 2016 r., II CSK 14/16, LEX nr 2142552. W odniesieniu do systemów prawnych innych państw członkowskich zob. B. Giesen, B. Pachuca-Smulka, J. Luzak [w:] *Ustawa o prawach konsumenta*, red. M. Namysłowska, T. Skoczny, D. Karczeńska, Warszawa 2015, s. 17 i nast.

¹³⁸ Rozporządzenie Rady (EWG, Euratom) nr 1182/71 z dnia 3 czerwca 1971 r. określające zasady mające zastosowanie do okresów, dat i terminów (Dz.Urz. WE L 124, s. 1-2).

¹³⁹ Taka też była wola ustawodawcy: *Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o kredycie konsumenckim*, druk sejmowy nr 3596, s. 45.

ocenie takich praktyk trzeba zwrócić szczególną uwagę na dwa aspekty: po pierwsze, omawiane rozszerzenie podlega badaniu z perspektywy ograniczeń swobody umów (art. 3531 k.c.); po drugie, w kontekście konkretnej umowy dane postanowienie może być korzystne dla konsumenta jedynie pozornie, np. poprzez wskazanie innej niż ustawowa daty, w której termin zaczyna bieg¹⁴⁰.

2.3.3. Sankcyjny termin do złożenia oświadczenia

Poza terminem podstawowym wszystkie trzy dyrektywy kredytowe przewidują termin kwalifikowany. Zazwyczaj określa się go mianem „sankcyjnego”, ponieważ w swej hipotezie zakłada on niedopełnienie ciężących na przedsiębiorcy obowiązków informacyjnych wobec konsumenta. Takie nazewnictwo akcentuje dodatkową rolę terminu kwalifikowanego: wymuszenie na kredytodawcy rzetelnego i dokładnego informowania kredytobiorcy o przyjmowanym zobowiązaniu.

Literalna wykładnia właściwych przepisów prawa unijnego (art. 14 ust. 1 lit. b DKK; art. 14 ust. 6 akapit drugi DKH; art. 6 ust. 1 akapit drugi *in fine* DSUFO), a także transpozycyjnych (odpowiednio: art. 53 ust. 2 u.k.k.; art. 42 ust. 2 u.k.h.; art. 40 ust. 1 zdanie pierwsze *in fine* ustawy o prawach konsumenta¹⁴¹) prowadzi do absurdalnych wniosków. Sformułowanie „jeżeli umowa o kredyt konsumencki nie zawiera wszystkich właściwych elementów, konsument może odstąpić od umowy o kredyt konsumencki w terminie 14 dni od dnia ich dostarczenia” sugeruje, że termin sankcyjny wciąż trwa czternaście dni, tylko inny jest moment jego rozpoczęcia: nie od chwili zawarcia umowy, a od chwili pełnego wykonania obowiązków informacyjnych przez przedsiębiorcę. *Ergo* konsument nie może przerwać więzi kontraktowej z niedbałym kontrahentem.

W obliczu tego braku językowej precyzji należy rozumować systemowo i przyjąć, że wskazane powyżej przepisy służą jedynie określeniu chwili upływu terminu sankcyjnego¹⁴². Jeśli zatem kredytodawca podczas zawierania z konsumentem umowy kredytu nie dopilnuje, aby znalazły się w niej wszystkie wymagane prawem elementy, konsument będzie dysponował prawem do odstąpienia od chwili zawarcia umowy aż do czternastego dnia od momentu dostarczenia wszystkich brakujących informacji. Można zatem uznać, że na termin sankcyjny składa się okres kwalifikowany, który trwa od zawarcia umowy do dnia spełnienia wszystkich obowiązków informacyjnych, oraz czternastodniowy okres podstawowy, liczony od dnia zakończenia okresu kwalifikowanego. Warto dodać, że wszelkie techniczne uwagi poczynione na tle obliczania terminu podstawowego zachowują swoją aktualność dla terminu sankcyjnego¹⁴³.

Zagadnieniem węzłowym w zakresie analizy terminu sankcyjnego jest przesłanka jego powstania, czyli niezawarcie w umowie kredytu wszystkich elementów wymaganych przez prawo (katalog tych elementów dla kredytu konsumenckiego znajduje się w art. 30 u.k.k.; kredytu hipotecznego w art. 29 ust. 1 i 3 u.k.h.; zawartego na odległość w art. 39 ust. 1 u.p.k.). Należy rozważyć, czy omawianą przesłankę spełnia jedynie brak stosownej informacji, czy dla oceny naruszenia przez przedsiębiorcę

140 Dokładnie takie postanowienie zostało uznane za niedozwolone: wyrok SA w Warszawie z dnia 8 marca 2017 r., VI ACa 1515/15, LEX nr 2321944.

141 Ustawa z dnia 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 287); dalej jako: „u.p.k.”.

142 Tak też wynika z orzeczeń TS. Zob. np. judykaty przytoczone w przypisie 164.

143 Zob. pkt 2.3.2. akapit drugi.

obowiązku informacyjnego relewantne są także kryteria jakościowe – przejrzystość informacji, zgodność z prawdą i forma jej udzielenia.

Ostatnie kryterium jest najmniej problematyczne. Biorąc pod uwagę, że informacja dostarczana konsumentowi stanowi treść czynności prawnej, za właściwą formę jej udzielenia należy uznać tylko tę, która zgodnie z prawem znajduje zastosowanie do umowy kredytowej danego typu¹⁴⁴. Zatem jeśli dana informacja nie została zawarta w dokumencie umowy, tylko np. w regulaminie lub ogólnych warunkach zawierania umów, dokumenty te muszą posiadać formę równoważną do formy sporządzenia umowy¹⁴⁵. Następnie przekazanie informacji niezgodnej z prawdą to wręcz naruszenie poważniejsze niż nieprzekazanie jej w ogóle (*argumentum a fortiori*). Ustanowione w dyrektywach kredytowych liczne definicje wskaźników ekonomicznych, m.in. całkowitego kosztu kredytu czy rzeczywistej rocznej stopy oprocentowania, byłyby zupełnie zbędne, gdyby konsument nie był chroniony przed ich fałszywym wyliczeniem przez przedsiębiorcę¹⁴⁶. Zdecydowanie najwięcej uwagi wymaga natomiast kwestia „jasności”, „zwięzłości” i „pełnej przejrzystości” przekazu (motywy 31-32 dyrektywy 2008/48/WE, motywy 41-42 dyrektywy 2014/17/UE).

Jak wynika bowiem z praktyki orzeczniczej TS, o dopełnieniu obowiązków informacyjnych w sposób, który nie wstrzymuje biegu terminu podstawowego, można mówić wtedy, gdy komunikat skierowany do konsumenta wypełnia swoją funkcję, tj. umożliwia konsumentowi ustalenie obciążeń, jakie wynikają dla niego z zawarcia umowy kredytowej. Oznacza to, że dla przesądzenia o uruchomieniu terminu sankcyjnego stosuje się swego rodzaju miarę rezultatu, który osiąga lub może osiągnąć wystosowany przez przedsiębiorcę komunikat¹⁴⁷. Zatem *de facto* nie ma znaczenia, czy wadliwość komunikatu wynika z jego niekompletności, niezgodności z prawdą czy niejasności; jeśli tylko desygnaty informacji postrzegane przez przeciętnego konsumenta są inne niż wymagane przez ustawę, obowiązki informacyjne zostają naruszone. *Ergo* przedsiębiorca nie naraża się na termin sankcyjny, jeśli komunikat jest wadliwy, ale mimo wszystko „racjonalny konsument” może odebrać jego treść w sposób umożliwiający kompleksową ocenę przyjmowanego zobowiązania¹⁴⁸.

144 W polskiej doktrynie żywa jest jednak dyskusja o wadliwej implementacji art. 10 dyrektywy 2008/48/WE przez art. 29 u.k.k. Przepis unijny wymaga bowiem dla umowy kredytu konsumenckiego formy papierowej lub innego trwałego nośnika. Tymczasem przepis krajowy – formy pisemnej. Więcej na ten temat M. Brożyna, *Konsument i prawo*..., s. 389.

145 A. Kopeć [w:] M. Chruściak i in., *Ustawa o kredycie konsumenckim. Rekomendacje interpretacyjne podstawowych regulacji. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 180.

146 Teza ta jest dodatkowo wspierana przez motywy dyrektywy 2008/48/WE, w których mowa o obowiązkach doradczych (motyw 27) i zakazie podawania nieprawdziwych informacji nawet przez konsumenta (motyw 33). TS także zdaje się zrównywać oba przypadki. Wyrok TS z dnia 19 grudnia 2013 r., C-209/12, *Walter Endress przeciwko Allianz Lebensversicherungs AG* (EU:C:2013:864), pkt 20.

147 Tak TS na tle sankcji kredytu darmowego, a więc tym bardziej wnioski te można przełożyć na termin sankcyjny. Wyrok TS z dnia 9 listopada 2016 r., C-42/15, *Home Credit Slovakia a.s. przeciwko Klárze Biróovej* (EU:C:2016:842), pkt. 63-73 i przytoczone tam wcześniejsze orzecznictwo. W odniesieniu do nieuczciwych warunków umownych podobnie: wyrok TS z dnia 20 września 2018 r., C-51/17, *OTP Bank Nyrt. i OTP Faktoring Követeléskezelő Zrt przeciwko Teréz Ilyés i Emil Kiss* (EU:C:2018:750), wyrok TS z dnia 20 września 2017 r., C-186/16, *Ruxandra Paula Andricu i in. przeciwko Banca Românească SA* (EU:C:2017:703) oraz wyrok TS z dnia 23 kwietnia 2015 r., C-96/14, *Jean-Claude Van Hove przeciwko CNP Assurances SA* (EU:C:2015:262).

148 Tak TS w odniesieniu do poinformowania konsumenta o konieczności złożenia oświadczenia o odstąpieniu na piśmie, podczas gdy prawo krajowe nie wymagało żadnej formy dla skuteczności takiego oświadczenia. Wyrok TS z dnia 19 grudnia 2019 r., C-355/18, *Barbara Rust-Hackner i in. przeciwko Nürnberger Versicherung Aktiengesellschaft Österreich i in.* (EU:C:2019:1123).

Nietrudno wywnioskować, że ocena wadliwości udostępnianych informacji nie tylko pod kątem jej formy i prawdziwości, ale także zwięzłości i przejrzystości nasyca wielu interpretacyjnych problemów. Tym bardziej że do jej przeprowadzenia konieczne jest przyjęcie perspektywy przeciętnego unijnego konsumenta na rynku finansowym, a model ten już sam w sobie jest nieostry¹⁴⁹. Z tego powodu nie brakuje głosów krytycznych wobec szerokiej roli, którą w tym zakresie odgrywa wykładnia sądowa¹⁵⁰. Ich punktem wyjścia są zazwyczaj zasady pewności prawa i uzasadnionych oczekiwań¹⁵¹. Prawdą jest jednak, że od kredytodawcy należy wymagać kwalifikowanej, należytej staranności w zakresie jego działalności gospodarczej (art. 355 § 2 k.c.). Jednym z efektów tej staranności ma być właśnie wnikliwe, dogłębne ustalenie treści swoich obowiązków informacyjnych wobec konsumenta (tzw. *compliance*). Stoję jednak na stanowisku, że poparcie tezy, zgodnie z którą kredytodawca wykazujący się należyłą starannością w ramach swojej działalności gospodarczej (w tym wobec wypełniania obowiązków informacyjnych) nie jest narażony na uruchomienie terminu sankcyjnego, jest w istocie przyjęciem fikcji¹⁵².

Jak wskazuje A. Maier, kilkuletnia, niemiecka praktyka stosowania regulacji o kredycie hipotecznym przyniosła wiele skrajnych dla przedsiębiorców sytuacji, związanych m.in. z arkuszem ESIS¹⁵³ – przynajmniej w teorii najbardziej ustandaryzowanym i jednoznacznym nośnikiem informacji (motyw 43 dyrektywy 2014/17/UE). Częstokroć wskutek działalności orzeczniczej sądów okazywało się, że powszechnie stosowany wzór przekazania danej informacji był wadliwy i w odniesieniu do umów kredytu hipotecznego w obrocie (częstokroć o łącznej kapitalizacji kilkudziesięciu milionów euro), które opierały się na tym wzorze, biegł termin sankcyjny. Przykładowo, scenariusz taki miał miejsce w odniesieniu do arkuszy ESIS, w których pouczano o prawie do odstąpienia w terminie „dwóch tygodni” zamiast „czternastu dni” czy, przytoczywszy czteronastodniowy termin, zastrzegano o konieczności jego weryfikacji¹⁵⁴. Najwyrazistszym przypadkiem był jednak ten, w którym liczba niepewnych umów wzrosła masowo, gdyż niemiecki sąd uznał za wadliwy urzędowy wzór formularza odstąpienia od umowy¹⁵⁵.

Swego rodzaju granicę dla rozszerzającej wykładni przesłanki naruszenia obowiązków informacyjnych TS wyznaczył niedawno w wyroku *Lovasne*¹⁵⁶. Zgodnie z jego sentencją prawo unijne nie wymaga, aby dla zachowania przejrzystości komunikatu przedsiębiorca udzielił konsumentowi dodatkowych informacji dotyczących klauzuli

149 Patrz uwagi poczynione w rozdziale I pkt 1.6.

150 Zob. obszerną analizę i przegląd literatury w tym zakresie: P. Tereszkiewicz, *Obowiązki informacyjne w umowach o usługi finansowe*, Warszawa 2015, s. 280-284, 624 i nast.

151 Ogólnie o tych zasadach zob. np.: J. Van Meerbeeck, *The Principle of Legal Certainty in the Case Law of the European Court of Justice: From Certainty to Trust*, *European Law Review* 2016, nr 2, s. 280.

152 Zauważa to także niemiecki sąd odsyłający w swoim wniosku o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożonym w dniu 13 października 2021 r., C-630/21, *O.K. przeciwko Mercedes-Benz Bank AG*, s. 5: „zgodnie z zasadą praworządności, która obowiązuje również w prawie Unii, karanie zakłada, że strona zobowiązana mogła zachować się zgodnie z prawem. Przepisy art. 10 ust. 2 dyrektywy 2008/48 są jednak w wielu miejscach nieprecyzyjne i sformułowane w sposób otwarty. W kilku przypadkach interpretacje, takie jak dokonane przez niemieckiego ustawodawcę i Bundesgerichtshof (Federalny Trybunał Sprawiedliwości), nie utrzymały się ostatecznie po dokonanej przez Trybunał kontroli (zob. wyroki Trybunału z dnia 9 września 2021 r., *Volkswagen Bank i in.*, C-33/20, C-155/20 i C-187/20, EU:C:2021:736, oraz z dnia 26 marca 2020 r., *Kreissparkasse Saarlouis*, C-66/19, EU:C:2020:242, pkt 49)”.

153 A. Maier, *Bankrecht* 2016, „Verbraucher und Recht” 2017, nr 5, s. 163 i nast.

154 *Ibidem*.

155 *Ibidem*.

156 Wyrok TS z dnia 19 września 2019 r., C-34/18, *Ottília Lovasné Tóth przeciwko ERSTE Bank Hungary Zrt.* (EU:C:2019:764).

umownej sformułowanej w sposób jasny, ale której skutki prawne mogą być ustalone wyłącznie w drodze wykładni przepisów prawa krajowego, niebędących przedmiotem jednolitego orzecznictwa¹⁵⁷. Pomimo to nie sposób oprzeć się wrażeniu, że wobec takich drastycznych niuansów, jak te wskazane powyżej, możliwości przedsiębiorcy w zakresie samodzielnej, następczej weryfikacji zastosowanych komunikatów są znacząco ograniczone¹⁵⁸. Najczęściej bowiem strony danej umowy kredytowej zyskują świadomość o wadliwości stosownych wyjaśnień wraz z ewolucją dorobku judykacyjnego w tym zakresie¹⁵⁹. Niemniej nie ma żadnych normatywnych podstaw do wykluczenia z hipotezy terminu sankcyjnego naruszeń błahych, pomijalnych czy nieistotnych. Na tle powyższych ustaleń jego ekstremalna bipolaryzacja¹⁶⁰ wydaje się urzeczywistniać paremię *summum ius, summa iniuria*.

Ostatecznie należy jeszcze przybliżyć dwa zagadnienia związane z przerwaniem biegu sankcyjnego terminu do konsumenckiego odstąpienia od umowy kredytu. Po pierwsze, nie budzi wątpliwości fakt, że miarodajna i relewantna z punktu widzenia wypełnienia obowiązków informacyjnych jest kwalifikowana wiedza konsumenta, tj. pochodząca od przedsiębiorcy-kontrahenta, a nie faktyczna¹⁶¹. Po drugie, jedynym zdarzeniem, które hamuje bieg terminu sankcyjnego, jest w pełni zależne od przedsiębiorcy uzupełnienie brakującej informacji. W konsekwencji przypadki *de facto* bezterminowego konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu nie należą do rzadkości¹⁶².

2.3.4. Bezterminowość czy wieczność konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu?

Chociaż na pierwszy rzut oka pogląd o możliwej bezterminowości konsumenckiego uprawnienia może wydawać się zbyt skrajny, jest on większościowy¹⁶³ i znalazł

157 *Ibidem*, pkt 69-70.

158 Na marginesie warto dodać, że ta konkluzja zachowuje swoją aktualność także w odniesieniu do innych rynków niż kredytowy, na których konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy znajduje zastosowanie. Zob. np. wyrok TS z dnia 14 maja 2020 r., C-266/19, *EIS GmbH przeciwko TO* (EU:C:2020:384), w którym TS przesądził o obowiązku udostępnienia konsumentowi numeru telefonu w przypadku sprzedaży poprzez platformę internetową.

159 Zob. np. wyrok TS z dnia 10 kwietnia 2008 r., C-412/06, *Annelore Hamilton przeciwko Volksbank Filder eG* (EU:C:2008:215), pkt 16: „w dniu 16 maja 2002 r. A. Hamilton, na podstawie wyroku z dnia 13 grudnia 2001 r. w sprawie C-481/99 Heininger, odstąpiła od omawianej umowy kredytu”.

160 Silnie zresztą krytykowana w literaturze: M. Grochowski [w:] *Ustawa o kredycie konsumenckim. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2018, art. 53; M. Dziedzic, *Problem odpowiedzialności za nienależyte wykonanie obowiązku informacyjnego*, „Studia Prawnicze” 2017, z. 4, s. 117; D. Rogoń, *Uprawnienia konsumenta...*, s. 21-22.

161 Wniosek taki wynika z literalnej wykładni dyrektyw kredytowych i jest prezentowany w literaturze. Zob. np. T. Czech, *Kredyt konsumencki...*, art. 30. Na tle umów ubezpieczenia na życie podzielił go także TS. Wyrok TS z dnia 19 grudnia 2019 r., C-355/18, *Barbara Rust-Hackner i in. przeciwko Nürnberger Versicherung Aktiengesellschaft Österreich i in.* (EU:C:2019:1123). Można jedynie wskazać, że uwzględnienie faktycznej wiedzy konsumenta do oceny upływu terminu sankcyjnego było niegdyś postulowane przez rzecznika generalnego, jednak TS nie przychylił się do tego pomysłu. Zob. opinia rzecznika generalnego M. Poiaresa Madura w sprawie C-412/06, *Annelore Hamilton przeciwko Volksbank Filder eG*. (EU:C:2007:695), pkt 33.

162 Por. poniżej rozważania odnośnie do znaczenia owej „bezterminowości”.

163 Opowiadający się za nim autorzy nie stronią jednocześnie od krytyki takiego rozwiązania: D. Rogoń, *Kredyt konsumencki. Komentarz*, Warszawa 2002, art. 11; Z. Ofiarski, *Ustawa o kredycie konsumenckim. Komentarz*, Warszawa 2014, art. 53; P. Kukuryk, *Cywilnoprawna ochrona konsumenta usług finansowych w umowach zawieranych na odległość* [w:] *Ochrona konsumenta usług finansowych. Wybrane zagadnienia prawne*, red. B. Gnela, Warszawa 2007; A. Kołodziej, *Prawo konsumenta do odstąpienia od umowy zawartej poza lokalem przedsiębiorstwa. Glosa do wyroku TS z dnia 10 kwietnia 2008 r., C-412/06*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 9.

zdecydowane potwierdzenie w orzecznictwie TS¹⁶⁴. Niemniej wśród zwolenników tego stanowiska brakuje jednolitego rozumienia owej „bezterminowości”. Czy wyraża się ona w sposób absolutny, a więc w braku odpowiedniego działania przedsiębiorcy jest równoznaczna z wiecznością¹⁶⁵, czy jest to bezterminowość zrelatywizowana, względna, tj. ograniczona bytem relewantnego stosunku prawnego. Dylemat ten ma ogromną doniosłość praktyczną, gdyż opowiedzenie się za drugim z rozwiązań implikuje niemożność odstąpienia od umowy kredytu po jej rozwiązaniu lub wykonaniu w całości. Co istotne dla omawianej problematyki, TS podejmował ją już kilkakrotnie. Pomimo to trudno mówić o ostatecznych rozwiązaniach – trzy dotychczasowe judykaty raczej potęgują wątpliwości.

Pierwsze dwa z tych wyroków – w sprawach *Heininger* i *Hamilton*¹⁶⁶ – są ze sobą ściśle powiązane. Po pierwsze, zapadły w bardzo zbliżonych stanach faktycznych i prawnych. Dotyczą umów kredytu związanych z nieruchomościami, zawartych w okolicznościach akwizycyjnych, mniej więcej w tym samym okresie i pod rządami tych samych niemieckich ustaw: o kredycie konsumenckim oraz o prawie odstąpienia od transakcji sprzedaży obwoźnej i podobnych transakcji; w obu przypadkach także doszło do odstąpienia od umowy w terminie sankcyjnym (małżonkowie Heiningerowie nie zostali poinformowani o swoim prawie do odstąpienia od umowy; Annelore Hamilton została poinformowana nieprawidłowo poprzez uzależnienie skuteczności odstąpienia od zwrotu świadczenia). Po drugie, Annelore Hamilton odstąpiła od swojej umowy właśnie ze względu na rozstrzygnięcie korzystne dla Heiningerów.

Stanowisko zajęte przez TS w ich sprawie wykluczyło bowiem możliwość podważania bezterminowości terminu sankcyjnego. Trybunał podkreślił, że istnieją dwa elementy konstytuujące konsumenckie uprawnienie: racjonalny termin, w czasie którego można je wykonać, oraz świadomość konsumenta, że takie uprawnienie mu przysługuje. Mają one dla konsumenta charakter gwarancyjny, gdyż nie jest możliwe, aby konsument skorzystał ze swoich praw, jeśli nie jest ich świadom lub nie ma wystarczająco czasu na rozważenie swojego działania. Brak jednego z tych elementów unicestwia zatem sens istnienia prawa do odstąpienia. Tym samym cel dyrektyw w postaci ochrony konsumenta nie zostaje spełniony¹⁶⁷. W konsekwencji przepis krajowy, zgodnie z którym termin na wykonanie konsumenckiego uprawnienia upływa po siedmiu dniach od poinformowania konsumenta o tym prawie, ale nie później niż rok po zawarciu umowy, jest niezgodny z prawem unijnym, gdyż dopuszcza sytuację, w której prawo do odstąpienia wygasa, zanim konsument poweźmie o nim wiadomość¹⁶⁸.

164 Zob. m.in. ostatni wyrok TS z dnia 26 marca 2020 r., C-66/19, *JC przeciwko Kreissparkasse Saarlois* (EU:C:2020:242), pkt 43. W tej sprawie niemiecki bank naraził się na kilkuletni termin sankcyjny, ponieważ posłużył się odwołaniem do przepisów obowiązującego prawa w ramach informowania konsumenta o prawie do odstąpienia nie mieści się w zakresie „przekazania informacji jasnym i zrozumiałym językiem”. Wcześniejsze judykaty: wyrok TS z dnia 2 grudnia 1997 r., C-188/95, *Fantask A/S i in. przeciwko Industriministeriet (Erhvervministeriet)* (EU:C:1997:580), pkt 35-8; wyrok TS z dnia 13 grudnia 2001 r., C-481/99, *Georg Heininger i Helga Heininger przeciwko Bayerische Hypo- und Vereinsbank AG*. (EU:C:2001:684), pkt 46-48; wyrok TS z dnia 10 kwietnia 2008 r., C-412/06, *Annelore Hamilton przeciwko Volksbank Filder eG*. (EU:C:2008:215), pkt 41 – 49; wyrok TS z dnia 19 grudnia 2013 r., C-209/12, *Walter Endress przeciwko Allianz Lebensversicherungs AG*. (EU:C:2013:864), pkt 28-32.

165 Tak w istocie można określić byt uprawnienia pod warunkiem rozwiązującym, który najprawdopodobniej nigdy się nie ziści.

166 Patrz przypis 164.

167 Pkt 45 wyroku w sprawie *Heininger*.

168 *Ibidem*, pkt 47-48.

Mając na względzie powyższą konkluzję, Annelore Hamilton próbowała odstąpić od umowy kredytu w oparciu o przepis, który ograniczał sankcyjny termin na wykonanie uprawnienia do miesiąca od dnia, w którym strony wykonały umowę¹⁶⁹. Niemniej sporna umowa została przez nią nie tylko zawarta na dziesięć lat, ale także wykonana sześć lat przed złożeniem oświadczenia o odstąpieniu. Celem powódki było jednak zakwestionowanie problemowego przepisu w ten sam sposób, w jaki wcześniej zrobili to Heiningerowie względem rocznego ograniczenia. Sprawa *Hamilton* sięgała zatem o krok dalej i była niejako papierkiem lakmusowym dla przedstawionego powyżej kategorięcznego wniosku TSUE.

W pierwszej kolejności na uznanie zasługuje tok argumentacyjny rzecznika generalnego, który w swojej opinii zaprezentował rozwiązanie równie konsekwentne co wypośrodkowane i innowacyjne¹⁷⁰. Zauważył on, że oceny dopuszczalności ograniczenia wykonania prawa do odstąpienia należy dokonywać w oderwaniu od daty zawarcia czy wygaśnięcia umowy, ponieważ nie są one w żaden sposób tożsame czy chociażby zbliżone do przesłanki stanu świadomości konsumenta¹⁷¹. W ten sposób rzecznik generalny podkreślił aktualność i znaczenie wniosków, do jakich TS doszedł w sprawie *Heininger*¹⁷². Jednocześnie, zdaniem rzecznika, nie sposób zaakceptować „wieczności” konsumentckiego prawa do odstąpienia od umowy, gdyż umożliwia ona konsumentowi spekulowanie posiadanym uprawnieniem¹⁷³. W rezultacie w sposób nieuprawniony godzi w zasadę pewności prawa¹⁷⁴, ponieważ kosztem tej zasady nie chroni konsumenta, tylko go uprzywilejowuje¹⁷⁵.

Zgodnie z postulatem rzecznika rolę pryzmatu w ograniczaniu konsumentckiego uprawnienia powinien pełnić subiektywny, konkretny stan świadomości konsumenta¹⁷⁶. Nawet bowiem w świetle celów dyrektywy i aksjologii prawa konsumentckiego nie sposób uzasadnić udzielenia *de facto* bezterminowej ochrony konsumentowi po czasie, w którym dowiedział się on lub mógł się dowiedzieć o swoim prawie do odstąpienia, niezależnie od źródła tej wiedzy. W efekcie, zdaniem rzecznika, powódka utraciła prawo do odstąpienia ze względu na to, że próbowała je wykonać dopiero kilka miesięcy po powzięciu o nim wiadomości, a nie dlatego że sporna umowa została wykonana wiele lat temu¹⁷⁷. Ostatecznie rzecznik generalny wyraźnie i kilkakrotnie zaznaczył¹⁷⁸, że postulowany mechanizm pozostaje w zgodzie

169 Taka regulacja znajdowała zastosowanie po wyroku w sprawie *Heininger*.

170 Opinia rzecznika generalnego M. Poiaresa Madura w sprawie C-412/06, *Annelore Hamilton* przeciwko *Volksbank Filder eG*. (EU:C:2007:695).

171 *Ibidem*, pkt 32.

172 *Ibidem*, pkt 17 i 32.

173 *Ibidem*, pkt 22-28.

174 O rozstrzygnięciu konfliktu zasad prawnych w obu wyrokach zob. analizę J. Rogóż, *Problematyka ograniczenia w czasie wykonania konsumentckiego prawa do odstąpienia od umowy na podstawie dyrektywy akwizycyjnej w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2010, nr 2, s. 46-56.

175 Pkt 22-28 opinii w sprawie *Hamilton*.

176 *Ibidem*, pkt 26.

177 Znaczącą słabością omawianej opinii jest jednak fakt, że rzecznik generalny nie wskazał żadnych kryteriów, które miałyby być pomocne do określenia subiektywnego stanu wiedzy konsumenta i momentu uzyskania świadomości o przysługującym uprawnieniu. W szczególności poprzestał on na utożsamieniu chwili opublikowania wyroku *Heininger* z chwilą powzięcia o nim wiedzy przez powódkę, nie uzasadniając tego uproszczenia chociażby pobieżnie. Tymczasem takie kryteria to zagadnienie centralne dla prezentowanej koncepcji.

178 Np. pkt 33 opinii w sprawie *Hamilton*.

z sentencją wyroku *Heininger*, a jednocześnie w pełni odpowiada dyspozycji art. 5 ust. 1 dyrektywy 85/577¹⁷⁹.

Trybunał Sprawiedliwości, podobnie do opinii rzecznika, wskazał na niecelowość bezwzględnej ochrony konsumenta i dostrzegł potrzebę istnienia pewnych ograniczeń w jej zakresie¹⁸⁰. Następnie wołał jednak obrać inny kierunek i nie zdecydował się na wyłom w skrajnej typizacji, jaka charakteryzuje unijne prawo konsumenckie. W żaden sposób nie odniósł się nawet do postulatu subiektywizacji przesłanki wiedzy. Zamiast tego Trybunał skoncentrował swoją argumentację na okoliczności wykonania umowy przez strony.

Zdaniem TS zarówno właściwe przepisy dyrektywy akwizycyjnej, jak i jej motywy jednoznacznie ustosunkowują się do możliwości odstąpienia od umowy przez konsumenta po jej wykonaniu. Posługują się bowiem takimi sformułowaniami, jak „umowa”, „w celu oceny powstałych na mocy umowy zobowiązań”, „zwolnienie z wszelkich zobowiązań wynikających z umowy”¹⁸¹. Wykładnia gramatyczna każe zatem uznać, że normy dyrektywy akwizycyjnej obejmują swoim zakresem jedynie sytuacje, w których stosunek zobowiązaniowy istnieje. Zgodnie ze wspólną dla państw członkowskich dogmatyką prawa prywatnego, pełne wykonanie umowy skutkuje wygaśnięciem stosunku zobowiązaniowego. W konsekwencji wygasają także prawa kształtujące z tym stosunkiem związane, tj. konsumenckie prawo do odstąpienia, ponieważ nie ma już zobowiązania, z którego konsument mógłby zostać zwolniony¹⁸². Tym samym ewentualne rozszerzenie istnienia prawa do odstąpienia poza byt zobowiązania musi wynikać z prawa krajowego i w świetle dyrektywy akwizycyjnej jest dopuszczalne, ponieważ nie sprzeciwia się ona wprowadzeniu regulacji bardziej korzystnych dla konsumenta. W tym względzie jest ono jednak traktowane jako krajowy środek ochrony i badane przez pryzmat „właściwości”, o której mowa w art. 4 *in fine* dyrektywy 85/577/EWG¹⁸³.

Podzielam opinię, że zaskakujący jest nie tylko sam rezultat rozumowania Trybunału, ale także jego lakoniczny ton¹⁸⁴. Z lektury uzasadnienia wyroku *Hamilton* można odnieść wrażenie, że „krok wstecz” i zawężenie zakresu dyrektywy, a tym samym konkluzji orzeczenia *Heininger*, jedynie do umów jeszcze niewykonanych to rozwiązanie wręcz oczywiste i niewymagające rozbudowanej argumentacji. Tymczasem jest ono niespójne i więcej wątpliwości kreuje, niż rozwiewa¹⁸⁵.

Rozumowanie Trybunału nie może zostać zastosowane do wszystkich umów objętych zakresem dyrektywy akwizycyjnej. Trzeba mieć na względzie, że większość umów zawieranych przez akwizycję to umowy krótkoterminowe, podlegające pełnemu wykonaniu nawet przed upływem podstawowego terminu do odstąpienia. W tym kontekście zastrzeżenie TS, zgodnie z którym poczyniona przez niego analiza odnosi się tylko do zobowiązań wynikających z umów kredytu długoterminowego, nie jest

179 Dyrektywa Rady 85/577/EWG z dnia 20 grudnia 1985 r. w sprawie ochrony konsumentów w odniesieniu do umów zawartych poza lokalem przedsiębiorstwa (Dz. Urz. L 372, s. 31).

180 Pkt 39-40 wyroku *Hamilton*.

181 *Ibidem*, pkt 41-43.

182 *Ibidem*.

183 *Ibidem*, pkt. 48-49.

184 Tak też J. Rogóż, *Problematyka ograniczenia...*, s. 44.

185 W dalszej, krytycznej analizie tych wątpliwości przyjęto jedynie unijną optykę. Szerzej o skutkach wyroku *Hamilton* zob. *ibidem*, s. 53-75.

w żadnym stopniu pomocne. Podważa ono bowiem fundament tejże analizy, jakim jest językowa interpretacja dyrektywy.

Po pierwsze, wykładnia gramatyczna nie może prowadzić do rezultatu, zgodnie z którym te same pojęcia użyte w ramach jednego aktu prawnego są wieloznaczne. Rozumienie sformułowania „umowa” jako „umowa kredytu długoterminowego przed jej wykonaniem” lub „każda umowa inna niż kredytu długoterminowego”, w zależności od kontekstu danej sprawy, zaprzecza podstawowemu dla wykładni gramatycznej założeniu o racjonalności ustawodawcy. Po drugie, ta sama racjonalność ustawodawcy, która nakazuje mu posługiwać się pojęciami ostrymi, nie pozwala na posłużenie się wykładnią językową w celu ich rozmycia. Tymczasem taki jest właśnie efekt orzeczenia *Hamilton* – nie ma żadnych wyraźnych kryteriów, choćby arbitralnych, które pozwoliłyby odróżnić zobowiązanie krótkoterminowe od długoterminowego.

Jeśliby nawet zgodzić się na wykładnię gramatyczną niezgodną z założeniem racjonalnego ustawodawcy i na ustanowienie wspomnianych, arbitralnych kryteriów, aby ograniczyć wieczne, konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy, to i tak nierozwiązana pozostaje kwestia charakteru prawnego świadczenia konsumenta w umowie kredytowej¹⁸⁶. Odsetki od pożyczonego kapitału to bowiem świadczenie okresowe¹⁸⁷, a więc zobowiązanie do zapłaty odsetek za dany okres jest samoistne, niezależne od zobowiązań w innych okresach. W tym kontekście sposób rozumowania przyjęty w wyroku *Hamilton*, zgodnie z którym brzmienie dyrektywy uprawnia konsumenta do zwolnienia się jedynie ze zobowiązań jeszcze niewykonanych, zmusza do przyjęcia rozwiązania, jakim jest bezskuteczność prawa do odstąpienia wobec odsetek uregulowanych przed jego wykonaniem¹⁸⁸.

Ostatecznie konsternację wzbudza także niedawne orzeczenie w sprawach połączonych *Rust-Hackner*, *Gmoser* i *Plackner*¹⁸⁹. Sąd austriacki zwrócił się do TS z pytaniami prejudycjalnymi dotyczącymi kilku sporów o skuteczność konsumenckiego odstąpienia od umowy ubezpieczenia na życie powiązanego z funduszem inwestycyjnym. Najbardziej wyrazistym z tych sporów był przypadek Ch. Gmosera, który zawarł swoją umowę ubezpieczenia w 1998 r., dokonał jej wykupu w 2010 r., a w 2017 r. od niej odstąpił, powołując się na wadliwe poinformowanie o sposobie odstąpienia od umowy. Ubezpieczyciel w umowie pouczał bowiem, że oświadczenie o odstąpieniu powinno mieć formę pisemną, podczas gdy prawo krajowe nie przewidywało żadnych wymagań co do formy takiego oświadczenia. Z punktu widzenia temporalnego ograniczenia konsumenckiego uprawnienia relewantne są dwie wątpliwości, które na tle tego stanu faktycznego powziął sąd austriacki: po pierwsze, czy podstawowy termin na wykonanie prawa do odstąpienia nie biegnie, pomimo że ubezpieczający powziął

186 Ku takiemu „przymknieniu oka” skłania się A. Kołodziej, *Prawo konsumenta do odstąpienia od umowy zawartej poza lokalem przedsiębiorstwa. Glosa do wyroku TS z dnia 10 kwietnia 2008 r.*, C-412/06, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 9, s. 48-53, choć autorka nie odnosi się do problemu związanego z odsetkami.

187 G. Tracz, *Kredyt jako typ umowy*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2019, nr 4, s. 106. Wyrok SN z dnia 15 stycznia 2014 r., I CSK 197/13, LEX nr 1438401. W kwestii charakteru prawnego spłaty kwoty kredytu istnieją natomiast istotne rozbieżności (por. wyrok SN z dnia 14 marca 2019 r., IV CSK 232/18, LEX nr 2634109 oraz wyrok SN z dnia 1 grudnia 2016 r., I PK 297/15, LEX nr 2192624; oba w kontekście przedawnienia roszczeń), zatem należy ominąć ten wątek jako dyskusyjny.

188 Co jest nieakceptowalne z perspektywy odstąpienia przy jednoczesnym skorzystaniu z sankcji kredytu darmowego lub odstąpienia na mocy art. 40 ust. 3 u.p.k.

189 Wyrok TS z dnia 19 grudnia 2019 r., sprawy połączone C-355/18, C-357/18, C-479/28, *Barbara Rust-Hackner i in. przeciwko Nürnberger Versicherung Aktiengesellschaft Österreich i in.* (EU:C:2019:1123).

kompletną informację o prawie do odstąpienia z innych źródeł; po drugie, czy ubezpieczający może nadal wykonać swoje prawo do odstąpienia po rozwiązaniu umowy i wypełnieniu wszystkich wynikających z niej zobowiązań, jeśli prawo właściwe dla umowy nie reguluje skutków prawnych przekazania błędnej informacji.

Rozstrzygnięcie przez TS pierwszej wątpliwości jednoznacznie utrwała pogląd przyjęty wcześniej na tle sprzedaży akwizycyjnej: dla rozpoczęcia biegu terminu podstawowego relewantna jest wyłącznie kwalifikowana wiedza konsumenta, tj. pochodząca od przedsiębiorcy-kontrahenta¹⁹⁰. Co więcej, jeśli prawo krajowe nie reguluje tej kwestii, konsument może odstąpić od umowy ubezpieczenia także po rozwiązaniu umowy i spełnieniu wszystkich wynikających z niej zobowiązań, w tym w szczególności po zapłacie przez zakład ubezpieczeń wartości wykupu¹⁹¹.

Trybunał utrzymał również, że w braku odmiennych przepisów krajowych przesądzenie o wieczności konsumenckiego uprawnienia w umowie ubezpieczenia na życie nie jest sprzeczne z wyrokiem *Hamilton*. „Przytoczony wyrok odnosi się do zgodności z dyrektywą krajowego przepisu przewidującego wygaśnięcie prawa do odstąpienia miesiąc po całkowitym wykonaniu przez umawiające się strony zobowiązań wynikających z umowy. Tymczasem w sprawach w postępowaniach głównych [*Rust-Hackner*, *Gmoser* i *Plackner* – przyp. J.J.] nie chodzi o taki przepis”¹⁹². Niemniej taka deklaracja pozostawia istotny niedosyt, gdyż o ile sentencje obu orzeczeń same w sobie sprzeczne nie są, to ich uzasadnienia wykazują przynajmniej dwustopniową niezgodność.

Po pierwsze, nieznany pozostaje powód, przez który brzmienie sformułowań „umowa” i „zwolnienie ze zobowiązań” wyklucza umowy wykonane z zakresu dyrektywy akwizycyjnej, a to samo brzmienie w dyrektywach ubezpieczeniowych nie wywołuje takiego skutku. Po drugie, nie wiadomo także, dlaczego inny jest skutek obowiązywania norm krajowych w odniesieniu do umów zawartych w drodze akwizycji (rozszerzenie granic ochrony konsumenta poza okres wykonania umowy)¹⁹³, a inny w odniesieniu do umowy ubezpieczenia (zawężenie tej ochrony do momentu wskazanego przez ustawodawcę krajowego), podczas gdy oba orzeczenia zapadły na gruncie norm unijnych, które harmonizują skutki niedochowania obowiązków informacyjnych w minimalnym stopniu¹⁹⁴. Nie wydaje się, aby te rozbieżności znajdowały dostateczne uzasadnienie w różnicach pomiędzy stanem faktycznym i prawnym obu spraw, np. w innych przyczynach wygaśnięcia zobowiązań umownych (w przypadku sprawy *Hamilton* było to właściwe spełnienie świadczeń w określonym z góry terminie, a w sprawach połączonych *Rust-Hackner*, *Gmoser* i *Plackner* wypowiedzenie umowy przed pierwotnie określonym terminem jej obowiązywania¹⁹⁵).

190 *Ibidem*, pkt 90.

191 *Ibidem*, pkt 98.

192 *Ibidem*, pkt 97.

193 Chociaż warto wskazać, że w literaturze zdarzają się przypadki błędnego odczytania wyroku *Hamilton*. M. Brożyna jest zdania, że TS w tym orzeczeniu potwierdził istnienie „wiecznego” uprawnienia konsumenckiego na mocy samej dyrektywy, pod warunkiem braku relewantnych norm krajowych. Zapewne z tego powodu ogólna konkluzja o „wieczności” prawa do odstąpienia, niezależnie od stadium umowy, jest dla autora oczywista. Por. M. Brożyna, *Konsumenckie prawo...*, s. 410.

194 Ustawodawca krajowy przy określeniu tych skutków musi mieć wzgląd na ich „właściwość” i zbieżność z celami dyrektywy. Por. art. 15 ust. 1 dyrektywy 90/619/EWG, art. 35 ust. 1 dyrektywy 2002/83/WE, art. 4 i 5 dyrektywy 85/577/EWG.

195 Możliwość wcześniejszego wypowiedzenia przez konsumenta jest typową cechą umów ubezpieczenia na życie z wbudowanym funduszem inwestycyjnym.

Opisana powyżej inkoherencja w stosowaniu prawa nie pozwala na jednoznaczne przesądzenie, czy konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu jest bezterminowe absolutnie czy względnie. Ze spraw *Heininger*, *Hamilton* oraz *Rust-Hackner*, *Gmoser* i *Plackner* można wnioskować *a simili*, jednak zawadność tego wnioskowania jest spotęgowana niespójną praktyką TS. Dalsze rozważania w ramach III i IV rozdziału zostały poczynione z uwzględnieniem scenariusza „wieczności” konsumenckiego uprawnienia przy zastrzeżeniu, że jest on możliwy prawdopodobnie, nie zaś na pewno.

2.4. Podsumowanie

Zgodnie z poczynionymi powyżej rozważaniami powstanie konsumenckiego prawa do odstąpienia jest tożsame z rozpoczęciem biegu terminu na jego wykonanie i ma miejsce w chwili zawarcia umowy w sposób ważny. Co istotne, ta zbieżność nie występuje w odniesieniu do umów zawartych pod warunkiem lub z terminem zawieszającym. Wówczas konsumenckie uprawnienie powstaje z chwilą dokonania ważnej czynności prawnej, a czternastodniowy termin rozpoczyna bieg od momentu wywołania skutków prawnych w niej określonych.

Konsumentenckie uprawnienie jest prawem kształtującym i można je wykonać poprzez złożenie oświadczenia woli za pomocą środków, które mogą stanowić dowód. Na gruncie prawa polskiego oznacza to dowolną formę, choć taka swoboda jest dla konsumenta ryzykowna z dwóch względów – proceduralnego i temporalnego. Polski ustawodawca zdaje się reagować na te ryzyka, ale jedynie w odniesieniu do kredytu hipotecznego.

Podstawowy termin na wykonanie konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu to czternaście dni kalendarzowych. Do tego okresu nie zalicza się dnia, w którym miało miejsce zawarcie umowy. Rozpoczyna się on na początku pierwszej godziny pierwszego dnia i wygasa wraz z upływem ostatniej godziny ostatniego dnia. Poza tym jest to termin zawity i semiimperatywny.

Obok terminu podstawowego istnieje termin sankcyjny. Powstaje on wskutek niedopełnienia ciężących na przedsiębiorcy obowiązków informacyjnych wobec konsumenta. Na termin sankcyjny składa się okres kwalifikowany, który trwa od zawarcia umowy do dnia spełnienia wszystkich obowiązków informacyjnych, oraz czternastodniowy okres podstawowy, liczony od dnia zakończenia okresu kwalifikowanego. Przestanka udzielenia wadliwej informacji jest nieostra, ponieważ dla oceny jej spełnienia relewantne są kryteria jakościowe, m.in. przejrzystość i jasność komunikatu z punktu widzenia przeciętnego konsumenta. W związku z tym ewoluuje ona w sposób kazuistyczny, wraz z praktyką orzecniczą TS.

Niemniej nie ma żadnych normatywnych podstaw do wykluczenia z hipotezy terminu sankcyjnego naruszeń błahych czy pomijalnych. Co również istotne, dotychczasowy dorobek judykacyjny TS, ze względu na swoją inkoherencję w omawianym zakresie, nie pozwala na jednoznaczne odrzucenie tezy o „wieczności” konsumenckiego uprawnienia. Obie te okoliczności znacznie potęgują ryzyko nieproporcjonalnego pokrzywdzenia interesów przedsiębiorcy w umowie kredytowej. Aby ocenić, czy ulega ono materializacji, potrzebny jest wzgląd na skutki prawne wykonania konsumenckiego prawa do odstąpienia w terminie sankcyjnym.

Rozdział III. Skutki prawne wykonania konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu

3.1. Wprowadzenie

Niniejszy rozdział stanowi kontynuację analizy „cyklu życia” konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu. Rozważania w nim podjęte służą zasadniczo ustaleniu, czego dokładnie może spodziewać się konsument, gdy prawidłowo wykona swoje uprawnienie.

Aby rozwiązać tak postawiony problem, należy odkodować treść stosunku prawnego łączącego strony po wygaśnięciu umowy kredytowej. Najpierw jednak niezbędne jest wskazanie jego źródeł – czy są to wyłącznie uregulowania szczególne, czy także postanowienia dotychczas łączącej strony umowy, a może przepisy ogólne prawa zobowiązań? Rozstrzygnięciu tego wstępnego zagadnienia poświęcona zostanie pierwsza połowa rozdziału (pkt 3.2 i 3.3).

Następnie, w drugiej połowie rozdziału, możliwe będzie scharakteryzowanie wszystkich skutków prawnych konsumenckiego odstąpienia: zarówno w kontekście ogólnym, jak i w przypadkach kwalifikowanych, związanych z fenomenem umów sprzężonych, tj. kredytowymi związkami umów, na które składają się umowy finansowane, finansujące i dodatkowe.

3.2. Skutki prawne w aspekcie temporalnym

Punktem wyjścia dla rozważań o skutkach prawnych skorzystania przez konsumenta z prawa do odstąpienia od umowy powinno być określenie ich perspektywy czasowej. Czy wykonanie omawianego uprawnienia ma moc wsteczną (*ex tunc*), a zatem oddziałuje na umowę *ab initio*, czy jedynie prospektywną (*ex nunc*)? Dla stron konsumenckiej umowy kredytowej rozstrzygnięcie tego dylematu ma doniosły charakter, gdyż wyznacza relewantne podstawy rozliczeń.

W przypadku przyjęcia modelu retroaktywności, wykonanie prawa do odstąpienia jest równoznaczne z przyjęciem fikcji prawnej, że przedmiotowa umowa nigdy nie istniała¹⁹⁶. Zatem strony tejże „nieistniejącej” umowy funkcjonują niejako w próżni, bez żadnego węzła kontraktowego. Jest ona wypełniana dyspozycjami norm

196 Takim tłumaczeniem posługuje się niekiedy SN. Zob. np. wyrok SN z dnia 6 maja 2004 r., II CK 261/03, LEX nr 174165. W ślad za P. Konik i M. Pannert warto jedynie zaznaczyć, że całkowite „wykasowanie” istniejącej umowy z rzeczywistości prawnej jest niemożliwe. P. Konik, M. Pannert, *Dopuszczalność zastrzeżenia uprawnienia do odstąpienia częściowego w umowie o roboty budowlane* [w:] *Współczesne problemy prawa zobowiązań*, red. J. Haberko, A. Olejniczak, Warszawa 2015, s. 305 i nast. Podobnie M. Pyziak-Szafnicka, *Potrącenie w prawie cywilnym*, Kraków 2002, s. 221-225.

właściwych dla poszczególnych rodzajów prawa do odstąpienia¹⁹⁷, które są źródłem nowego stosunku zobowiązaniowego pomiędzy stronami, a także poprzez ewentualne zastosowanie reguł o bezpodstawnym wzbogaceniu lub nienależnych świadczeniach (art. 405 i nast. k.c.)¹⁹⁸. Co do zasady odstąpienie ze skutkiem *ex tunc* oznacza więc powrót do stanu sprzed zawarcia kontraktu. Dokonuje się to zasadniczo poprzez zwrot wszystkiego, co strony sobie wzajemnie świadczyły¹⁹⁹.

Prospektywność natomiast określa sytuację, w której rzeczona umowa przestaje obowiązywać od momentu dokonania skutecznego odstąpienia²⁰⁰. Skutkowi *ex nunc* nie towarzyszy żadna następcza ingerencja w byt stosunku prawnego. Zamiast tego ulega on przekształceniu w stosunek rozliczeniowy²⁰¹. Jego treść ustala się zarówno na podstawie dotychczasowych postanowień, które w okresie od zawarcia umowy do odstąpienia wywierały swój skutek, jak i w oparciu o przepisy właściwe dla stosunku danego typu. W konsekwencji stanowi ona swego rodzaju modyfikację treści pierwotnej więzi łączącej strony.

Żadna z trzech dyrektyw omawianych w niniejszej pracy (DKK, DKH, DSUFO) nie wskazuje wprost, czy wykonanie konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy wywołuje skutek *ex tunc* czy *ex nunc*. Ustawodawca unijny bezpośrednio uregulował elementy treściowe stosunku rozliczeniowego (w DKK i DSUFO) albo w ogóle nie odniósł się do tej kwestii (w DKH). Zgodnie z DKK, jeżeli konsument korzysta z prawa do odstąpienia od umowy, to spłaca kredytodawcy kapitał oraz odsetki od kapitału należne od dnia wypłaty kredytu do dnia spłaty kapitału. Odsetki wylicza się na podstawie uzgodnionej stopy oprocentowania kredytu. Poza tym kredytodawcy nie przysługuje od konsumenta żadna inna rekompensata, z wyjątkiem zwrotu bezzwrotnych opłat wniesionych przez kredytodawcę na rzecz organów administracji publicznej (art. 14 ust. 3 pkt b DKK). Natomiast w zakresie usług finansowych sprzedawanych na odległość po odstąpieniu od konsumenta można wymagać jedynie zapłaty bez zbędnej zwłoki za usługę rzeczywiście dostarczoną przez dostawcę zgodnie z umową (art. 7 ust. 1 DSUFO) oraz zwrotu wszelkich kwot otrzymanych od dostawcy, najpóźniej w terminie 30 dni kalendarzowych (art. 7 ust. 5 DSUFO).

Mając na względzie przytoczone powyżej reguły, pośrednie wnioskowanie o jedynie prospektywnym działaniu konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu wydaje się zasadne. Po pierwsze, oba szczególne reżimy rozliczeniowe (w DKK i DSUFO) opierają się na postanowieniach regulujących dotychczasowy stosunek stron, tj. wskazują na umowny sposób obliczania odsetek czy umowną wartość świadczonej przez dostawcę usługi. W tych odesłaniach ujawnia się intencja unijnego prawodawcy, aby ukierunkować skutek konsumenckiego uprawnienia tylko na przyszłość. Jest ona zbieżna z ogólniejszą tendencją regulacyjną, dostrzegalną w innych unij-

197 Por. np. art. 395 §2 k.c. dla odstąpienia umownego; art. 494 k.c. dla odstąpienia ustawowego od umowy wzajemnej; art. 560 k.c., art. 635 k.c. dla odstąpienia ustawowego od niektórych umów nazwanych.

198 Jednak z zastrzeżeniem ich subsydiarnego charakteru wobec reżimu *ex contractu*. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 9 lutego 2018 r., I ACa 989/17, LEX nr 2684168; wyrok SN z dnia 26 listopada 1997 r., II CKN 458/97, LEX nr 32595.

199 Szerzej B. Janiszewska, *Glosa do wyroku SN z dnia 26 listopada 1997 r., II CKN 458/97*, „Państwo i Prawo” 2000, nr 4.

200 Więcej o skutecznym wykonaniu konsumenckiego uprawnienia patrz rozdział II.

201 Więcej o teorii przekształcenia zob. np. G. Tracz, *Sposoby jednostronnej rezygnacji z zobowiązań umownych*, Warszawa 2008, s. 77-82.

nych aktach z zakresu polityki konsumenckiej²⁰². Ich brzmienie w wielu przypadkach determinuje perspektywność wprost. Można wskazać w tym zakresie na cały szereg przepisów, w których posłużono się jednoznacznymi sformułowaniami, tj. „wygaśnięcie obowiązków umownych”, „zwolnienie z jakichkolwiek przyszłych zobowiązań”: art. 12 dyrektywy 2011/83/UE, art. 8 dyrektywy 2008/122/WE, art. 186 dyrektywy 2009/138/WE. Co więcej, nie ma przeciwwskazań, by powyższą tezę zastosować również do konsumenckiego odstąpienia od umowy kredytu hipotecznego. Jeszcze wyraźniej o wspomnianej woli ustawodawcy świadczy bowiem dopuszczenie prawa do namysłu w modelu *ex ante*.

Analiza polskich przepisów transponujących DKK i DKH prowadzi do takiej samej konkluzji, gdyż u.k.k. i u.k.h. w częściach dot. skutków dokonania odstąpienia posługują się terminologią niemalże tożsamą z językiem dyrektyw. Poważne wątpliwości wzbudza jednak art. 40 ust. 3 u.p.k., w którym przed sformułowaniem: „konsument jest zwolniony z wszelkich zobowiązań” dodano: „umowa jest uważana za niezawartą”²⁰³. Spór dotyczący tego wyrażenia, jako przesądzającego o skutku *ex tunc* albo *ex nunc*, do dziś nie doczekał się rozwiązania ani w nauce prawa²⁰⁴, ani w judykaturze²⁰⁵. Z tego powodu F. Zoll stawia polskiemu ustawodawcy zarzut naruszenia zasady *effet utile*²⁰⁶. W ślad za nim M. Brożyna słusznie uważa „zrzucenie balastu narodowej dogmatyki” za konieczne, aby stosować niejednoznaczne uregulowania implementacyjne w myśl wykładni prounijnej²⁰⁷.

Konkludując powyższe spostrzeżenia, należy podkreślić, że perspektywny skutek konsumenckiego odstąpienia jest równoznaczny z przekształceniem pierwotnej więzi kontraktowej w stosunek rozliczeniowy. O jego treści decydują przepisy szczególne oraz postanowienia przedmiotowej umowy. Na tym tle powstaje pytanie, czy dla ostatecznego kształtu rozliczeń pomiędzy stronami relewantne są także normy ogólne krajowego prawa zobowiązań, dot. np. wynagrodzenia za korzystanie z rzeczy. Ta ważka problematyka zostanie podjęta w punkcie 3.4.1 niniejszego rozdziału.

202 Zauważa ją M. Pecyna, *Umowy zawierane na odległość lub poza lokalem przedsiębiorstwa* [w:] *System Prawa Handlowego*, t. 5, *Prawo umów handlowych*, red. M. Stec, Warszawa 2017.

203 Podobny zwrot występuje także w przepisach transponujących, nieobjętych zakresem niniejszej pracy magisterskiej. Zob. np.: art. 31 ust. 1 u.p.k., art. 29 ust. 1 ustawy z dnia 16 września 2011 r. o time-share (Dz.U. z 2011 r. nr 230 poz. 1370). W mojej opinii zaskakujące i nieuzasadnione jest przekonanie o skutku *ex tunc* konsumenckiego uprawnienia, a to w polskiej nauce prawa pogląd większościowy. Autorzy, którzy go reprezentują, zdają się nadmiernie przywiązywać do litery przepisów transpozycyjnych, aniżeli krytycznie je oceniać przez pryzmat unijnej legislacji. Por. np. T. Czech, *Kredyt konsumencki...*, s. 558; G. Bar [w:] *Ustawa o prawach konsumenta. Kodeks cywilny. Komentarz*, red. B. Kaczmarek-Templin, P. Stec, D. Szostek, Warszawa 2014, s. 165. Nie zauważają oni także sprzeczności pomiędzy art. 31 ust. 1 u.p.k. i art. 37 u.p.k., która jest subtelnym następstwem tezy o retroaktywności. Trafnie uwypukla ją M. Pecyna, *Umowy zawierane na odległość...*, s. 241-243.

204 Obszernego zestawienia stanowisk dokonali D. Mróz-Krysta, *Obligacyjne skutki ustawowego prawa odstąpienia od umowy*, Warszawa 2014, s. 155 i nast. oraz P. Drapała, *Problem niespójnej i niepełnej regulacji kodeksowej skutków wykonania umownego i ustawowego prawa odstąpienia od umowy* [w:] *Współczesne problemy prawa zobowiązań*, red. A. Olejniczak i in., Warszawa 2015.

205 Patrz np. niekonsekwentne orzecznictwo SN na tle odstąpienia od umowy o roboty budowlane. Por. wyrok SN z dnia 25 kwietnia 2014 r., II CSK 380/13, LEX nr 1491255 i wyrok SN z dnia 25 sierpnia 2016 r., V CSK 678/15, LEX nr 2157287.

206 F. Zoll, *Rękojmia. Odpowiedzialność sprzedawcy*, Warszawa 2018, s. 233; cyt. za: M. Brożyna, *Konsument i prawo...*, s. 506.

207 M. Brożyna, *Konsument i prawo...*, s. 507, 522-525.

3.3. Skutki prawne w aspekcie prawnorzeczowym

Drugim zagadnieniem o charakterze ogólnym, które koniecznie wymaga wyjaśnienia przed przystąpieniem do analizy szczegółowej, jest oddziaływanie konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu na sferę prawnorzeczową. Czy wykonanie konsumenckiego uprawnienia odnosi podwójny skutek (zobowiązująco-rozporządzający), czy jedynie zobowiązujący?

Regulacja stosunków prawnorzeczowych w omawianym zakresie to domena ustawodawcy krajowego. Jest to konstatacja oczywista, gdyż dyrektywy konsumenckie ograniczają się do zharmonizowania praw i obowiązków stron, a więc dotyczą jedynie materii obligacyjnej. Tym samym odpowiedź na powyższe pytanie wymaga odwołania się do przepisów kodeksu cywilnego dot. przeniesienia własności.

Art. 156 k.c. ustanawia kauzalność (przyczynowość) umów przenoszących własność jako zasadę prawa cywilnego. W związku z tym ważność umowy przenoszącej własność jest uzależniona od obecności *causy*, tj. umowy zobowiązującej, zapisu, bezpodstawnego wzbogacenia lub innej prawnie relewantnej przyczyny²⁰⁸. Innymi słowy, jeśli istnieje *causa*, przeniesienie własności jest ważne²⁰⁹. Ta zależność w prosty sposób unaocznia dalekosiężny rezultat, jaki niesie ze sobą prospektywna moc konsumenckiego odstąpienia²¹⁰. Po wykonaniu rzeczowego uprawnienia umowa kredytowa nie jest bowiem uznawana za nieważną. Skoro powołany nią stosunek prawny ulega jedynie przekształceniu w stosunek rozliczeniowy, to nie dochodzi do upadku *causy*. Tym samym normy kodeksu cywilnego wprost wykluczają rzeczowy skutek wykonania konsumenckiego prawa kształtującego.

3.4. Sytuacja prawna stron w stosunku rozliczeniowym

Stwierdziwszy prospektywną i obligacyjną moc konsumenckiego uprawnienia, można skupić się na ustaleniu pełnej treści stosunku rozliczeniowego. Jak wspomniano powyżej, jej determinantami są przepisy szczególne (art. 14 i 15 dyrektywy 2008/48/WE, implementowane przez art. 54-58 u.k.k.; art. 14 dyrektywy 2014/17/UE, implementowany przez art. 44-46 u.k.h.²¹¹), pomocniczo odwołujące się do postanowień relewantnej umowy.

3.4.1. Uwagi ogólne

Dla więzi rozliczeniowych powstałych po wykonaniu konsumenckiego prawa do odstąpienia, rangę zasady naczelnej należy przyznać zwolnieniu konsumenta ze wszelkich zobowiązań i kosztów związanych z zawarciem, wykonaniem i upadkiem kontraktu.

208 J. Bocianowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, Warszawa 2019, str. 324-325.

209 Oczywiście to wnioskowanie jest poprawne jedynie przy założeniu, że spełnione są wszystkie inne pozytywne przesłanki ważności czynności prawnej i brak przesłanek negatywnych. Autor usprawiedliwia to uproszczenie spójnością i przejrzystością wyводу.

210 Patrz pkt 3.2.

211 Z zakresu niniejszej analizy wyłączono regulację dotyczącą świadczenia usług finansowych na odległość – art. 40 u.p.k. W prawie polskim nie znajduje ona bowiem zastosowania w odniesieniu do odstąpienia od umów kredytowych, a więc ich uwzględnienie w niniejszej części byłoby niecelowe. Patrz regulaty kolizyjne opisane w rozdziale I pkt 2.

Taką dyspozycję można odkodować z reguł rozliczeniowych aplikowalnych nie tylko do umów kredytowych (art. 54 ust. 1 u.k.k.; art. 44 ust. 1 u.k.h.), ale także ubezpieczeniowych (art. 21 ust. 5c ustawy z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej²¹²), timeshare (art. 29 ustawy z dnia 16 września 2011 r. o timeshare²¹³), zawieranych na odległość (art. 27 ust. 1 i art. 40 ust. 3 u.p.k.). Ustawodawcy europejskiemu przyświeca bowiem założenie, że im więcej obowiązków spocznie na konsumentie po odstąpieniu, tym mniej skutecznie omawiane uprawnienie będzie spełniało swoją funkcję ochronną, gdyż konsument zostanie *de facto* zniechęcony do korzystania ze swojego prawa²¹⁴. W konsekwencji zamierzony cel rzeczowego instrumentu, wyrażający się w swobodnym i pozbawionym presji korzystaniu z okresu do namysłu, nie zostanie osiągnięty²¹⁵.

Nietrudno jednak zauważyć, że pełna realizacja opisanej zasady wykracza daleko poza aksjomaty prawa konsumenckiego, oznacza bowiem przyzwolenie na czerpanie przez konsumentów bezpodstawnych korzyści kosztem przedsiębiorców. Unijny prawodawca zdecydował się ją zatem zoptymalizować, co w odniesieniu do umów kredytowych znalazło swój wyraz w dwóch wyjątkach, przewidzianych w art. 14 ust. 3 lit. b *in fine* dyrektywy 2008/48/WE. Zgodnie z tym przepisem²¹⁶, jeśli konsument korzysta z prawa do odstąpienia od umowy, to bez nieuzasadnionej zwłoki, a najpóźniej w ciągu trzydziestu dni kalendarzowych od wysłania kredytodawcy powiadomienia o odstąpieniu, zwraca on przedmiot świadczenia głównego, czyli spłaca kredytodawcy otrzymany kapitał. Dodatkowo jednak konsument jest zobowiązany: po pierwsze, do spłaty odsetek od kapitału należnych od dnia wypłaty kredytu do dnia spłaty kapitału; po drugie, do zrekompensowania kredytodawcy bezzwrotnych opłat wniesionych na rzecz organów administracji publicznej w związku z wykonaniem umowy. Te dwa obowiązki, służące uniemożliwieniu darmowego korzystania z kapitału kontrahenta oraz chociaż częściowemu podziałowi kosztów operacyjnych, zmierzają właśnie do zrównoważenia interesów stron.

W niniejszej analizie nie można pominąć kwestii ustalenia wysokości należnych odsetek. W tym względzie polskie przepisy transpozycyjne milczą. Jednak wykładnia prounijna nakazuje polegać na określonych przez strony odsetkach umownych (w art. 14 ust. 3 lit. b dyrektywy 2008/48/WE mowa o „uzgodnionej stopie oprocentowania”). Jeśli strony zastrzegły je nominalnie lub wskazały podstawę dla ich obliczania (choćby art. 359 ust. 1 k.c.), nie pojawiają się żadne wątpliwości. Dodatkowej wykładni wymagają natomiast scenariusze braku jakiegokolwiek postanowienia co do odsetek oraz pozostawiania konsumenta w opóźnieniu lub zwłoce z zapłatą kapitału. W pierwszym przypadku niezastrzeżenie odsetek należy tłumaczyć zgodnie z regułami interpretacji oświadczeń woli, a zatem jako intencję stron do zawarcia umowy kredytu bez oprocentowania²¹⁷. Oznacza to zwolnienie konsumenta z obowiązku zapłaty odsetek po odstąpieniu. Natomiast, o ile umowne odsetki karne nie zostały

212 Tj. Dz.U. z 2021 r. poz. 1130.

213 Dz.U. z 2011 r. poz. 1370.

214 M. Grochowski, *Ustawa o kredycie konsumenckim. Komentarz*, art. 54 [w:] *Komentarze Prawa Prywatnego*, t. 7, *Prawo konsumenckie. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2019.

215 Wyrok TS z dnia 15 kwietnia 2010 r., C-511/08, *Handelsgesellschaft Heinrich Heine GmbH przeciwko Verbraucherzentrale Nordrhein-Westfalen eV* (EU:C:2010:189); wyrok TS z dnia 3 września 2009 r., C-489/07, *Pia Messner przeciwko Firma Stefan Krüger* (EU:C:2009:502).

216 Implementowanym w prawie polskim za pomocą art. 44 u.k.h. i art. 54 u.k.k.

217 Tę dość intuicyjną konstatację potwierdził Prezes UOKiK w swojej decyzji z dnia 28 grudnia 2016 r., DKK-21/2016, www.uokik.gov.pl.

określone, skutki przekroczenia przez konsumenta terminu zwrotu kapitału nie są jednoznaczne. W tym zakresie przeglądu stanowisk doktrynalnych dokonał M. Brożyna i z trzech rozwiązań: dalszego stosowania zwykłych odsetek umownych, niestosowania żadnych odsetek, stosowania ustawowych odsetek za opóźnienie (art. 481 k.c.); słusznie przychyła się do tego ostatniego²¹⁸.

Z natury więzi obligacyjnej wynika fakt, że z prawami i obowiązkami konsumenta skorelowane są prawa i obowiązki przedsiębiorcy. Po odstąpieniu od umowy ten dysponuje zatem roszczeniem o zwrot kapitału kredytu wraz z odsetkami wyliczonymi za relewantny okres. Jednocześnie jest uprawniony do żądania rekompensaty za bezwrotne opłaty administracyjnoprawne, np. związane z ustanowieniem zabezpieczenia lub pełnomocnictwa²¹⁹. *A contrario* konsumentowi przysługuje roszczenie do przedsiębiorcy o zwrot wszystkich innych opłat i prowizji pobranych w związku z umową, a także ewentualnej nadwyżki pobranych odsetek.

Ostatecznie rozważenia wymaga, czy do rozliczeń po odstąpieniu pomocniczo znajdują zastosowanie reguły ogólne krajowego prawa cywilnego, dot. np. bezpodstawnego wzbogacenia (art. 405 i 410 k.c.) czy odpowiedzialności samoistnego posiadacza rzeczy (art. 224-229 k.c.). Rozstrzygnięcie tej kwestii ma daleko idące konsekwencje, szczególnie w obszarze umów powiązanych (także dodatkowych; art. 5 pkt 14 u.k.k. i art. 4 pkt 18, 19, 25 u.k.h.), leasingu lub najmu z obowiązkiem wykupu (art. 4 ust. 4 u.k.k.) oraz kredytu w formie odroczenia płatności (art. 3 ust. 2 pkt 3 u.k.k.; art. 3 ust. 2 pkt 3 u.k.h.), ponieważ ich przedmiotem jest nie tylko świadczenie kapitału, ale również rzeczy w rozumieniu art. 45 k.c.²²⁰

W świetle celu dyrektyw, jakim jest zapewnienie nie tylko wysokiej, ale także równoważnej ochrony konsumenta na wspólnym rynku kredytowym, pogląd o całkowitej dopuszczalności modyfikacji praw i obowiązków stron w stosunku rozliczeniowym za pomocą reguł ogólnych prawa krajowego jest trudny do pogodzenia z zasadą *effet utile*. *De facto* może on bowiem implikować przyzwolenie na unicestwienie wspomnianej równoważności lub znaczne osłabienie pozycji konsumenta. Już samo brzmienie dyrektyw konsumenckich i ich preambuł pozwala sądzić, że wolą ustawodawcy unijnego było kompleksowe uregulowanie sytuacji prawnej stron po wykonaniu konsumenckiego uprawnienia. Ilekroć w akcie prawa unijnego mowa o konsumenckim prawie do odstąpienia, wspólnotowy prawodawca ustanawia szczególnie reżim rozliczeniowy, konstytuując prawa i obowiązki stron w sposób enumeratywny i precyzyjny. Dobrym przykładem jest art. 14 ust. 2 dyrektywy 2011/83/UE, w którym unijny prawodawca samodzielnie określa kryteria odpowiedzialności konsumenta wobec przedsiębiorcy za zmniejszenie wartości towaru, choć mógłby zostawić tę kwestię ogólnym regulacjom prawa zobowiązań państw członkowskich²²¹. To syste-

218 M. Brożyna, *Konsumentenrecht*..., s. 555-556.

219 Jak zwraca uwagę T. Czech, sformułowanie „na rzecz organu administracji publicznej” należy interpretować rozszerzająco. T. Czech, *Kredyt konsumencki*..., art. 54. M. Brożyna przypomina jednak, że do omawianej rekompensaty nie kwalifikują się koszty notarialne. M. Brożyna, *Konsumentenrecht*..., s. 554.

220 Kapitał jako taki nie ma charakteru materialnego, ponieważ jest symbolem, nośnikiem wartości. Same znaki pieniężne są traktowane jako rzeczy *sui generis*. Por. żywo dyskutowaną problematykę statusu prawnego kryptowalut, której punktem wyjścia jest kwalifikacja pieniądza w systemie prawnym: M. Marcinkowska, *Ekzekucja komornicza z kryptowalut*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2021, nr 6, s. 12-16; K. Górniak, *Prawo własności jednostek waluty kryptograficznej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2019, nr 3, s. 561-642.

221 Więcej na ten temat M. Olczyk, *Rozliczenia między stronami po odstąpieniu od umowy w terminie do namysłu na tle dyrektywy 2011/83/UE*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2013, nr 3, s. 25-30.

mowę spojrzenie uprawnia do stwierdzenia, że skoro w dyrektywach kredytowych nie ma mowy o podobnym roszczeniu przedsiębiorcy co wspomniane powyżej, jest to celowy zabieg racjonalnego ustawodawcy i nie należy tego roszczenia wprowadzać „tylnymi drzwiami”, odwoławszy się do art. 224 k.c.²²²

Podobne stanowisko można odnaleźć w luksemburskim dorobku orzecznictwym. TS nie odmawia państwom członkowskim kompetencji w doprecyzowaniu skutków wykonania konsumenckiego uprawnienia za pomocą przepisów ogólnych, gdyż w uzasadnieniu rozstrzygnięcia sprawy *Heine* przyznaje, że „harmonizacja skutków prawnych odstąpienia nie jest całkowita i do państw członkowskich należy ustalenie pozostałych warunków lub ustaleń wynikających z wykonywania prawa do odstąpienia od umowy”²²³. Niemniej TS równocześnie podtrzymuje konkluzję wyroku w sprawie *Messner*, zgodnie z którą „uprawnienie to powinno być wykonywane z poszanowaniem celu dyrektywy, a w szczególności nie może naruszać funkcjonalności i skuteczności prawa do odstąpienia”²²⁴. W obu przytoczonych powyżej sprawach za takie naruszenie TS uznał pomocnicze zastosowanie krajowych uregulowań, którego efektem było obciążenie konsumenta dodatkowymi kosztami w związku z dokonaniem przez niego odstąpienia.

W obliczu powyższych spostrzeżeń, o ile błędne byłoby całkowite wykluczenie ogólnych instytucji krajowego prawa cywilnego z zakresu rozważań o treści stosunku rozliczeniowego, należy podkreślić ich skromną rolę w tym zakresie. Z jednej strony bowiem, rezultat ich subsumpcji nie może zniechęcać konsumenta do skorzystania z przysługującego mu uprawnienia. Z drugiej natomiast, omówione powyżej prawa i obowiązki przedsiębiorcy mają w dużej mierze charakter wtórny lub uboczny (wtórny: przyjęcie zwracanego kapitału; uboczny: roszczenie o zwrot poniesionych opłat), dzięki czemu cechują się niskim ryzykiem nadużyć.

3.4.2. Umowy sprzężone

Analiza reguł rozliczeniowych nie byłaby kompletna bez dostrzeżenia problematyki umów sprzężonych, inaczej powiązanych. Są one swego rodzaju fenomenem rynku kredytowego, a ich gospodarczy sens wyraża się w oferowaniu konsumentom przynajmniej dwóch towarów lub usług połączonych ze sobą w celu podniesienia jakości lub obniżenia ceny²²⁵. Przykładem zawarcia umów powiązanych jest kupno samochodu osobowego u autoryzowanego dealera oraz jednoczesne zaciągnięcie kredytu w banku współpracującym z tymże dealerem, specjalnie w celu sfinansowania umowy sprzedaży pojazdu. Taka fuzja pozwala obniżyć ryzyko kredytu oraz

222 Pewnym wyjątkiem jest tutaj dyrektywa dot. kredytów hipotecznych, gdzie państwa członkowskie dysponują większą swobodą przy kształtowaniu rozliczeń, ponieważ ogranicza je w tym zakresie jedynie cel dyrektywy, a nie jej brzmienie. Niemniej polski ustawodawca przyjął rozwiązania tożsame do tych dot. kredytu konsumenckiego.

223 Wyrok TS z dnia 15 kwietnia 2010 r., C-511/08, *Handelsgesellschaft Heinrich Heine GmbH* przeciwko *Verbraucherzentrale Nordrhein-Westfalen eV* (EU:C:2010:189).

224 Wyrok TS z dnia 3 września 2009 r., C-489/07, *Pia Messner* przeciwko *Firma Stefan Krüger* (EU:C:2009:502), pkt 27.

225 Więcej o ekonomicznej atrakcyjności umów sprzężonych J. Pisuliński, *Umowy związane (na przykładzie umowy sprzedaży lub umowy o świadczenie usług i umowy o kredyt konsumencki)*, „Monitor Prawniczy” 2002, nr 21. Nie można także zapomnieć, że kredyty wiązane to produkty o wysokim potencjale marketingowym. Patrz rozważania ekonomiczno-behawioralne w rozdziale I pkt 1.7.

jego koszty poprzez współpracę z kredytodawcą wyspecjalizowanym i o wysokiej wypłacalności, a jednocześnie nabyć towar z autoryzowanego źródła.

W opisanym przykładzie umowa sprzedaży pojazdu jest umową finansowaną, a umowa kredytu (określanego jako kredyt wiązany) umową finansującą. Kluczową cechą jest sprzężenie tych więzi, a zatem z punktu widzenia konsumenta istnienie tylko jednej z nich nie ma gospodarczego uzasadnienia i przekreśla sens całej transakcji. Co więcej, można zaryzykować twierdzenie, że w przypadku takich umów niewprawy konsument nawet nie zdaje sobie sprawy z wejścia w dwa stosunki prawne. Inaczej mówi się, że konsument tkwi w przekonaniu o uwikłaniu podmiotowym wszystkich stron. Dzieje się to za sprawą wyłączenia konsumenta z tzw. relacji waluty: bank od razu udostępnia kapitał dealerowi, a dealer przekazuje samochód konsumentowi.

Praktyka obrotu na rynku kredytowym dowodzi, że rosnąca popularność kredytów wiązanych to dominująca tendencja. Ustawodawca unijny, dostrzegłszy tę okoliczność, zdecydował o wprowadzeniu dodatkowych norm odnoszących się jedynie do umów powiązanych (art. 15 dyrektywy 2008/48/WE, art. 12 dyrektywy 2014/17/UE²²⁶). Z dogmatycznego punktu widzenia te uregulowania mają charakter absolutnie wyjątkowy, ponieważ odstąpiono w nich od zasady względności prawa kontraktów²²⁷. Zważywszy na te dwie okoliczności – popularność i nietypowość umów sprzężonych, problemy z nimi związane powinny zostać wyraźnie zaakcentowane w ramach omówienia skutków prawnych konsumenckiego odstąpienia.

Należy zauważyć, że w odniesieniu do kredytów wiązanych konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy cechuje się swego rodzaju dwubiegowością. Konsument może odstąpić albo od umowy finansującej (na podstawie art. 56 w zw. z art. 53 u.k.k.), albo od umowy finansowanej (na podstawie odrębnych przepisów, dot. np. sprzedaży internetowej – art. 27 u.p.k.). Nasuwa się zatem pytanie, czy skutki prawne, a więc również pozycja stron w stosunku rozliczeniowym, różnią się w zależności od wskazanej podstawy odstąpienia?

W ślad za systematyką polskiej ustawy jako pierwszy powinno się rozważyć przypadek odstąpienia od umowy finansującej. Nie jest on objęty zakresem harmonizacji dyrektywy 2008/48/WE²²⁸, lecz polski prawodawca dokonał w tej kwestii samodzielnej ingerencji²²⁹. Zgodnie z art. 56 u.k.k. skorzystanie z prawa do odstąpienia od umowy kredytu związanego nie pociąga za sobą automatycznego wygaśnięcia stosunku wynikającego z umowy finansowanej, tylko warunkowe. Jest to mechanizm zrozumiały, gdyż przyznanie ochrony konsumenckiej jest uzasadniane sytuacyjnie, tj. zależy od niekorzystnych dla konsumenta okoliczności zawarcia kontraktu lub jego

226 W przypadku kredytów hipotecznych sprzedaż wiązana jest zakazana (z zastrzeżeniem art. 12 ust. 3 DKKH). Niemniej zjawisko umów powiązanych wciąż występuje w odniesieniu do umów dodatkowych, patrz pkt 3.4.3.

227 Więcej o tej zasadzie w kontekście komparatystycznym zob. I. Karwala, *Privity of contract a zasada względnego charakteru stosunku zobowiązaniowego*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2010, nr 1, s. 5-89.

228 Patrz akapit 9 i 35 preambuły DKK.

229 Niestety dosyć nieudolnej językowo: „w przypadku odstąpienia przez konsumenta od umowy o kredyt wiązany (...) konsument może odstąpić od umowy o kredyt konsumencki (...)” (art. 56 ust. 1 u.k.k.).

wysokiej komplikacji²³⁰. W opisywanym przypadku z jednej strony występuje umowa kredytowa, która ze względu na swoją złożoność zyskała status umowy konsumencieckiej, a z drugiej z umowa, która może, ale nie musi, kwalifikować się jako konsumentencka²³¹. W konsekwencji byt umowy finansowanej w przypadku odstąpienia od umowy finansującej zależy od dwustopniowego testu.

Po pierwsze, określenia wymaga, czy zostały spełnione wstępne przesłanki zastosowania art. 56 u.k.k.: występuje jedność gospodarcza transakcji²³²; kredytodawca i sprzedawca/usługodawca to oddzielne podmioty; konsument jest wyłączony ze stosunku waluty²³³. Jeśli brakuje którejkolwiek z nich, wtedy znajdują zastosowanie ogólne reguły rozliczeniowe z art. 54 u.k.k.²³⁴. Po drugie, nawet jeśli wykonane uprawnienie mieści się w hipotezie art. 56 u.k.k., doprowadzi ono do wygaśnięcia stosunku podstawowego (czyli wynikającego z umowy finansowanej) w czterech przypadkach: gdy umowa dotyczy świadczenia usług; gdy towar nie został konsumentowi wydany przed wykonaniem uprawnienia; gdy sprzedawca przyjmie zwrot towaru od konsumenta (warunki tego przyjęcia powinny zostać uzgodnione w umowie pomiędzy konsumentem a sprzedawcą); gdy strony ustalą taki skutek w umowie kredytowej²³⁵. Trudno nie dostrzec wiodącej roli, jaką dla istnienia stosunku podstawowego odgrywa porozumienie konsumenta z przedsiębiorcami. Jest ono również decydujące dla treści stosunku rozliczeniowego²³⁶. Tym samym uzależnienie zwrotu towaru i dalszego trwania umowy finansowanej od woli stron wyklucza ewentualne roszczenia sprzedawcy o wynagrodzenie za korzystanie z rzeczy lub rekompensatę za zmniejszenie jej wartości. Natomiast w przypadku świadczenia usług usługodawca może domagać się od konsumenta wynagrodzenia za już świadczoną usługę (art. 56 ust. 5 *in fine* u.k.k.).

Ostatecznie należy jeszcze wyjaśnić zagadnienie rozliczenia samej umowy finansującej. Zgodnie z art. 56 ust. 2 i 4 u.k.k., gdy konsument złoży oświadczenie o odstąpieniu od umowy kredytu wiążanego, sprzedawca/usługodawca jest zobowiązany zwrócić kredytodawcy otrzymane świadczenie. Konsument natomiast musi zapłacić kredytodawcy odsetki należne od dnia wydania towaru/rozpoczęcia świadczenia usług do dnia złożenia oświadczenia. Warto przytoczyć krytyczny głos T. Czecha²³⁷ wobec tego rozwiązania, które w nieuzasadniony sposób godzi w interesy kredytodawcy: po pierwsze, uzależnia jego roszczenia od wydania towaru przez sprzedawcę, a więc od

230 Więcej o paradygmacie ochrony sytuacyjnej zob. np. J. Dybiński, *Pojęcie konsumenta na rynku kapitałowym w prawie polskim i unijnym*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2018, z. 2, s. 457-525; A. Brzozowski, *Czy koniecznością ochrony konsumenta można uzasadnić każde uregulowanie prawne? Uwagi na tle art. 117 § 21 k.c.*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2021, nr 9, s. 10-17; A. Grotkowska, *(Nie) paternalistyczna ochrona podmiotowości konsumenta [w:] O czym mówią prawnicy, mówiąc o podmiotowości*, red. A. Bielska-Brodziak, Katowice 2015, s. 154-170.

231 Jeśli także jest to umowa konsumencka z zastrzeżonym prawem do odstąpienia w odrębnych przepisach, wówczas dochodzi do konkurencji uprawnień i konsument może wybrać podstawę odstąpienia. Nieraz okaże się, że dyspozycja art. 57 u.k.k. (patrz niżej uwagi dot. odstąpienia od umowy finansowanej) lepiej koresponduje z jego interesem aniżeli art. 56 u.k.k.

232 Zob. wyjaśnienia na początku niniejszego punktu.

233 Badanie tej przesłanki wymaga dokładnej analizy więzi łączących konsumenta z przedsiębiorcami, np. pod kątem obecności przekazu świadczenia (art. 921¹ k.c.).

234 T. Czech, *Kredyt konsumencki...*, art. 56.

235 Tak M. Brożyna, *Konsumentenckie prawo...*, s. 585; J. Pisuliński, *Umowa o kredyt wiązany w nowej ustawie o kredycie konsumenckim [w:] Ochrona konsumenta w prawie polskim na tle koncepcji effet utile*, red. J. Frąckowiak, R. Stefanicki, Wrocław 2011, s. 173-197. Nieco inaczej T. Czech, który z treści art. 56 u.k.k. wyprowadza zasadę dalszego obowiązywania stosunku podstawowego. T. Czech, *Kredyt konsumencki...*, art. 56.

236 Zob. art. 56 ust. 5 zdanie drugie i trzecie u.k.k.

237 T. Czech, *Kredyt konsumencki...*, art. 56.

niezależnego zachowania podmiotu trzeciego; po drugie, kredytodawca może mieć trudności w powzięciu dokładnej informacji o tym zachowaniu²³⁸. Zbieg obu tych okoliczności może doprowadzić do sytuacji, w której kredytodawca przez jakiś czas udostępni swój kapitał za darmo.

Problematyka odstąpienia od umowy finansowanej przedstawia się natomiast zupełnie odmiennie. Prawodawca unijny, harmonizując tę kwestię w art. 15 dyrektywy 2008/48/WE, narzucił pełen automatyzm: jeśli konsument skorzystał z wynikającego z przepisów wspólnotowych prawa do odstąpienia od umowy podstawowej, to umowa o kredyt wiązany przestaje obowiązywać *ex lege*. Konsument nie ma nawet obowiązku poinformować o tym fakcie kredytodawcy – wystarczy, że skieruje odpowiednie oświadczenie do sprzedawcy/usługodawcy. Wówczas dla rozliczeń pomiędzy stronami umowy o kredyt relewantny będzie art. 54 u.k.k.²³⁹ (implementujący art. 12 ust. 3 DKK²⁴⁰), a pomiędzy konsumentem i sprzedawcą – przepisy szczególne dla danego typu odstąpienia²⁴¹.

Niestety polska transpozycja art. 15 DKK jest niezgrabna, ponieważ w art. 57 u.k.k. mówi się o „skorzystaniu z prawa do odstąpienia od umowy na podstawie odrębnych przepisów”, a nie jedynie tych pochodzących z uregulowań wspólnotowych. Stanowisko nauki prawa wobec tej nieścisłości jest dalece niejednolite, a spór ogniskuje się na hipotezie omawianej normy²⁴². Większościowy pogląd o stosowaniu art. 57 u.k.k. rozszerzająco, tj. z dopuszczeniem podwójnej skuteczności jakiegokolwiek odstąpienia (włączając w to instytucje *stricte* krajowe, jak np. odstąpienie od umowy wzajemnej z art. 491 k.c.²⁴³), wydaje się nosić znamiona tzw. *gold-platingu*²⁴⁴. Prowadzi on do obciążenia kredytodawcy pełnym ryzykiem za działania lub zaniechania podmiotu trzeciego w sposób zbytyczny, nieskorelowany z interesem konsumentkim. Ten bowiem, w przypadku nierzetelności sprzedawcy, znajduje swoje dostateczne odzwierciedlenie w normach ogólnych dot. odpowiedzialności *ex contractu* (art. 471 i nast. k.c.) oraz szczególnych dot. sprzedaży, z wskazaniem na rękojmię za wady (art. 556 i nast. k.c.). Ostatecznie jest również subsydiarnie chroniony za pomocą art. 59 u.k.k. Autor niniejszej pracy skłania się więc w kierunku interpretacji prounijnej, opartej na literalnym rozumieniu spornej przesłanki z art. 15 ust. 1 DKK²⁴⁵.

238 M. Brożyna wskazuje tutaj szczególnie na sytuację określoną w art. 4 pkt 14 lit. c u.k.k. M. Brożyna, *Konsumentkie prawo...*, s. 586.

239 Tak też T. Czech, *Kredyt konsumencki...*, art. 57 oraz M. Brożyna, *Konsumentkie prawo...*, s. 584. Inaczej jednak J. Pisuliński, który postuluje zastosowanie przepisów o nienależnym świadczeniu (art. 410 i nast. k.c.). J. Pisuliński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 8, *Prawo zobowiązań - część szczegółowa*, red. J. Panowicz-Lipska, Warszawa 2011, s. 445. Nie jest jednak zrozumiałe, dlaczego w tym jednym przypadku należałoby porzucić reżim szczególny prawa unijnego na rzecz stosowania ogólnych przepisów krajowych. D. Rogoń twierdzi natomiast, że brak bezpośredniego wskazania reżimu rozliczeniowego przez ustawodawcę to luka w prawie, którą trzeba uzupełnić poprzez analogiczne stosowanie art. 56 u.k.k. D. Rogoń, *Uprawnienia konsumenta w czasie trwania...*, s. 27. Zdaniem autora, jeśli by nawet zaakceptować pogląd o luce w prawie, należałoby wyprowadzić analogię z art. 54 u.k.k. Art. 56 u.k.k. został ustanowiony dla zbyt odległej sytuacji – *vide* powyższe uwagi dot. ochrony sytuacyjnej i roli porozumienia stron.

240 Zob. pkt 3.4.1.

241 Inaczej T. Czech, *Kredyt konsumencki...*, art. 57. Można domniemać, że ta rozbieżność poglądów wynika z zajęcia przez przywołanego autora stanowiska aprobowującego stosowanie art. 57 u.k.k. rozszerzająco. Por. rozważania poniżej.

242 Przeglądu stanowisk dokonał m.in. J. Pisuliński, *Umowa o kredyt wiązany...*, s. 191-192.

243 Co postulują m.in. T. Czech, D. Rogoń czy M. Brożyna. Por. T. Czech, *Kredyt konsumencki...*, art. 57; D. Rogoń, *Uprawnienia konsumenta w czasie trwania...*, s. 27; M. Brożyna, *Konsumentkie prawo...*, s. 578.

244 Więcej o tym zjawisku K. Kaczor, *Gold-plating – problem nadtranspozycji dyrektyw unijnych do krajowego porządku prawnego*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2022, vol. 11, nr 1, s. 76-98.

245 Zob. także akapit 37 zdanie drugie preambuły DKK.

3.4.3. Umowy dodatkowe

Pojęcie umów sprzężonych obejmuje swoim zakresem jeszcze trzecią kategorię – umowy dodatkowe. Są one formą odrębną względem umów finansujących i finansowanych. Te ostatnie cechują się bowiem obecnością sprecyzowanego związku celowościowego, podczas gdy umowy dodatkowe wyróżniane są za pomocą stosunku podrzędności. W celu określenia, czy mamy do czynienia z podrzędnością, T. Czech proponuje prosty test: czy konsumentowi *in concreto* świadczono by samodzielnie daną usługę na uzgodnionych zasadach, gdyby nie udzielono mu kredytu²⁴⁶? Jeśli nie, usługa ta jest dodatkowa.

Wspomniany test jest wiarygodny, jednak wymaga dodatkowego zastrzeżenia. Przed jego przeprowadzeniem należy z góry wykluczyć usługi, które są normatywnym warunkiem *sine qua non* udzielenia kredytu (np. prowadzenie rachunku bankowego w umowie o kredyt w rachunku bieżącym) oraz te, do których nabycia konsument jest zobowiązany ustawowo (np. ubezpieczenie OC pojazdu)²⁴⁷. Umowami dodatkowymi będą zatem np. umowa ubezpieczenia na życie zawarta w związku z kredytem, umowa bankowości elektronicznej, umowa o sporządzenie wyceny aktywów służących za zabezpieczenie etc.

Na tak zdefiniowane umowy dodatkowe ustawodawca unijny rozszerzył skuteczność konsumenckiego odstąpienia od umowy kredytu (art. 12 ust. 4 DKK, transponowany w Polsce przez art. 55 u.k.k.²⁴⁸). Podobnie jak w przypadku umów finansujących to rozszerzenie następuje *ex lege* i nie wymaga od konsumenta żadnych dodatkowych czynności ponad te, które są konieczne do wykonania uprawnienia na zasadach ogólnych. Niemniej sama obecność umowy dodatkowej i dokonanie konsumenckiego odstąpienia nie wystarczą, aby aktywować dyspozycję art. 55 u.k.k.

Dostrzeżenia wymaga jeszcze jedna dodatkowa przesłanka: istnienie porozumienia pomiędzy kredytodawcą a podmiotem trzecim zobowiązanym do świadczenia wobec konsumenta²⁴⁹. Brak takiego porozumienia wyłącza umowę dodatkową z zasięgu rozszerzonego oddziaływania konsumenckiego odstąpienia i pozostaje ona w mocy niezależnie od losu umowy głównej. Konstrukcja ta dystrybuje ryzyko w zależności od wpływu podmiotu trzeciego na aktywność gospodarczą kredytodawcy – jeżeli oba podmioty współpracują w celu osiągnięcia zysku, powinny dzielić także ryzyko poniesienia kosztów.

W nauce prawa można spotkać głosy zawężające opisaną przesłankę w oparciu o wykładnię literalną art. 55. Zdaniem K. Pytel²⁵⁰ odstąpienie wywołuje rozszerzony efekt wtedy, gdy usługa dodatkowa jest świadczona tylko na podstawie umowy pomiędzy usługodawcą a kredytodawcą. W konsekwencji, jeśli konsument jest nie tylko obiorcą świadczenia dodatkowego, ale także stroną umowy dodatkowej (np. ubezpieczyciel działa na podstawie porozumienia z kredytodawcą, ale uposaża

246 T. Czech, *Kredyt konsumencki...*, art. 55.

247 Źródłem tych obowiązków mogą być wyłącznie normy prawne. Zatem umowne zobowiązanie konsumenta do nabycia pewnej usługi pod rygorem nieudzielenia kredytu nie kwalifikuje się do wykluczenia.

248 W odniesieniu do kredytu hipotecznego właściwą regulacją jest art. 45 u.k.h., zawierający analogiczne rozwiązania co art. 55 u.k.k.

249 Naturalnie, jeśli kredytodawca i usługodawca to ten sam podmiot, omawianą przesłankę należy traktować jako spełnioną.

250 K. Pytel, *Umowa ubezpieczenia w nowej ustawie o kredycie konsumenckim*, „Monitor Prawa Bankowego” 2012, nr 3, s. 57-64.

go w oparciu o odrębny kontrakt ubezpieczeniowy z konsumentem), art. 55 nie znajduje zastosowania. Niemniej Prezes UOKiK wyraźnie skrytykował to stanowisko jako niedające się pogodzić z celami dyrektywy 2008/48/WE²⁵¹. W ślad za D. Rogoń i T. Czechem należy zaaprobować tę krytykę²⁵².

Na koniec wyjaśnienia wymaga kwestia rozliczeń stron po wygaśnięciu umowy dodatkowej. W tym zakresie przedstawiciele nauki prawa są zgodni zarówno co do przyjęcia perspektywności skutków prawnych, jak i co do posłużenia się ogólnymi krajowymi regułami rozliczeniowymi (ze wskazaniem na przepisy dot. bezpodstawnego wzbogacenia, art. 405 i nast. k.c.)²⁵³.

3.5. Podsumowanie

Chociaż żadna z dyrektyw kredytowych *explicite* nie przesądza tej kwestii, to ich brzmienie pośrednio wskazuje na perspektywny charakter skutków prawnych odstąpienia od umowy. Oznacza to, że po wykonaniu konsumenckiego uprawnienia pierwotna więź kontraktowa przekształca się w stosunek rozliczeniowy, którego treść wyznaczają przepisy szczególne oraz relewantne postanowienia dotychczasowej umowy. Równolegle wspomniane przekształcenie w żaden sposób nie oddziałuje na sferę prawnorzeczową, co wynika z obecnej w polskim systemie prawnym zasady kauzalności umów przenoszących własność.

Poza tym nie można zupełnie wykluczyć wpływu ogólnych, krajowych norm prawa cywilnego na prawa i obowiązki stron w stosunku rozliczeniowym, chociaż jest on dalece zmarginalizowany. W odniesieniu do tego zagadnienia TS podkreślił bowiem znaczenie zasady *effet utile*, która zabrania naruszania funkcjonalności i skuteczności prawa do odstąpienia. Rezultat stosowania rzeczonych norm nie może więc zniechęcać konsumenta do korzystania z omawianego uprawnienia. W praktyce oznacza to, że przepisy dot. m.in. bezpodstawnego wzbogacenia znajdują swoje zastosowanie w przypadkach kwalifikowanych, np. do rozliczenia umowy dodatkowej objętej rozszerzonym skutkiem odstąpienia od umowy kredytowej.

W stosunku rozliczeniowym konsument jest co do zasady zwolniony ze wszelkich zobowiązań i kosztów związanych z zawarciem, wykonaniem i upadkiem kontraktu. Istnieją jedynie dwa wyjątki: obowiązek zwrócenia bez nieuzasadnionej zwłoki kapitału kredytu wraz z odsetkami; obowiązek zrekompensowania kredytodawcy bezwrotnych opłat wniesionych na rzecz organów administracji publicznej w związku z wykonaniem umowy. Służą one zrównoważeniu interesów stron poprzez uniemożliwienie darmowego korzystania z kapitału kontrahenta oraz chociaż częściowy podział kosztów operacyjnych.

Osobnym zagadnieniem są regulacje dot. umów sprzężonych, tj. umów o kredyt wiązany i umów dodatkowych. W tym pierwszym przypadku odstąpienie od umowy finansowanej powoduje automatyczne wygaśnięcie umowy finansującej, która jest rozliczana zgodnie z art. 54 u.k.k. Rezultatem odstąpienia od umowy finansującej

251 Pismo prezesa UOKiK z dnia 20 lutego 2012 r., DDK-076-118/11/BK, „Monitor Prawa Bankowego” 2012, nr 9, str. 7-12.

252 D. Rogoń, *Uprawnienia konsumenta w czasie trwania...*, s. 23; T. Czech, *Kredyt konsumencki...*, art. 55.

253 Zob. m.in. M. Kłoda, *Niektóre uprawnienia konsumenta w nowej dyrektywie o kredycie konsumenckim*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2009, nr 11, s. 21; D. Rogoń, *Uprawnienia konsumenta w czasie trwania...*, s. 24; J. Pisuliński [w:] *System Prawa Prywatnego...*, s. 446.

jest natomiast warunkowe wygaśnięcie umowy finansowanej – uzależnione od szeregu przesłanek, w tym opartych na woli stron. Przykładowo, jeśli towar został konsumentowi wydany przed dokonaniem odstąpienia, umowa finansowana może wygasnąć tylko wtedy, gdy konsument zwróci towar, a sprzedawca, kierując się postanowieniami rzeczowej umowy dot. warunków zwrotu, zgodzi się go przyjąć. Podkreślenia wymaga fakt, że przesłanki te różnią się pomiędzy państwami członkowskimi – skutki prawne odstąpienia od umowy finansującej nie są objęte zakresem harmonizacji DKK.

Ostatecznie odstąpienie od umowy głównej (kredytowej) *ex lege* pociąga za sobą wygaśnięcie tzw. umów dodatkowych, które zostały z konsumentem zawarte dzięki współpracy pomiędzy kredytodawcą a podmiotem trzecim. Strony tych umów powinny rozliczyć się na podstawie reguł płynących z prawa krajowego.

Rozdział IV. Zakaz nadużycia konsumenckiego prawa do odstąpienia jako gwarancja równowagi kontraktowej stron umowy kredytu

4.1. Wprowadzenie

Niniejszy rozdział ma stanowić „klamrę” dla analiz poczynionych w rozdziale II i III. Płynące z nich wnioski posłużą za punkt wyjścia do określenia, czy, a jeśli tak, to w jakim stopniu, obecność konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu w unijnym systemie prawnym zagraża zasadzie równowagi kontraktowej stron. Niemniej ocena tego ryzyka będzie niepełna, jeżeli nie uwzględni się możliwości korygowania nieproporcjonalnych skutków konsumenckiego uprawnienia za pomocą zasad ogólnych prawa UE. Autor stoi na stanowisku, że pewien potencjał w tej kwestii wykazuje zakaz nadużycia prawa.

Aby zweryfikować tę hipotezę, druga część rozdziału zostanie poświęcona analizie dorobku judykacyjnego TS, w którym podjęto problem praktyk noszących znamiona nadużycia. Jej celem jest zbadanie, czy zakaz nadużycia prawa ma status zasady ogólnej prawa UE, a jeśli tak, wówczas trzeba będzie rozważyć możliwość wykorzystania go do limitacji konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu. Te refleksje powinny być wsparte najnowszym orzecznictwem TS w tym zakresie, gdyż w polskiej nauce prawa nie zostało ono jeszcze skomentowane.

4.2. Ryzyko dysproporcji pomiędzy prawami i obowiązkami stron w umowie kredytu

Dzięki omówieniu instytucji konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy (rozdziały II i III) łatwiej zidentyfikować okoliczności, w których ochrona równowagi kontraktowej za pomocą uprzywilejowania słabszej strony transakcji jest poddawana próbie. Jeśli skumulują się one w ramach konkretnego stosunku prawnego, skala dysproporcji w prawach i obowiązkach stron może osiągnąć rozmiar rażący z perspektywy poczucia słuszności.

Sytuacja taka wystąpi np. wtedy, gdy: konsument zawrze umowę o kredyt wiązany na zakup pakietu urządzeń AGD o łącznej wartości 70 tys. złotych (rozdział III pkt. 4.2 *in principio*); w rzeczonej umowie kredytodawca dopuści się błędnego naruszenia obowiązków informacyjnych (np. poprzez użycie sformułowania „dwa tygodnie” zamiast „czternaście dni”, rozdział II pkt. 3.3 *in fine*); konsument będzie od początku świadomy naruszenia (zob. uwagi rzecznika generalnego dot. stanu świadomości konsumenta, przytoczone w rozdziale II pkt. 3.4); powoławszy się na to naruszenie, konsument skutecznie wykona prawo do odstąpienia, jednak dopiero dwanaście lat po zawarciu umowy i pięć lat po jej pełnym wykonaniu (rozdział II pkt. 3.4).

Pod rządami u.k.k. jest prawdopodobne, że w obliczu takiego odstąpienia sprzedawca będzie zobowiązany nie tylko do zwrotu kapitału kredytodawcy, ale także do powrotnego przyjęcia urządzeń AGD od konsumenta. Przesądzą o tym postanowienia kontraktu finansowanego (rozdział III pkt. 4.2). Strony najczęściej odwołują się w nim do kryterium „utrzymania rzeczy w stanie niepogorszonym” lub „korzystania zgodnie z przeznaczeniem w celu sprawdzenia właściwości rzeczy”, które może być spełnione nawet po wielu latach jej użytkowania²⁵⁴. Jednocześnie sprzedawca nie będzie w żaden sposób uprawniony do żądania wynagrodzenia za korzystanie z rzeczy czy rekompensaty z tytułu zmniejszenia jej wartości lub bezpodstawnego wzbogacenia. Przyznaniu takich roszczeń sprzeciwia się zarówno fakt istnienia stosunku umownego łączącego strony (rozdział III pkt. 4.2), jak i zasada *effet utile* (rozdział III pkt. 4.1 *in fine*)²⁵⁵. Zazwyczaj przedsiębiorca może więc albo zaakceptować stratę wynikającą ze zużycia i zestarzenia się sprzętu AGD, częstokroć wyższą niż połowa pierwotnej wartości towaru, albo odmówić jego przyjęcia, za co odpowie w reżimie *ex contractu*.

Niemniej wpływ odstąpienia od umowy finansującej na umowę finansowaną to zagadnienie niezharmonizowane²⁵⁶. W niektórych państwach członkowskich wykonanie konsumenckiego uprawnienia w odniesieniu do kredytu wiązanego niesie ze sobą nie prawdopodobieństwo, a pewność wygaśnięcia umowy finansowanej. Tak jest choćby w Niemczech czy we Francji, gdzie właściwe uregulowania (odpowiednio: §358 ust. 2 BGB²⁵⁷; art. L312-52 Kodeksu konsumenckiego²⁵⁸) determinują bezwarunkowy obowiązek zwrotu świadczeń.

W świetle zasady dobrej wiary²⁵⁹ przyznanie ochrony konsumenckiej w powyższym przykładzie²⁶⁰ jest trudne do zaakceptowania. Nawet z pominięciem kwestii zakresu wiedzy konsumenta i bardzo długiego upływu czasu (w świetle orzecznictwa TS obie te okoliczności są prawnie irrelewantne, a w opisanym przykładzie służą jedynie wyeksponowaniu dysproporcji) interes majątkowy sprzedawcy jest dotkliwie naruszany. Wydaje się, że na próżno byłoby szukać dostatecznego uzasadnienia tego naruszenia w refleksie interesu konsumenta lub dystrybucji ryzyka gospodarczego – szczególnie, że kredytobiorca w rozliczeniach umowy finansującej nie doświadcza podobnej dysproporcji co sprzedawca.

254 Są to kryteria skądinąd słuszne. Szersze ich określenie byłoby dla sprzedawcy nadmiernie ryzykowne i niepotrzebne dla konsumenta, natomiast węższe uniemożliwiłoby konsumentowi wykorzystanie czasu do namysłu w pełnych granicach „próby”, co oznaczałoby sprzeczność z celami omawianych regulacji konsumenckich. Więcej o granicach właściwego korzystania z rzeczy w okresie do namysłu zob. M. Olczyk, *Rozliczenie między stronami po odstąpieniu przez konsumenta od umowy w terminie do namysłu na tle dyrektywy 2011/83/UE*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2013, nr 3. Poza tym niezgodne z zasadą ochrony dobrej wiary byłoby oczekiwanie od sprzedawcy dokonywania tylko takich czynności prawnych, których treść jest podporządkowana jego ochronie na wypadek niedochowania obowiązków informacyjnych.

255 W niektórych aktach prawa konsumenckiego takie roszczenia są wyłączone *expressis verbis*. Zob. np. art. 7 ust. 3 dyrektywy 2002/65/WE, art. 14 ust. 2 zdanie drugie dyrektywy 2011/83/UE.

256 Zob. rozdział III pkt 3.4.2

257 Kodeks cywilny niemiecki z 18 sierpnia 1896 r., *BGB – Bürgerliches Gesetzbuch* (BGBl 2003 I, s. 738).

258 Francuski kodeks konsumencki z 1 lipca 2016 r., *Code de la consommation* https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069565/2022-08-28 (dostęp: 25.08.2022).

259 Więcej o tej zasadzie zob. S. Whitaker, R. Zimmermann, *Good Faith in European Contract Law (The Common Core of European Contract Law)*, Cambridge 2000.

260 Założywszy, że konsument „rozsądny, krytyczny i uważny” potrafi być także wyrachowany, nie sposób myśleć o tym przykładzie jak o teoretycznej skrajności.

Wobec identyfikacji zagrożenia należy pójść krok dalej i zapytać, w jaki sposób przywrócić balans pomiędzy interesami konsumenta oraz sprzedawcy. Czy w systemie prawnym Unii Europejskiej istnieją ogólne zasady, dzięki którym korekta problematycznych rozliczeń jest możliwa już na etapie stosowania prawa? Wydaje się, że pewien potencjał w tym zakresie wykazuje zakaz nadużywania swoich praw²⁶¹.

4.3. Status zakazu nadużycia prawa w systemie prawnym UE

Rozważania o aplikowalności zakazu nadużycia prawa do relacji pomiędzy konsumentem i sprzedawcą będą chybione, jeśli wcześniej nie wykaże się, że zakaz ten ma status zasady ogólnej UE. Bezpośrednio jest on bowiem wyrażony jedynie w prawie krajowym²⁶², które samo w sobie nie może stanowić podstawy do ograniczania lub podważania praw wynikających z przepisów unijnych²⁶³. Tymczasem wśród przedstawicieli nauki prawa obecne są głosy krytyczne wobec uznania zakazu nadużycia prawa za zasadę ogólną prawa UE. Osią tej krytyki jest niezgodność z wzorcem zasad ogólnych²⁶⁴.

Jakie cechy musi zatem posiadać norma prawna, aby zasłużyć na status zasady ogólnej prawa UE? Panujący w doktrynie konsensus odnosi się do pięciu właściwości: uniwersalnego zakresu stosowania; „wyważalności”²⁶⁵; charakteru prawnie wiążącego (a nie jedynie doniosłego ekonomicznie, społecznie etc.); niedookreśloności; normatywnej genezy²⁶⁶. Najwięcej kontrowersji w kontekście omawianego zakazu budzą przesłanki powszechnego zakresu stosowania oraz niedookreśloności. Autorzy wspomnianych głosów krytycznych²⁶⁷ zwracają bowiem uwagę na ograniczony i wciąż nieugruntowany – w porównaniu z innymi zasadami – dorobek orzecznictwa TS dotyczący

261 Sugestii w tym zakresie dostarcza obserwacja praktyki sądowej. Zakaz nadużycia prawa był z różną skutecznością przywoływany przez przedsiębiorców na tle sporów o klauzule abuzywne oraz uprawnienia z gwarancji. Zob. odpowiednio: wyrok SA w Warszawie z dnia 11 kwietnia 2017 r., VI ACa 188/17, LEX nr 2352742; wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości w Niemczech z dnia 22 grudnia 2004 r., VIII ZR 91/04, dostęp: www.juris.bundesgerichtshof.de. Dopiero niedawno zarzut nadużycia podniesiono w kontekście konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy (patrz orzecznictwo TS omówione w pkt 4.4.4).

262 Np. art. 5 k.c. w Polsce, § 226 i § 242 BGB w Niemczech (ściśle powiązanie z pojęciem dobrej wiary), art. 334 portugalskiego kodeksu cywilnego, art. 7 hiszpańskiego kodeksu cywilnego, art. 3:13 kodeksu cywilnego Niderlandów etc. Jedynie w Belgii i Francji zakaz nadużycia prawa ma swoje źródło w orzecznictwie sądowym. Więcej uwag komparatystycznych w: A. Lenaerts, *The General Principle of the Prohibition of Abuse of Rights: A Critical Position on Its Role in a Codified European Contract Law*, *European Review of Private Law* 2010, nr 6, s. 1125 i 1126.

263 Jest to przejaw absolutnie fundamentalnej dla funkcjonowania UE zasady pierwszeństwa, wyrażonej po raz pierwszy w wyroku TS z dnia 15 lipca 1964 r., C-6/64, *Flamino Costa* przeciwko *E.N.E.L* (EU:C:1964:66).

264 Zob. np. D. Leczykiewicz, *Prohibition of abusive practices as a „general principle” of EU law*, „Common Market Law Review” 2019, nr 3; M. Dougan, *Some Comments on the Idea of a General Principle of Community Law Prohibiting Abuses of Law in the Field of Free Movement for Union Citizens* [w:] *Prohibition of Abuse of Law: A New General Principle of EU Law?*, red. R. de la Feria, S. Vogenauer, Oxford 2011, s. 355-362; H. Hahn, *Kein allgemeiner Rechtsgrundsatz des Missbrauchs- bzw. Umgehungsverbots*, *Juris PraxisReport – Steuerrecht* 2006, nr 15.

265 Tłumaczenie własne z ang. *dimension of weight*. Jest to cecha przeciwstawiana bipolarności reguł prawnych.

266 Cechy te zostały wyczerpująco opisane w wielu opracowaniach. Zob. np. T. Tridimas, *The General Principles of EU Law*, Oxford 2006; X. Groussot, *General Principles of Community Law*, Groningen 2006; A. Arnulf, *What is a General Principle of EU Law?* [w:] *Prohibition of Abuse of Law: A New General Principle of EU Law?*, red. R. de la Feria, S. Vogenauer, Oxford 2011, s. 7-24.

267 Zob. przypis 264.

instytucji nadużycia praw. Sugerują zatem powściągliwość w ocenie uniwersalności²⁶⁸ oraz podkreślają cienką granicę pomiędzy niedookreśleniem a nieokreśleniem. Z tego powodu trafny jest wniosek J. Faulla, zgodnie z którym zakaz nadużycia prawa to „embrionalna postać zasady ogólnej UE”²⁶⁹. Takie sformułowanie to przejaw kompromisu pomiędzy zachowawczymi poglądami części doktryny a kierunkiem wykładni obranym przez TS – o czym niżej.

Za pierwszy kamień milowy dla orzecznictwa luksemburskiego w omawianym zakresie uchodzi wyrok *Van Binsbergen*²⁷⁰. W stanie faktycznym niniejszej sprawy duński prawnik próbował wyłączyć stosowanie krajowych przepisów poprzez przeniesienie swojej siedziby do Belgii. TS przyznał jednak, że jeśli powołanie się przez jednostkę na swobodę świadczenia usług ma na celu obejście szczególnych wymagań ustanowionych w prawie krajowym, to państwo członkowskie, z pomocą rodzimych norm, może takim praktykom przeciwdziałać. Stanowią one bowiem nadużycie ochrony wynikającej z prawa unijnego²⁷¹. W następnych wyrokach przytoczona konkluzja została odniesiona także do swobody przepływu towarów²⁷², pracowników²⁷³, obywateli²⁷⁴ i przedsiębiorczości²⁷⁵. W tych sprawach osią sporów była zazwyczaj ocena tzw. *U-turn situations*²⁷⁶, czyli celowego, sztucznego wytworzenia elementu transgranicznego w zamiarze skorzystania z ochrony na rynku wewnętrznym i tym samym ominięcia regulacji krajowych.

Na przełomie wieków, dzięki pytaniom prejudycjalnym greckich sądów w sprawach *Diamantis*²⁷⁷ i *Kefalas*²⁷⁸ (tzw. *greek challenge*), pierwotna myśl TS dot. nadużycia prawa unijnego uległa ewolucji. Tłem dla obu spraw była niezgodność krajowych przepisów prawa spółek ze standardem wynikającym z dyrektywy. Akcjonariusze niektórych greckich podmiotów próbowali wykorzystać transpozycyjny błąd, powołując się na rodzime przepisy w procedurze administracyjnej. Następnie, w oparciu na wadliwej implementacji, skarżyli uzyskane decyzje na drodze sądowej²⁷⁹. W odpowiedzi na wątpliwości greckiej judykatury co do oceny takiego działania Trybunał potwierdził, że wnioski płynące z orzeczenia *Van Binsbergen* rozciągają się także

268 Jak na razie zakaz nadużycia prawa był rozważany głównie w prawie publicznym w odniesieniu do swobód wewnętrznych i prawa podatkowego.

269 J. Faull, 'Prohibition o Abuse of Law': A New General Principle of EU Law [w:] *Prohibition of Abuse of Law: A New General Principle of EU Law?*, red. R. de la Feria, S. Vogenauer, Oxford 2011, s. 291-293.

270 Wyrok TS z dnia 3 grudnia 1974 r., C-33/74, *Johannes Henricus Maria van Binsbergen* przeciwko *Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Metaalnijverheid* (EU:C:1974:131).

271 *Ibidem*, pkt 4, 13 i 17.

272 Wyrok TS z dnia 10 stycznia 1985 r., C-229/83, *Association des Centres distributeurs Édouard Leclerc i inni* przeciwko *SARL „Au blé vert” i inni* (EU:C:1985:1), pkt 27.

273 Wyrok TS z dnia 21 czerwca 1988 r., C-39/86, *Sylvie Lair* przeciwko *Universität Hannover* (EU:C:1988:322), pkt 43.

274 Wyrok TS z dnia 19 października 2004 r., C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu i Man Lavette Chen* przeciwko *Secretary of State for the Home Department* (EU:C:2004:639), pkt 34; wyrok TS z dnia 7 lipca 2005 r., C-147/03, *Komisja Wspólnot Europejskich* przeciwko *Republice Austrii* (EU:C:2005:427), pkt 67.

275 Wyrok TS z dnia 7 lutego 1979 r., C-115/78, *J. Knoors* przeciwko *Staatssecretaris van Economische Zaken* (EU:C:1979:31), pkt 25; wyrok TS z dnia 7 lipca 1992 r., C-370/90, *The Queen* przeciwko *Immigration Appeal Tribunal i Surinder Singh, ex parte Secretary of State for Home Department* (EU:C:1992:296), pkt 24.

276 K. Sorensen, *Abuse of rights in Community law: a principle of substance or merely rhetoric?*, "Common Market Law Review" 2006, nr 2, s. 426.

277 Wyrok TS z dnia 23 marca 2000 r., C-373/97, *Dionysios Diamantis* przeciwko *Elliniko Dimosio i Organismos Oikonomikis Anasygkrotisis Epicheiriseon AE* (EU:C:2000:150).

278 Wyrok TS z dnia 12 maja 1998 r., C-367/96, *Alexandros Kefalas i in.* przeciwko *Elliniko Dimosio i Organismos Oikonomikis Anasygkrotisis Epicheiriseon AE* (EU:C:1998:222).

279 Ostatecznym celem takiej praktyki było uzyskanie korzyści kosztem innych akcjonariuszy.

na akty prawa wtórnego. Co jednak najważniejsze, TS wyznaczył granice, w jakich państwo członkowskie może przeciwdziałać abuzywnemu korzystaniu z praw unijnych. Jeśli stosuje ono krajowy wzorzec, aby ustalić, czy prawa unijne nie są nadużywane²⁸⁰, rezultat tego stosowania nie może pozbawiać norm unijnych skuteczności i jednolitości²⁸¹. Nie może on również prowadzić do zawężenia tych norm ani stać w sprzeczności z ich celami²⁸². W konsekwencji TS przesądził o legalności spornych praktyk akcjonariuszy. Jak trafnie komentuje M. Schmidt-Kessel, oba rozstrzygnięcia to wyraz zmierzania przez TS do urzeczywistnienia zasady słuszności, przy jednoczesnym utrzymaniu imperatywnej supremacji prawa unijnego. Zdaniem przywołanego autora próba pogodzenia tych dwóch zasad w omawianych sprawach dała początek koncepcji unijnego zakazu nadużywania prawa²⁸³.

W tym samym czasie TS ograniczył formułę *Van Binsbergen* także poza tzw. *greek challenge*, a mianowicie w sprawie *Centros*²⁸⁴. W nauce prawa jest ona przytaczana przede wszystkim ze względu na zagadnienie wtórnej swobody przedsiębiorczości: Duńczycy zarejestrowali spółkę „Centros” w Wielkiej Brytanii, aby następnie utworzyć filię w Danii i w jej ramach skoncentrować swoją działalność (w siedzibie spółka nie wykazywała żadnej aktywności). W ten sposób chcieli obejść obecny w ich państwie pochodzenia wymóg minimalnego kapitału zakładowego. Sąd krajowy nie zgodził się jednak na rejestrację rzeczonego oddziału. Co ważne z perspektywy niniejszej analizy, negatywna decyzja sądu była zdeterminowana zakwalifikowaniem przedmiotowego działania jako nadużycia traktatowych swobód. Niemniej TS odrzucił stanowisko sądu krajowego z podobnych względów co w sprawach *Diamantis* i *Kefalas*. Nie odmówił państwu członkowskiemu kompetencji do badania i eliminowania potencjalnych nadużyć prawa UE²⁸⁵, lecz równolegle zaakcentował nadrzędność celów prawa UE²⁸⁶. Skoro możliwość wyboru krajów siedziby i oddziałów spółki to podstawowa emanacja swobody przedsiębiorczości, sporne rozstrzygnięcie jest nie do pogodzenia z tymi celami²⁸⁷.

Wystarczył niecały rok, aby spostrzeżenia TS z wyroków *Diamantis*, *Kefalas* i *Centros* doczekały się podsumowania w ramach formuły *Emsland-Stärke*²⁸⁸. TS sformułował wówczas dwustopniowy test abuzywności²⁸⁹. Po pierwsze, składa się on

280 Do czego państwa członkowskie są w pełni legitymowane. *Ibidem*, pkt 20-21.

281 *Diamantis*, pkt 34; *Kefalas*, pkt 22.

282 *Kefalas*, pkt 23-25; *Diamantis*, pkt 36-39.

283 M. Schmidt-Kessel, *Rechtsmissbrauch im Gemeinschaftsprivatrecht. Folgerungen aus den Rechtssachen Kefalas und Diamantis* [w:] *Prinzipien des Privatrechts und Rechtsvereinheitlichung, Jahrbuch Junger Zivilrechtswissenschaftler*, red. B. Jud, T. Bachner, R. Bollenberger, Stuttgart 2001, s. 75-76.

284 Wyrok TS z dnia 9 marca 1999 r., C-212/97, *Centros Ltd* przeciwko *Erhvervs- og Selskabsstyrelsen* (EU:C:1999:126).

285 *Ibidem*, pkt 24.

286 *Ibidem*, pkt 25.

287 *Ibidem*, pkt 26 i 27.

288 Wyrok TS z dnia 14 grudnia 2000 r., C-110/99, *Emsland-Stärke GmbH* przeciwko *Hauptzollamt Hamburg-Jonas* (EU:C:2000:695). Dotyczył on przedsiębiorstwa rolniczego, które produkowało żywność w Niemczech. Następnie wywoziło ją do Szwajcarii, aby tam uzyskać zezwolenie na wprowadzenie towaru do obrotu. Wówczas ponownie transportowano produkty do Niemiec i sprzedawano na rynku wewnętrznym. *U-turn situation* było w tym przypadku ukierunkowane na uzyskanie refundacji eksportowej.

289 Potwierdzony zresztą w późniejszym orzecznictwie. Wprost rozszerzono jego stosowanie na prawo podatkowe (dot. VAT), także w dziedzinach niezharmonizowanych (tj. podatek dochodowy od osób prawnych). Zob. odpowiednio: wyrok TS z dnia 21 lutego 2006 r., C-255/02, *Halifax plc, Leeds Permanent Development Services Ltd i County Wide Property Investments Ltd* przeciwko *Commissioners of Customs & Excise* (EU:C:2006:121); wyrok TS z dnia 12 września 2006 r., C-196/04, *Cadbury Schweppes plc i Cadbury Schweppes Overseas Ltd* przeciwko *Commissioners of Inland Revenue* (EU:C:2006:544).

z elementu obiektywnego: należy zbadać, czy zachowanie podmiotu, spełniające przesłanki danej normy unijnej, jest również zgodne z jej celem²⁹⁰. Po drugie, oceny wymaga element subiektywny – intencjonalność, która występuje, gdy działanie podmiotu powołującego się na dane uprawnienie zostało świadomie ukierunkowane na osiągnięcie korzyści poprzez sztuczne wytworzenie pożądanego stanu faktycznego. Taki zamiar może być stwierdzony przez sąd krajowy jedynie w oparciu na wskaźnikach obiektywnych, np. treści umowy pomiędzy przedsiębiorcami nadużywającymi prawa²⁹¹.

Rozstrzygnięcie *Emsland-Stärke* było przełomowe dla wspólnotowej koncepcji nadużycia prawa z tego względu, że TS po raz pierwszy wniósł kompleksową ocenę abuzywnego zachowania na poziom unijny. W poprzednich wyrokach ograniczał się bowiem do formułowania wskazówek interpretacyjnych i przydatnych kryteriów. Tym razem jednak ukonstytuował uniwersalne reguły, którymi sądy krajowe powinny kierować się przy rozstrzyganiu podobnych spraw. W efekcie TS pośrednio dał do zrozumienia, że zasada zakazu nadużycia swoich praw jest częścią unijnego systemu prawa²⁹².

Należy jednak mieć świadomość, że w żadnym z analizowanych orzeczeń TS nie odwołał się bezpośrednio do „unijnej zasady zakazu nadużycia prawa”, nawet pomimo sugestii rzeczników generalnych²⁹³. Rekonstruowanie tej zasady z luksemburskiego orzecznictwa było więc *ab initio* narażone na zarzut nadinterpretacji. Dopiero w 2007 r. w sprawie *Kofoed*²⁹⁴ TS stwierdził, że przywołany w sporze przepis „stanowi odzwierciedlenie ogólnej zasady wspólnotowej, zgodnie z którą nadużycie prawa jest zakazane. Podmioty nie mogą w sposób oszukańczy lub stanowiący nadużycie powoływać się na przepisy prawa wspólnotowego”²⁹⁵.

W kontekście powyższej analizy wspomniana metafora „fazy embrionalnej” J. Faulla²⁹⁶ prezentuje się szczególnie obrazowo. Na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci unijny zakaz nadużycia prawa uformował się na tyle wyraźnie, by jego status zasady ogólnej UE zyskał podstawę w orzeczeniu TS. Z drugiej strony, wciąż nie jest on wystarczająco dojrzały²⁹⁷ – m.in. do niedawna nie można było z pełnym przekonaniem stwierdzić, że obowiązuje zarówno w sferze publicznoprawnej, jak i prywatnoprawnej (o czym niżej).

290 Co wynika wprost z poprzednich wyroków. *Emsland-Stärke*, pkt 52.

291 Z tego powodu TS nazwał omawiany element „obiektywną intencjonalnością”. *Ibidem*, pkt 53. Warto nadmienić, że w późniejszym orzecznictwie (zob. przypis 289), „obiektywna intencjonalność” została doprecyzowana z uwzględnieniem specyfiki sporów podatkowych.

292 Zauważa to P. Koutrakos, *The Emsland-Stärke Abuse of Law Test in the Law of Agriculture and Free Movement of Goods [w:] Prohibition of Abuse of Law. A New General Principle of EU Law?*, red. R. de la Feria, S. Vogenauer, Oxford 2011, s. 209-211.

293 Wyrażnie aprobowali oni pogląd o istnieniu ogólnego unijnego zakazu nadużycia prawa już w sprawie *Centros*. Zob. w kolejności chronologicznej: opinia rzecznika generalnego La Pergola w sprawie C-212/97, *Centros Ltd* przeciwko *Erhvervs- og Selskabsstyrelsen* (EU:C:1998:380), pkt 20; opinia rzecznika generalnego Saggio w sprawie C-373/97, *Dionysios Diamantis* przeciwko *Elliniko Dimosio i Organismos Oikonomikis Anasygkrotisis Epicheiriseon AE* (EU:C:1999:528), pkt 22 i 28; opinia rzecznika generalnego Poirares Maduro w sprawie C255/02, *Halifax plc, Leeds Permanent Development Services Ltd i County Wide Property Investments Ltd* przeciwko *Commissioners of Customs & Excise* (EU:C:2005:200), pkt 64.

294 Podobnie jak w przypadku *Halifax i Cadbury Schweppes* spór dotyczył prawa podatkowego, a konkretnie – reguł opodatkowania wymiany udziałów. Wyrok TS z dnia 5 lipca 2007 r., C-321/05, *Hans Markus Kofoed* przeciwko *Skatteministeriet* (EU:C:2007:408).

295 *Ibidem*, pkt 38.

296 Zob. przypis 269.

297 D. Miąsik dosłownie nazywa go „najmłodsza zasadą ogólną prawa unijnego”. D. Miąsik, *Zasady i prawa podstawowe. System Prawa Unii Europejskiej. Tom 2*, Warszawa 2022, s. 248.

4.4. Nadużycie przez konsumenta prawa do odstąpienia od umowy kredytu

Począwszy od wyroku *Kofoed*, TS już kilkakrotnie i bezpośrednio wskazał na ogólną zasadę nadużycia prawa UE²⁹⁸. Co więcej, wykorzystywał przy tym formułę *Emsland-Stärke*, dzięki czemu dwustopniowy test abuzywności został ugruntowany i doprecyzowany. Obecnie jednostka nadużywa prawa unijnego, gdy: zachowuje się w sposób odpowiadający jego literze ale niezgodny z *ratio legis* danego uregulowania (*element obiektywny*)²⁹⁹; zasadniczym celem jej zachowania jest uzyskanie samej korzyści, podczas gdy korzyść ta powinna być efektem normalnego, racjonalnie wytłumaczalnego zachowania podmiotu prawa, w wyniku którego podmiot ten znalazł się w sytuacji objętej zakresem korzystnego dla niego unormowania³⁰⁰. D. Miąsik zauważa, że element subiektywny zbliżył się do swoistej oceny „uczciwości” intencji uprawnionego³⁰¹. Podkreślenia jednak wymaga okoliczność, że we wszystkich przywołanych sprawach, zakaz nadużycia prawa UE został rozważony jedynie w kontekście prawa publicznego – przede wszystkim swobód traktatowych oraz prawa podatkowego³⁰².

W piśmiennictwie dyskutowano zatem o znaczeniu coraz bogatszego dorobku judykalnego dla nadużyć w stosunkach prywatnoprawnych. Dominował pogląd o rozszerzeniu zakresu przedmiotowego nowo powstałej zasady, zgodnie z którym dokonanie takiego rozszerzenia przez TS to tylko kwestia czasu. A. Metzger wsparł to stanowisko, dokonawszy próby rekonstrukcji zakazu nadużycia prawa z norm dot. niektórych dziedzin europejskiego prawa prywatnego³⁰³ i związanego z nimi orzecznictwa, które w szczątkowy sposób komentowało kwestię abuzywnego wykonywania uprawnień³⁰⁴. A. Lenaerts skupił się natomiast na przeanalizowaniu projektów kodyfikacyjnych unijnego prawa kontraktów³⁰⁵, tj. PECL³⁰⁶, *Acquis Principles*³⁰⁷, DCFR³⁰⁸ i GPECL³⁰⁹.

298 Zob. np. wyrok TS z dnia 28 lipca 2016 r., C-423/15, *Nils-Johannes Kratzer przeciwko R+V Allgemeine Versicherung AG* (EU:C:2016:604), pkt 37; wyrok TS z dnia 22 listopada 2017 r., C-251/16, *Edward Cussens i in. przeciwko T.G. Brosman* (EU:C:2017:881), pkt 27; wyrok z dnia 26 lutego 2019 r., sprawy połączone C-116/16 i C-117/16, *Skatteministeriet przeciwko T Danmark i Y Denmark Aps* (EU:C:2019:135), pkt 74-76.

299 D. Weber określa tę sytuację „niekompatybilnością”. D. Weber, *Abuse of Law in European Tax Law: An Overview and Some Recent Trends in the Direct and In-direct Tax Case Law of the ECJ*, „European Taxation” 2013, vol. 53, nr 6-7, s. 251-264.

300 Wyrok z dnia 26 lutego 2019 r., sprawy połączone C-116/16 i C-117/16, *Skatteministeriet przeciwko T Danmark i Y Denmark Aps* (EU:C:2019:135), pkt 74-76.

301 D. Miąsik, *Zasady i prawa podstawowe...*, s. 251-253.

302 Patrz historyczna analiza orzecznictwa w pkt. 4.4.3.

303 M.in. badań przepisy dot. jurysdykcji w sprawach cywilnych, prawa własności intelektualnej i prawa umów konsumenckich. W tej ostatniej dziedzinie, w zupełnym braku judykatów luksemburskich, sięgnął po wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości w Niemczech z dnia 22 grudnia 2004 r., VIII ZR 91/04, dostęp: www.juris.bundesgerichtshof.de.

304 A. Metzger, *Abuse of Law in EU Private Law: A (Re-)Construction from Fragments* [w:] *Prohibition of Abuse of Law. A New General Principle of EU Law?*, red. R. de la Feria, S. Vogenauer, Oxford 2011, s. 250-251.

305 A. Lenaerts, *The General Principle of the Prohibition of Abuse of Rights: A Critical Position on Its Role in a Codified European Contract Law*, *European Review of Private Law* 2010, nr 6, s. 1139-1144.

306 The Commission on European Contract Law, *Principles of European Contract Law: Parts I and II*, red. O. Lando, H. Beale, Haga 2000; The Commission on European Contract Law, *Principles of European Contract Law: Part III*, red. O. Lando i in., Haga 2003.

307 The Research Group on the Existing EC Private Law (Acquis Group), *Principles of the Existing EC Contract Law (Acquis Principles)*, Monachium 2007.

308 Study Group on a European Civil Code, Research Group on EC Private Law, *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR)*, red. Ch. von Bar i in., Monachium 2009.

309 B. Fauvarque-Cosson, D. Mazeaud, *European Contract Law. Materials for a Common Frame of Reference: Terminology, Guiding Principles, Model Rules*, Monachium 2008.

Wnioski z tego badania pozwoliły mu także na aprobatę poglądu o uniwersalności unijnego zakazu nadużycia prawa. Pomimo że autorzy wymienionych projektów nie proponowali *expressis verbis* zakazania wykonywania uprawnień w sposób noszący znamiona oszustwa, to wszyscy dostrzegli wspólną dla europejskich systemów prawnych zasadę ochrony dobrej wiary w stosunkach cywilnoprawnych. Tymczasem, jak podkreśla A. Lenaerts³¹⁰, na etapie wykonywania praw kształtujących emanuje się ona właśnie w postaci zakazu ich nadużywania³¹¹.

Przytoczone powyżej zapatrywania okazały się trafne. Czternaście lat po orzeczeniu *Kofoed* TS wyraźnie potwierdził oddziaływanie unijnej zasady zakazu nadużycia prawa na prawo prywatne, a konkretnie – prawo umów konsumenckich. W sprawach połączonych *Volkswagen Bank, Skoda Bank, BMW Bank* podjął się bowiem zbadania, „czy korzystanie przez konsumenta z przysługującego mu prawa do odstąpienia od umowy na podstawie art. 14 ust. 1 dyrektywy 2008/48 nie ulega ograniczeniu w efekcie zastosowania w tym wypadku ogólnej zasady prawa Unii, w myśl której podmioty prawa nie mogą powoływać się na normy tego prawa w sposób noszący znamiona oszustwa lub nadużycia”³¹².

Okoliczności faktyczne tych trzech spraw w znaczącej mierze pokrywają się z przykładem opisanym w pkt. 4.2.; dowodzą one, że zidentyfikowane w niniejszej pracy ryzyko dla równowagi kontraktowej to problem realny i istotny w praktyce. Konsumentom UK, RT, SV, BC, JL i DT zawarli po dwie umowy: sprzedaży samochodu do użytku prywatnego z autoryzowanym dealerem oraz kredytu konsumenckiego, odpowiednio z BMW Bankiem, Volkswagen Bankiem lub jego oddziałami – Skoda Bankiem i Audi Bankiem. Co istotne, umowy te stanowiły jedność gospodarczą, konsumenci byli wyłączeni z relacji waluty, a wszyscy przedsiębiorcy działali na podstawie zawartych pomiędzy sobą porozumieniach³¹³. W rezultacie zawarte kontrakty zostały zakwalifikowane jako umowy o kredyt wiązany w rozumieniu art. 3 lit. n dyrektywy 2008/48/WE³¹⁴.

Następnie konsumenci zdecydowali się wykonać prawo do odstąpienia od rzeczonych umów, powoławszy się na termin sankcyjny. Ich odstąpienia były bowiem znacząco oddalone w czasie względem dnia zawarcia kontraktów – w przypadku dwóch konsumentów doszło do pełnego wykonania zobowiązań nawet kilka lat wcześniej³¹⁵. Zgodnie ze złożonymi oświadczeniami o odstąpieniu terminy podstawowe miały nie rozpocząć biegu ze względu na niewłaściwe wykonanie obowiązków informacyjnych przez kredytodawców. Naruszenia miały polegać na nieudzieleniu informacji o: rodzaju udzielonego kredytu i okresie jego obowiązywania; wysokości RRSO (w umowach przywoływano podstawę do jej obliczenia); kwocie rekompensaty należnej kredytodawcy w przypadku przedterminowej spłaty kapitału (w tym zakresie również postępowano

310 A. Lenaerts wspiera się w tym zakresie głosami innych przedstawicieli nauki prawa: W. Snijders, *Beperkende werking van redelijkheid en billijkheid: de Europese dimensie* [w:] *De invloed van het Europese recht op het Nederlandse privaatrecht*, red. A. Hartkamp, C. Sieburgh, Deventer 2007, s. 458; W. Devroe, *Impact van door het Europees Hof van Justitie ontwikkelde algemene beginselen op privaatrechtelijke verhoudingen* [w:] *De invloed van het...*, Deventer 2007, s. 136. Cyt. za A. Lenaerts, *The General Principle...*, s. 1146.

311 W prawie kontraktów zakaz nadużycia swoich praw można więc rozumieć jako implikację ochrony dobrej wiary.

312 Wyrok TS z dnia 9 września 2021 r., sprawy połączone C-33/20, C-155/20, C-187/20, *UK i in.* przeciwko *Volkswagen Bank GmbH i in.* (EU:C:2021:736), pkt 121.

313 *Ibidem*, pkt 28, 39, 48.

314 *Ibidem*, pkt 67.

315 W przypadku SV pojazd został dodatkowo odsprzedany dealerowi z powrotem. *Ibidem*, pkt 41 i 42.

się odesłaniem); konkretnej, procentowej wartości odsetek należnych za opóźnienie; wszystkich sytuacjach, w których na mocy przepisów krajowych kredytobiorcy przysługuje prawo do wypowiedzenia umowy; pozasądowych mechanizmach reklamacyjnych i odwoławczych³¹⁶.

W pierwszej kolejności sąd krajowy zapytał więc, czy wskazane przez konsumentów podstawy legitymizują prawo do odstąpienia w terminie sankcyjnym. W odpowiedzi TS wykluczył tylko jedną formę naruszenia – niewskazanie w umowie wszystkich sytuacji, w których na mocy przepisów krajowych kredytobiorcy przysługuje prawo do wypowiedzenia umowy³¹⁷. Te wnioski, w kontekście uwag poczynionych w rozdziale II pkt. 2.3.3, nie powinny zaskakiwać. Niemniej doprecyzowanie treści obowiązków informacyjnych stanowiło dopiero pierwszy etap w zawisłej przed Trybunałem sprawie. W postępowaniu przed sądem krajowym przedsiębiorcy podnieśli bowiem zarzuty subsydiarne na wypadek, gdyby sąd podzielił stanowisko konsumentów o legalności wykonanych uprawnień.

Wspomniane zarzuty odnosiły się do roszczeń konsumentów związanych ze skutkami wykonania prawa do odstąpienia w terminie sankcyjnym. Należy zauważyć, że na mocy § 358 BGB konsument, który dokonuje skutecznego odstąpienia od umowy finansującej, przestaje być związany swoim oświadczeniem woli o zawarciu umowy finansowanej. Ostatecznie oznacza to wygaśnięcie umowy finansowanej i obowiązek rozliczenia poprzez zwrot wszystkiego, co strony sobie wzajemnie świadczyły w związku z tą umową³¹⁸. W konsekwencji konsumenci w powództwach wywiedli swoje roszczenia zarówno ze stosunku kredytowego, jak i stosunku sprzedaży. Domagali się zwrotu wszystkich zapłaconych rat kredytu i zwolnienia z obowiązku świadczenia tych przyszłych, w zamian za zwrot samochodu³¹⁹. W obliczu tak szeroko sformułowanych żądań przedsiębiorcy sięgnęli po dwa zarzuty: po pierwsze, utraty prawa do odstąpienia ze względu na upływ długiego czasu³²⁰; po drugie, korzystania ze swoich uprawnień w sposób noszący znamiona nadużycia. Sąd krajowy zwrócił się więc do TS z pytaniami o dopuszczalność tych zarzutów w świetle prawa UE³²¹.

W odniesieniu do pierwszego z nich TS zaprezentował zaskakująco krótki i konsekwentny tok rozumowania³²². Skoro termin na wykonanie konsumenckiego uprawnienia to zagadnienie podlegające harmonizacji, a ustawodawca unijny nie przewidział ograniczenia w czasie dla przypadku sankcyjnego, to takie ograniczenie nie może zostać wprowadzone w drodze stosowania przepisów krajowych³²³. Trybunał w ogóle nie skomentował faktu całkowitego wykonania umowy przez strony. Wydaje się, że świadczy to o jego przekonaniu co do irrelewantności tej okoliczności dla skutecznego wykonania prawa do odstąpienia³²⁴.

316 *Ibidem*, pkt 74, 80, 95, 102, 138.

317 *Ibidem*, pkt 112.

318 Zob. rozdział III pkt. 3.4.2.

319 *Ibidem*, pkt 30, 43-45, 50.

320 To rozumowanie przywołuje na myśl instytucję przedawnienia i było oparte na zasadzie pewności prawa.

321 Wyrok TS w sprawie *Volkswagen Bank i in.*, pkt 46 pytanie czwarte i piąte; pkt 62 pytanie siódme i ósme.

322 W porównaniu ze złożonymi i nie zawsze spójnymi analizami opisanymi w rozdziale II pkt. 2.3.4.

323 Wyrok TS w sprawie *Volkswagen Bank i in.*, pkt. 113-118.

324 Takie przekonanie korespondowałoby z sentencjami wyroków *Heininger* oraz *Rust-Hackner*, *Gmoser i Plackner*. Umacnia ono założenie o wieczności konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu, poczynione w niniejszej pracy w rozdziale II pkt. 2.3.4.

Co ciekawe, rzecznik generalny w swojej opinii obrał zupełnie inny kierunek. Posłużył się wykładnią językową, aby wyeksponować różnicę pomiędzy pojęciami „odstąpienie od umowy” a „żądanie unieważnienia umowy”³²⁵. Jego zdaniem pierwsze z nich odnosi się jedynie do okresu obowiązywania kontraktu, drugie natomiast obejmuje także okres po wygaśnięciu zobowiązania³²⁶. W dyrektywie 2008/48/WE świadomie posłużono się sformułowaniem „odstąpienie od umowy”³²⁷, co oznacza, że ustawodawca unijny chciał przyznać konsumentom omawiane uprawnienie jedynie w odniesieniu do umów kredytu jeszcze wykonywanych³²⁸. Ta skrajna rozbieżność analizy TS i rzecznika generalnego dobrze obrazuje obecny od wielu lat w luksemburskim dorobku judykacyjnym dylemat, czy bezterminowość konsumenckiego uprawnienia ma charakter bezwzględny³²⁹. Omawiane rozstrzygnięcie to obecnie najaktualniejsza wypowiedź w tej kwestii, jednak obrane przez TS stanowisko wciąż nie może być rozumiane jako ugruntowane³³⁰.

Po uznaniu, że wskazane przez konsumentów postanowienia umów o kredyt wiązany stanowią naruszenia, które skutkują uruchomieniem terminu sankcyjnego, i termin ten może być „wieczny”, TS skupił się na rozważeniu zagadnienia centralnego dla zwistłych spraw: czy kredytodawca może powołać się na zasadę zakazu nadużycia prawa, aby uniemożliwić konsumentowi skorzystanie z prawa do odstąpienia od umowy³³¹?

W tym celu Trybunał wykorzystał formułę *Emsland-Stärke*. Jak bowiem wskazał, przepisy DKK nie zawierają postanowień dot. ewentualnych nadużyć, zatem jedynym relewantnym punktem odniesienia jest ogólna zasada prawa unii, w myśl której podmioty prawa nie mogą powoływać się na normy tego prawa w sposób noszący znamiona oszustwa lub nadużycia³³². W ramach analizy czynnika obiektywnego TS zdefiniował cele, do których zmierza art. 14 DKK. Po pierwsze, jest nim umożliwienie konsumentowi wyboru umowy najlepiej odpowiadającej jego potrzebom, a tym samym umożliwienie mu uniknięcia skutków umowy, która po jej zawarciu, w okresie do namysłu przewidzianym dla wykonania prawa do odstąpienia, okazuje się być nieodpowiednia³³³. Po drugie, celem jest także zapewnienie, by konsument otrzymał wszystkie informacje niezbędne do oceny zakresu swojego zobowiązania umownego, oraz ukaranie kredytodawcy, który właściwych w tym względzie informacji nie

325 Opinia rzecznika generalnego G. Hogana, sprawy połączone C-33/20, C-155/20, C-187/20, *UK i in. przeciwko Volkswagen Bank GmbH i in.* (EU:C:2021:629), pkt 106.

326 *Ibidem*.

327 Por. sformułowania np. w: art. 15 ust. 1 dyrektywy Rady 90/619/EWG z dnia 8 października 1990 r. w sprawie koordynacji przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych odnoszących się do bezpośrednich ubezpieczeń na życie i ustanowienia przepisów ułatwiających skuteczne korzystanie ze swobody świadczenia usług oraz zmieniającej dyrektywę 79/267/EWG (Dz.Urz. UE L 330 z 29 listopada 1990 r., s. 50); art. 5 dyrektywy Rady 85/577 z dnia 20 grudnia 1985 r. w sprawie ochrony konsumentów w odniesieniu do umów zawartych poza lokalem przedsiębiorstwa (Dz. Urz. L 372 z 31 grudnia 1985 r., s. 31).

328 Opinia rzecznika generalnego G. Hogana w sprawie *Volkswagen Bank i in.*, pkt. 107.

329 Został on szeroko opisany w rozdziale II pkt 2.3.4.

330 Wydaje się, że w niedalekiej przyszłości powinno się to zmienić. Zob. wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Landgericht Ravensburg (Niemcy) w dniu 12 kwietnia 2021 r., C-232/21, *CR, AY, ML, BQ przeciwko Volkswagen Bank GmbH i Audi Bank*, pyt. 3 i 4; wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Oberlandesgerichts Stuttgart (Niemcy) w dniu 13 października 2021 r., C-630/21, *O.K. przeciwko Mercedes-Benz Bank AG*. Sąd krajowy w Stuttgarcie podnosi w nim doniosły kontrargument: „o ile wiadomo, istnienie prawa pozbawionego jakichkolwiek ograniczeń byłoby bez precedensu w systemach prawnych państw członkowskich”.

331 Wyrok TS w sprawie *Volkswagen Bank i in.*, pkt 119.

332 *Ibidem*, pkt 121.

333 *Ibidem*, pkt 123.

przekazuje³³⁴. Nie sposób więc uznać, że konsument, który uwalnia się ze zobowiązania, którego przez wiele lat nie był w stanie rzetelnie ocenić ze względu na godne ukarania zachowanie kontrahenta, postępuje niezgodnie z celami art. 14 DKK³³⁵. W obliczu niespełnienia pierwszej obiektywnej przesłanki zastosowania zakazu nadużycia prawa TS zrezygnował z badania drugiej, subiektywnej. Nie odniósł się również do problemu rozliczenia świadczeń pomiędzy stronami³³⁶. Wobec tego konstruktywnego, ale dość lakonicznego odrzucenia przez TS dopuszczalności zarzutu nadużycia prawa, warto sięgnąć do opinii rzecznika generalnego w przedmiotowych sprawach³³⁷. Ten bowiem dodatkowo zbadał zarówno element subiektywny, jak i problematykę rozliczeniową.

W zakresie pierwszego z tych zagadnień rzecznik generalny podkreśla, że zakaz praktyk stanowiących nadużycie nie znajduje zastosowania wówczas, gdy sporne transakcje można uzasadnić inaczej aniżeli tylko samą chęcią osiągnięcia bezprawnej korzyści kosztem drugiej strony³³⁸. Jak tłumaczy D. Miąsik, powoławszy się na wyroki TS w sprawach *Kratzer*³³⁹ i *Jobra*³⁴⁰, nadużyciem jest więc osiąganie niedozwolonych korzyści za pomocą sztucznych konstrukcji, tj. niemających gospodarczego uzasadnienia³⁴¹. „Korzyści” dozwolone odróżnia od niedozwolonych istnienie innego, poza samym dążeniem do osiągnięcia korzyści przewidzianej w prawie unijnym, racjonalnego uzasadnienia ocenianego zachowania jednostki³⁴². W świetle tych uwag wykazanie spełnienia przesłanki subiektywnej przez konsumenta odstępującego od umowy kredytu wydaje się niemożliwe. Musiałaby zostać udowodniona nie tylko „obiektywna intencja” zawarcia umowy w ogólnym, dominującym zamiarze odstąpienia od niej, ale także celowe wytworzenie przez konsumenta stanu „bycia niewłaściwie poinformowanym”.

Powyższe ustalenia wykluczają także ewentualną krytykę rozstrzygnięcia w sprawie *Volkswagen Bank i in.* na podstawie teorii przekształcenia zobowiązania. Otóż można byłoby stwierdzić, że TS niesłusznie skupił się na możliwości nadużycia prawa do odstąpienia od umowy z art. 14 DKK, podczas gdy należało zbadać potencjał do nadużywania uprawnień w stosunku rozliczeniowym – przede wszystkim prawa do żądania zwrotu rat w zamian za przyjęcie samochodu z powrotem³⁴³. W takim przypadku spełnienie przesłanki obiektywnej jest bardziej prawdopodobne, lecz w zakresie przesłanki subiektywnej nic się nie zmienia – konsument wciąż nie jest w sta-

334 *Ibidem*, pkt 124.

335 *Ibidem*, pkt 126.

336 Jedynie pośrednio można wnioskować, że według TS strata przedsiębiorcy wynikająca ze zmniejszenia wartości pojazdu jest emanacją funkcji penalnej art. 14 DKK.

337 Szczególnie, że rozstrzygnięcie TS w tym zakresie jest zbieżne ze stanowiskiem rzecznika generalnego D. Hogana. Jego tok rozumowania można więc potraktować jako uzupełnienie myśli Trybunału – oczywiście z należytą ostrożnością.

338 Opinia rzecznika generalnego G. Hogana w sprawie *Volkswagen Bank i in.*, pkt 116.

339 Wyrok TS z dnia 28 lipca 2016 r., C-423/15, *Nils-Johannes Kratzer* przeciwko *R+V Allgemeine Versicherung AG* (EU:C:2016:604).

340 Wyrok TS z dnia 4 grudnia 2008 r., C-330/07, *Jobra Vermögensverwaltungs-Gesellschaft mbH* przeciwko *Finanzamt Amstetten Melk Scheibbs* (EU:C:2008:685).

341 *Ibidem*, pkt 35. Cyt. za D. Miąsik, *Zasady i prawa podstawowe...*, s. 259.

342 Wyrok TS w sprawie *Kratzer*, pkt 40. Cyt. za D. Miąsik, *Zasady i prawa podstawowe...*, s. 259.

343 Tak E. Aßfalg, *Die Wiederbelebung des Widerrufsjokers: zugleich Anmerkung zu EuGH, Urt. v. 9.9.2021, C 33/20, C-155/20 und C-187/20, Volkswagen Bank und BGH, Beschl. v. 31.1.2022: XI ZR 113/21 u.a., Zeitschrift für das Privatrecht der Europäischen Union – GPR 2022*, s. 93-95. Jest to zagadnienie niezharmonizowane, ale pozostaje w bezpośrednim związku z funkcjonalnością i skutecznością prawa do odstąpienia. Dlatego nie było przeciwskażać, by TS zajął stanowisko także i w tym zakresie.

nie sztucznie wytworzyć stanu niepoinformowania w transakcji, której dokonanie w dodatku miałoby nie mieć racjonalnego uzasadnienia³⁴⁴.

Rzecznik generalny szeroko skomentował również kwestię rozliczenia stron w omawianych sprawach. Wskazał on, że „z okoliczności, że skorzystanie z prawa do odstąpienia od umowy przez konsumentów nie nosi znamion nadużycia, nie musi wynikać, iż działanie to musi lub choćby może wywoływać takie skutki, na jakie wskazują skarżący”³⁴⁵. Jest tak, ponieważ to do państw członkowskich należy uregulowanie skutków odstąpienia od umowy finansującej w odniesieniu do umowy finansowanej³⁴⁶. Zdaniem rzecznika w przyjmowaniu właściwych regulacji muszą one uwzględniać unijny zakaz bezpodstawnego wzbogacenia się³⁴⁷. Nie widzi on zatem przeszkód, aby sprzedawca, na mocy przepisów krajowych, mógł uwzględnić utratę wartości pojazdu i odliczyć od zwracanego świadczenia właściwą kwotę³⁴⁸. Nie dotyczy to jednak sytuacji, w której sprzedawca jest współsprawcą naruszenia, tj. uczestniczył w zawarciu lub przygotowaniu umowy o kredyt³⁴⁹.

Nie sposób zgodzić się ze stanowiskiem rzecznika. Po pierwsze, rzecznik zdaje się nie dostrzegać, że rzeczona swoboda państw członkowskich w omawianej materii została wyraźnie ograniczona wskutek działalności orzeczniczej Trybunału³⁵⁰. Państwa członkowskie, przy realizacji omawianej kompetencji legislacyjnej, nie mogą bowiem naruszać funkcjonalności i skuteczności prawa do odstąpienia³⁵¹. Skoro o takim uszczerbku dla funkcjonalności i skuteczności można mówić już wtedy, gdy konsument ma ponieść koszty odesłania rzeczy przy odstąpieniu od umowy sprzedaży na odległość³⁵², to tym bardziej nie do zaakceptowania wydaje się sytuacja, w której odstąpienie naraża go na obowiązek pokrycia strat wynikających z utraty wartości samochodu³⁵³. Po drugie, nawet jeśli uzna się, że sprzedawca jest za naruszenie obowiązków informacyjnych współodpowiedzialny³⁵⁴, to nie jest jasne, dlaczego miałby on ponosić surowszą karę niż nierzetelny kredytodawca³⁵⁵. Tymczasem, podczas gdy interes kredytodawcy znalazł w przepisach DKK bezpośredni wyraz³⁵⁶, sprzedawca

344 Inaczej, na gruncie orzecznictwa sądów niemieckich: *ibidem*, s. 94. Pogląd przywołanego autora nie koresponduje jednak z zasadą efektywności i pierwszeństwa prawa Unii, w tym wykładni TS.

345 Opinia rzecznika generalnego G. Hogana w sprawie *Volkswagen Bank i in.*, pkt 121.

346 *Ibidem*, pkt 127.

347 Został on wyrażony m.in. w wyroku z dnia 16 grudnia 2008 r., C-47/07 P. *Masdar (UK) Ltd* przeciwko Komisji Wspólnot Europejskich (EU:C:2008:726), pkt 47. Cyt. za opinią rzecznika generalnego G. Hogana w sprawie *Volkswagen Bank i in.*, pkt 129 i 130.

348 *Ibidem*, pkt 128 i 133.

349 *Ibidem*, pkt 132.

350 Szerzej na ten temat patrz rozdział III, pkt 3.4.1 *in fine*.

351 Wyrok TS z dnia 3 września 2009 r., C-489/07, *Pia Messner* przeciwko *Firma Stefan Krüger* (EU:C:2009:502), pkt 27.

352 Wyrok TS z dnia 15 kwietnia 2010 r., C-511/08, *Handelsgesellschaft Heinrich Heine GmbH* przeciwko *Verbraucherzentrale Nordrhein-Westfalen eV* (EU:C:2010:189).

353 Sama rejestracja pojazdu, przez którą już nie jest on traktowany jako nowy, oznacza spadek jego wartości w granicach 30%.

354 Bez znaczenia pozostaje, jakie będzie źródło tej współodpowiedzialności. Może to być uczestnictwo w zawarciu lub przygotowaniu umowy o kredyt, jak zaproponował rzecznik, albo po prostu profesjonalny charakter działalności, z którego wynika obowiązek współpracy z rzetelnymi instytucjami pożyczkowymi.

355 Wątpliwości co do proporcjonalności sankcji są tu dwuaspektowe. W aspekcie względnym dotyczą rażącej inkoherencji z sankcją nakładaną na kredytodawcę. W aspekcie bezwzględnym natomiast, nie wydaje się, aby sankcjonowanie sprzedawcy poprzez bezpodstawne wzbogacenie konsumenta było proporcjonalne, szczególnie w przypadku błahych uchybień. Wówczas już samo skuteczne wzruszenie stosunku prawnego sprzed wielu lat ma dla przedsiębiorcy charakter dotkliwy.

356 Dysponuje on roszczeniami o zapłatę odsetek za odpowiedni okres i zwrot niektórych opłat – zob. rozdział III pkt. 3.4.1 i 3.4.2.

nie władą żadnym, zharmonizowanym narzędziem prawnym, które pozwoliłoby mu na jakąkolwiek rekompensatę³⁵⁷. Poza tym, ze względu na specjalistyczny charakter towaru i skomplikowaną eksploatację, dopuszczenie jednostronnego potrącenia utraconej wartości pojazdu ze zwracanej kwoty oznacza *de facto* otwarcie furtki do nadużyć ze strony przedsiębiorców³⁵⁸.

Ostatecznie można się domyślać, że analiza rzecznika dot. zasady bezpodstawnego wzbogacenia – chociaż nietrafna w odniesieniu do rekompensaty – okaże się bardzo przydatna w sytuacji, w której nie dochodzi do konfliktu z zasadą efektywności prawa UE. Co ciekawe, prawo niemieckie wyposaża konsumentów, którzy odstąpili od umowy kredytu w terminie sankcyjnym, w roszczenie o wydanie korzyści, jakie kredytodawca uzyskał z płatności ich rat. Poza tym, zgodnie z orzecznictwem Federalnego Trybunału Sprawiedliwości w Niemczech, jeżeli kredytodawcą jest bank, domniemywa się, że uzyskał on korzyści w wysokości ustalonych w umowie odsetek za zwłokę. Na rozpatrzenie przez TS oczekują zatem pytania prejudycjalne sądu w Stuttgarcie, który powziął wątpliwość, czy zgodne z prawem UE jest przyznanie takich roszczeń konsumentom znajdującym się w analogicznej sytuacji jak skarżący w sprawach *Volkswagen Bank i in.*³⁵⁹

4.5. Podsumowanie

Posłużenie się przez ustawodawcę unijnego mechanizmem ochrony konsumentów, jakim jest prawo do odstąpienia w swoim obecnym kształcie, wiąże się z wystąpieniem kilku zagrożeń dla równowagi praw i obowiązków stron w umowie kredytowej. Po pierwsze, takim problemem jest brak odgraniczenia naruszeń poważnych od błahych, co przekłada się na jednolite sankcjonowanie kredytodawców, w odezwaniu od wagi ich czynów lub zaniechań. Po drugie, w dominującej części orzeczeń TS wsparł pogląd o „wieczności” terminu sankcyjnego, a także o relewantności jedynie kwalifikowanej wiedzy konsumenta dla oceny upływu tego terminu. W tym względzie konsumenckie uprawnienie jest instytucją bez precedensu w europejskiej historii prawa prywatnego. Po trzecie, skutki prawne wykonania prawa do odstąpienia są najbardziej wątpliwe tam, gdzie prawo to ma najlepiej służyć ze względu na zjawisko tzw. szalu zakupowego³⁶⁰ – w umowie kredytu wiążanego. Wobec drastycznego spadku wartości towaru dochodzi wówczas do konfliktu zasady zakazu bezpodstawnego wzbogacenia z zasadą efektywności prawa UE. W obliczu dotychczasowych judykatów Trybunału konflikt ten wydaje się nierozwiązywalny. Poza tym wyraźne różnicowanie w przepisach dyrektywy sytuacji kredytodawcy i sprzedawcy prowadzi

357 Mogą to być ewentualne roszczenia regresowe wynikające z prawa krajowego, jednak efektywność tego środka należy podać w wątpliwość ze względu na samą jego wtórną istotę.

358 Nawet jeśli kredytobiorcy mieliby łatwą możliwość kwestionowania wyliczeń przed sądem, muszą posiadać specjalistyczną wiedzę, aby wstępnie ocenić ich zasadność. Brak takiej wiedzy wśród konsumentów to główny powód, dla którego wielu z nich nie dokonuje zakupu pojazdu na rynku wtórnym i decyduje się na kredyt wiązany w celu zakupu samochodu nieużywanego.

359 Zob. wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Oberlandesgerichts Stuttgart (Niemcy) w dniu 13 października 2021 r., C-630/21, *O.K. przeciwko Mercedes-Benz Bank AG*, s. 6: „w razie przyznania prawa do wydania korzyści, odstąpienie od umowy zadeklarowane po całkowitym wykonaniu umowy kredytu miało taki skutek dla konsumenta, jak gdyby dokonał on inwestycji finansowej oprocentowanej na pięć punktów procentowych powyżej odpowiedniej stopy bazowej w stosunku do każdej ze swoich płatności, i mógłby on czekać dowolnie długo z odstąpieniem”.

360 Patrz analiza ekonomiczno-behawioralna w rozdziale I pkt. 1.7.

do niewytlumaczalnego z punktu widzenia zasady proporcjonalności pokrzywdzenia interesu tego drugiego.

Jak wynika z dorobku TS, zakaz nadużycia prawa ma status zasady ogólnej UE. Jest to najmłodsza unijna zasada ogólna (określana wręcz mianem „embrionalnej”), której stosowanie w odniesieniu do prawa prywatnego na szczeblu wspólnotowym to nowość. Aby ocenić, czy jednostka uczyniła ze swojego prawa niedozwolony użytek, wykorzystuje się test *Emsland-Stärke*. Polega on w pierwszej kolejności na analizie przesłanki obiektywnej, a następnie subiektywnej. W przypadku pierwszej z nich należy zbadać, czy w ślad za formalnym wypełnieniem hipotezy danej normy osiągnięty został także jej cel. Druga koncentruje się natomiast na „obiektywnej intencji”, która determinowała działania uprawnionego podmiotu. Wówczas należy stwierdzić nadużycie, jeśli działań tych nie da się wytłumaczyć w inny sposób niż tylko zorientowaniem na korzyść płynącą z wykonania przedmiotowego prawa.

Niemniej jednak przedsiębiorca w sporze z konsumentem, który powołał się na błahę naruszenie, odstąpił od umowy kredytu wiążanego wiele lat po jej wykonaniu i żąda zwrotu wszystkich zapłaconych rat w zamian za zwrot towaru, nie może odmówić spełnienia tego żądania w oparciu o zakaz nadużycia prawa. Taka konkluzja wynika bezpośrednio z jedynej (jak na razie³⁶¹) wypowiedzi TS w tej kwestii. Dopóki w formule *Emsland-Stärke* nie nastąpi przełom³⁶², trudno jakkolwiek podważyć zaprezentowane powyżej rozumowanie Trybunału.

Uprawniony jest zatem wniosek, że konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu w unijnym systemie prawnym niesie ze sobą ryzyko nieakceptowalne w świetle zasady równowagi kontraktowej stron. Jeśli opisane w akapicie pierwszym zagrożenia skoncentrują się w ramach jednej transakcji, dysharmonia w prawach i obowiązkach stron osiągnie rozmiar rażący z perspektywy poczucia słuszności. Równoległe korygowanie dysproporcji za pomocą ogólnej zasady zakazu nadużycia prawa UE, ale również zasad z nią powiązanych³⁶³, wydaje się wykluczone. Wobec niedawnych, licznych odesłań sądów krajowych zdiagnozowany problem należy traktować jako palący i ważki dla praktyki prawa.

361 Kolejne pytania prejudycjalne w zakresie omawianej problematyki czekają jeszcze na rozpatrzenie. Zob. wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Oberlandesgerichts Stuttgart (Niemcy) w dniu 13 października 2021 r., C-630/21, *O.K. przeciwko Mercedes-Benz Bank AG* oraz wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Landgericht Ravensburg (Niemcy) w dniu 12 kwietnia 2021 r., C-232/21, *CR, AY, ML, BQ przeciwko Volkswagen Bank GmbH i Audi Bank*.

362 Ze względu na ugruntowany charakter tej przeszło dwudziestoletniej formuły, jest to scenariusz mało prawdopodobny.

363 Np. zasady ochrony dobrej wiary, zasady zakazu bezpodstawnego wzbogacenia.

Zakończenie

Konkluzje

W niniejszej pracy magisterskiej autor zmierzał do odpowiedzi na następujące pytanie: czy konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu, w kształcie wyrażonym w dyrektywach 2002/65/WE, 2008/48/WE i 2014/17/UE oraz w odniesieniu do regulacji krajowych, pozostaje w zgodzie z unijną zasadą równowagi kontraktowej, tj. wyważa prawa i obowiązki stron umowy kredytowej poprzez proporcjonalne zapewnienie wysokiego i równoważnego standardu ochrony konsumenta w Unii Europejskiej? Autor początkowo przypuszczał, że skala zagrożeń dla równowagi kontraktowej, które wiążą się z konsumenckim prawem do odstąpienia, nie pozwala ich zignorować. Tym bardziej że prawdopodobnie skali tej nie można efektywnie redukować, interpretując konsumenckie uprawnienie z uwzględnieniem zakazu jego nadużycia. Co więcej, autor mniemał, że przyznanie konsumentom prawa do namysłu w jego obecnym kształcie koresponduje ani z unijnym modelem przeciętnego konsumenta na rynku finansowym, ani z aktualną wiedzą ekonomiczno-behawioralną. W konsekwencji autorowi wydawało się, że pogląd o kompatybilności prawa do namysłu w obecnym kształcie z unijną zasadą równowagi kontraktowej jest nie do utrzymania.

Po pierwsze, analiza poczyniona w rozdziale I pkt. 1.4 i 1.5 wykazała, że konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy jest wystarczająco oryginalne, aby uznać je za trzeci ze znanych w polskim systemie prawnym rodzaj prawa do odstąpienia – obok ustawowego i umownego. Przy czym w sferze funkcjonalnej i dogmatycznej cechuje się znaczącym podobieństwem do tego ostatniego, gdyż stanowi niejako postanowienie włączone w treść umowy konsumenckiej przez samego ustawodawcę. Równolegle unijna zasada równowagi kontraktowej wyraża potrzebę takiego zbalansowania interesów obu stron umowy, żeby uprawnionemu interesowi przedsiębiorcy odpowiadał równie uprawniony interes konsumenta. Zgodnie ze stanowiskiem TS wiąże ona zarówno podmioty konkretnego stosunku zobowiązaniowego, jak i ustawodawcę wążącego interesy stron w abstrakcyjnych normach. Dwie powyższe okoliczności uprawniają więc do oceny konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy kredytu przez pryzmat zasady równowagi kontraktowej. Tym samym założenia związane z perspektywą badawczą niniejszej pracy zostały uzasadnione.

Po drugie, pozostałe rozważania dogmatyczne w pierwszej części rozdziału I przyczyniły się do następujących spostrzeżeń o wstępnym charakterze: konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu (prawo do namysłu w formie *ex post*) polega na bezwarunkowym umożliwieniu konsumentowi wycofania się ze swojej decyzji o zawarciu umowy kredytowej w czternastodniowym terminie, który ma dwie postaci – podstawową i sankcyjną; dysponentami omawianego uprawnienia są konsumenci w rozumieniu pochodnych norm prawa unijnego, a więc jedynie osoby fizyczne działające w celach niezwiązanych lub związanych marginalnie/niedominująco z ich działalnością gospodarczą, handlową lub zawodową.

Dalsze konkluzje wynikają z rozważań zawartych w rozdziałach II i III: przesłanka udzielenia wadliwej informacji, która determinuje powstanie terminu sankcyjnego, jest nieostra, ponieważ dla oceny jej spełnienia relewantne są kryteria jakościowe, m.in. przejrzystość i jasność komunikatu z punktu widzenia przeciętnego konsumenta; w związku z czym ewoluuje ona w sposób kazuistyczny, wraz z praktyką orzecniczą TS; nie ma żadnych normatywnych podstaw do wykluczenia z hipotezy terminu sankcyjnego naruszeń błahych czy pomijalnych. Co więcej, zarówno wiedza konsumenta z innych źródeł niż działanie kredytodawcy, jak i okoliczność pełnego wykonania umowy przez obie strony są irrelevantne dla upływu terminu sankcyjnego. Tym samym konsumentkie uprawnienie w wariacie sankcyjnym cechuje się bezterminowością bezwzględną, tzw. wiecznością. Można zatem rozumieć je jako instytucję bezprecedensową w prawie prywatnym³⁶⁴. Natomiast po dokonaniu odstąpienia, w stosunku rozliczeniowym, konsument jest co do zasady zwolniony ze wszelkich zobowiązań i kosztów związanych z zawarciem, wykonaniem i upadkiem kontraktu. W tym zakresie obecne są dwa wyjątki, służące proporcjonalnemu wyważeniu interesów stron. Pierwszym z nich jest zobowiązanie konsumenta do zwrócenia kapitału kredytu wraz z odsetkami, a drugim – obowiązek zrekompensowania kredytodawcy niektórych opłat.

Najbardziej złożone jest rozliczenie umów kredytu wiążanego, ponieważ częstym rezultatem odstąpienia od umowy finansującej jest wygaśnięcie umowy finansowanej³⁶⁵. W efekcie narastają problematyczne zagadnienia dot. zrekompensowania strat wynikających z utraty wartości rzeczy, wynagrodzenia za korzystanie z rzeczy czy zwrotu osiągniętych korzyści. W odniesieniu do tych kwestii TS podkreślił znaczenie zasady *effet utile*, która zabrania naruszania funkcjonalności i skuteczności prawa do odstąpienia. Rezultat rozliczeń nie może zniechęcać konsumenta do korzystania z jego uprawnienia. W praktyce wyłącza to możliwość dystrybucji odpowiedzialności poprzez aplikowanie krajowych reguł, dot. m.in. bezpodstawnego wzbogacenia.

Kumulacja zdiagnozowanych ryzyk: (i) nieostrości i płynności katalogu obowiązków informacyjnych (ii) utożsamiania naruszeń błahych z poważnymi (iii) irrelevantności konkretnej wiedzy konsumenta i pełnego wykonania umowy, czyli „wieczności” uprawnienia (iv) rażąco nieproporcjonalnych rozliczeń umowy finansowanej prowadzi do pozytywnego zweryfikowania pierwszej hipotezy. Rozmiar zagrożeń, które wiążą się z konsumentkim prawem do odstąpienia jest nie do zaakceptowania w świetle zasady równowagi kontraktowej.

Po trzecie, ustalenia zawarte w rozdziale IV pozwoliły pozytywnie zweryfikować również drugą hipotezę. Pomimo że zakaz nadużycia prawa ma status zasady ogólnej UE, to należy zdecydowanie wykluczyć możliwość ograniczania za jego pomocą prawa do namysłu. Nawet jeśli w konkretnym przypadku skutki wykonania tego prawa okazują się nieproporcjonalne lub nierównoważne. Otóż, aby ocenić, czy jednostka uczyniła ze swojego prawa niedozwolony użytek, wykorzystuje się test *Emsland-Stärke*. Polega on, w pierwszej kolejności, na analizie przesłanki obiektywnej (należy zbadać,

364 Tak też jeden z sądów odsyłających. Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Oberlandesgerichts Stuttgart (Niemcy) w dniu 13 października 2021 r., C-630/21, *O.K. przeciwko Mercedes-Benz Bank AG*.

365 Nie jest to jednak konsekwencja imperatywna: dokładne określenie skutków prawnych odstąpienia od umowy finansującej pozostawiono prawodawcom krajowym.

czy w ślad za formalnym wypełnieniem hipotezy danej normy osiągnięty został także jej cel), a następnie subiektywnej (zorientowanej na „obiektywną intencję”, która determinowała działania uprawnionego podmiotu). Dopóki w formule *Emsland-Stärke* nie nastąpi przełom (co jest mało prawdopodobne, nawet w obliczu oczekujących, kolejnych odesłań prejudycjalnych), trudno jakkolwiek kwestionować omawiany wniosek. Choćby konkretne wykonanie konsumenckiego prawa do odstąpienia łączyło w sobie wszystkie ryzyka wskazane wyżej, to wciąż wystąpi zgodność ze zdefiniowanym przez TS celem regulacji, a także niemożliwe będzie wykluczenie gospodarczego uzasadnienia transakcji.

Po czwarte, synteza uwag poczynionych w rozdziale I pkt. 1.6 oraz rozdziale III pkt. 2.3.4 prowadzi do potwierdzenia trzeciej hipotezy, związanej z przeciętnym modelem konsumenta w UE. Otóż nie jest jasne, w jaki sposób należałoby pogodzić przekonanie o konsumencie „rozsądnym, krytycznym, uważnym i spostrzegawczym”, którego wrażliwość objawia się w braku specjalistycznej wiedzy, ze stanowiskiem TS dot. oceny przesłanek przerywających bieg terminu sankcyjnego. Zignorowanie w tym zakresie zarówno konkretnej wiedzy konsumenta, jak i faktu pełnego wykonania umowy kredytu oznacza *de facto* przyznanie, że unijny konsument nie jest w stanie ocenić skutków zawartej umowy dla swojej sytuacji prawnej i materialnej ani w oparciu o autopsję, ani inne źródła niż zawiadomienie kredytodawcy. W obliczu obowiązującego modelu należy stwierdzić, że przeciętny konsument w UE nie potrzebuje tak daleko posuniętej ochrony.

Po piąte, w założeniu unijnego ustawodawcy, konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu ma wspierać konsumenta poprzez zagwarantowanie mu czasu na powtórne, wolne od presji marketingowej przemyślenie podjętej decyzji. Tymczasem, zgodnie z aktualną wiedzą ekonomiczno-behawioralną, takie powtórne przemyślenie decyzji wkrótce po jej podjęciu nie chroni niemalże przed żadną marketingową praktyką kredytodawców. Za pomocą złożonych umów z odroczeniem kosztów wykorzystują oni „niedoskonałą racjonalność” konsumentów. Celowo potęgują takie zjawiska, jak hiperboliczne obniżanie wartości, nadmierny optymizm w ocenie *use-pattern* i manipulacja atencją, aby w percepcji konsumenta jak najbardziej oddalić zyski i koszty postrzegane od tych rzeczywistych. Choćby konsument przez czternaście dni nieprzerwanie rozważał swój kredyt, nie zmieni reguł funkcjonowania umysłu. Jedyne naukowe uzasadnienie prawa do namysłu można ewentualnie upatrywać w fenomenie tzw. szału zakupowego. Jednak nawet tutaj pojawiają się problemy: po pierwsze, ochrona *ex post* może wręcz wzmacniać takie kompulsywne zachowania ze względu na *moral hazard*; po drugie, tzw. szal zakupowy wiąże się właśnie z kredytami związanymi, których późniejsze rozliczanie jest w świetle prawa najbardziej wątpliwe. W konsekwencji czwarta hipoteza jest prawdziwa.

Ostatecznie, w obliczu confirmacji wszystkich czterech hipotez cząstkowych, hipotezę główną należy uznać za potwierdzoną. Konsumenckie prawo do odstąpienia od umowy kredytu, w kształcie wyrażonym w dyrektywach 2002/65/WE, 2008/48/WE i 2014/17/UE oraz w odniesieniu do regulacji krajowych, nie jest zgodne z unijną zasadą równowagi kontraktowej.

Perspektywy badawcze

Mając na względzie, że krytyka *status quo* powinna zapoczątkować realne zmiany, autor niniejszej pracy zdecydował się na sformułowanie sugestii dot. dalszych badań. Miałyby one służyć opracowaniu rozwiązań prawnych, które wspartyby unijnego ustawodawcę w kreowaniu efektywniejszego systemu ochrony konsumenta na rynku kredytowym.

Po pierwsze, cenne byłoby rozważenie, czy prawo do namysłu w formie *ex ante* mogłoby z powodzeniem zastąpić lub chociaż uzupełnić ochronę *ex post* w odniesieniu do kredytu konsumenckiego. Propozycja ta inspirowana jest rozwiązaniem przyjętym wobec umów kredytu hipotecznego, gdzie specyfika obrotu nieruchomościami uzasadnia szczególne uwzględnienie zasady pewności prawa³⁶⁶. Wydaje się, że również istotnego wytłumaczenia dla modelu *ex ante* można doszukać się w umowach kredytu wiążanego, w których głównym problemem jest niemal natychmiastowy drastyczny spadek wartości niektórych towarów³⁶⁷. Co więcej, można domniemać, że taki mechanizm byłby również skuteczniejszą ochroną przed tzw. szaleńcami zakupowymi.

Po drugie, należy zaproponować podążenie w nauce prawa za myślą behawiorystów ekonomicznych i zbadanie, w jaki sposób gromadzone przez kredytodawców dane o *use-pattern* mogłyby zostać wykorzystane w roli narzędzia prawa konsumenckiego. Jak bowiem wskazano w niniejszej pracy, z perspektywy ochrony konsumenta dane te mają ogromny potencjał – nie tylko na rynku kredytowym.

Oba badania mogłyby doprowadzić do sformułowania konstruktywnych wniosków *de lege ferenda*. Jak na razie w projekcie nowej dyrektywy o kredycie konsumenckim brak bowiem istotnych zmian związanych z prawem do namysłu³⁶⁸.

366 Akapit 23 preambuły dyrektywy 2014/17/UE.

367 Przez drastyczny spadek wartości niektórych towarów dochodzi do konfliktu zasad ochrony uzasadnionych interesów i zakazu bezpodstawnego wzbogacenia z zasadą efektywności prawa UE. W obliczu dotychczasowych judykatów TS, konflikt ten wydaje się nierozwiązywalny. Zob. rozdział IV pkt 4.4 *in fine*.

368 Zob. wniosek Komisji Europejskiej z dnia 30 czerwca 2021 r., Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie kredytów konsumenckich, COM/2021/347 final.

Bibliografia

1. Angeletos G.M., *The Hyperbolic Consumption Model: Calibration, Simulation, and Empirical Evaluation*, "Journal of Economic Perspectives" 2007, nr 15.
2. Bagińska E., *Teoretyczne aspekty umów konsumenckich na tle prawnopórnawczym* [w:] *Europeizacja prawa prywatnego*, t. 1, red. M. Szpunar, Warszawa 2008.
3. Bar-Grill O., *Seduction by Contract: Law, Economics, and Psychology in Consumer Markets*, OUP 2012.
4. Bocianowska J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, Warszawa 2019.
5. Brożyna M., *Konsumenckie prawo do odwołania umowy*, Warszawa 2021.
6. Brzozowski A., *Czy koniecznością ochrony konsumenta można uzasadnić każde uregulowanie prawne? Uwagi na tle art. 117 § 21 k.c.*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2021, nr 9.
7. Cyman D., *Zarys systemu instytucjonalnej ochrony praw konsumenta na rynku finansowym*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2017, t. 38.
8. Czech T., *Kredyt konsumencki. Komentarz*, Warszawa 2018.
9. DellaVigna S., Malmendier U., *Paying not to Go to the Gym*, "American Economic Review" 2006, nr 96.
10. Dembe A.E., Boden L., *Moral Hazard: A Question of Morality?*, "New Solutions" 2000, vol. 10, nr 3.
11. Demyanyk Y., Van Hemert O., *Understanding the Subprime Mortgage Crisis*, "The Review of Financial Studies" 2011, vol. 24, nr 6.
12. Disney R.F., Gathergood J., *Financial Literacy and Indebtedness: New Evidence for UK Consumers*, University of Nottingham Working Paper, Nottingham 2011, <https://EconPapers.repec.org/RePEc:not:notcfc:11/05> (dostęp: 27.04.2022).
13. Dougan M., *Some Comments on the Idea of a General Principle of Community Law Prohibiting Abuses of Law in the Field of Free Movement for Union Citizens* [w:] *Prohibition of Abuse of Law: A New General Principle of EU Law?*, red. R. de la Feria, S. Vogenauer, Oxford 2011.
14. Drapała P. [w:] *System prawa prywatnego*, t. 5, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. K. Osajda, Warszawa 2020.
15. Drapała P., *Problem niespójnej i niepełnej regulacji kodeksowej skutków wykonania umownego i ustawowego prawa odstąpienia od umowy* [w:] *Współczesne problemy prawa zobowiązań*, red. A. Olejniczak i in., Warszawa 2015.

16. Dybiński J., *Pojęcie konsumenta na rynku kapitałowym w prawie polskim i unijnym*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2018, z. 2.
17. Dziedzic M., *Problem odpowiedzialności za nienależyte wykonanie obowiązku informacyjnego*, „Studia Prawnicze” 2017, z. 4.
18. E. Aßfalg, *Die Wiederbelebung des Widerrufsjokers: zugleich Anmerkung zu EuGH, Urt. v. 9.9.2021, C 33/20, C-155/20 und C-187/20, Volkswagen Bank und BGH, Beschl. v. 31.1.2022 : XI ZR 113/21 u.a.*, Zeitschrift für das Privatrecht der Europäischen Union – GPR 2022, s. 77-97.
19. Faull J., *‘Prohibition of Abuse of Law’: A New General Principle of EU Law* [w:] *Prohibition of Abuse of Law: A New General Principle of EU Law?*, red. R. de la Feria, S. Vogenauer, Oxford 2011.
20. Foohey P., *Calling on the CFPB for Help: Telling Stories and Consumer Protection*, Articles by Maurer Faculty 2017, 2569, <https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/2569> (dostęp: 26.04.2022).
21. Giesen B., Pachuca-Smulka B., Luzak J. [w:] *Ustawa o prawach konsumenta*, red. M. Namysłowska, T. Skoczny, D. Karczewska, Warszawa 2015.
22. Gizbert-Studnicki T., *O nieważnych czynnościach prawnych w świetle koncepcji konwencjonalnych*, „Państwo i Prawo” 1975, nr 4.
23. Grochowski M. [w:] *Komentarze Prawa Prywatnego*, t. 7, *Prawo konsumencie. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2019.
24. Grotkowska A., *(Nie)paternalistyczna ochrona podmiotowości konsumenta* [w:] *O czym mówią prawnicy, mówiąc o podmiotowości*, red. A. Bielska-Brodziak, Katowice 2015.
25. Groussot X., *General Principles of Community Law*, Groningen 2006; A. Arnulf, *What is a General Principle of EU Law?* [w:] *Prohibition of Abuse of Law: A New General Principle of EU Law?*, red. R. de la Feria, S. Vogenauer, Oxford 2011.
26. Hahn H., *Kein allgemeiner Rechtsgrundsatz des Missbrauchs- bzw. Umgehungsverbots*, „Juris PraxisReport – Steuerrecht” 2006, nr 15.
27. Howells G., Twigg-Flesner C., Wilhelmsson T., *Rethinking EU consumer law*, Nowy Jork 2018.
28. Janiszewska B., *Glosa do wyroku SN z dnia 26 listopada 1997 r., II CKN 458/97*, „Państwo i Prawo” 2000, nr 4.
29. Jansen F. [w:] *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, red. F. Jürgen, Monachium 2015.
30. Kaczor K., *Gold-plating – problem nadtranspozycji dyrektyw unijnych do krajowego porządku prawnego*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2022, vol. 11, nr 1.
31. Karwala I., *Privity of contract a zasada względnego charakteru stosunku zobowiązaniowego*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2010, nr 1.
32. Kłoda M., *Niektóre uprawnienia konsumenta w nowej dyrektywie o kredycie konsumenckim*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2009, nr 11.

33. Knehans-Olejniki A., *Rola edukacji finansowej w racjonalizowaniu zachowań konsumentów*, „Handel Wewnętrzny” 2014, nr 3.
34. Kocot W., Kondek J., *Nowe zasady zawierania umów z udziałem konsumenta*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2014, nr 12.
35. Kocot W., *Przedkontraktowe obowiązki informacyjne przedsiębiorcy w umowach zawieranych z konsumentem przez Internet* [w:] *Ochrona strony słabszej stosunku prawnego. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Adamowi Zielińskiemu*, red. M. Boratyńska, Warszawa 2016.
36. Kołodziej A., *Konsumentkie prawo odstąpienia od umowy sprzedaży rzeczy*, Warszawa 2006.
37. Kołodziej A., *Prawo konsumenta do odstąpienia od umowy zawartej poza lokalem przedsiębiorstwa. Glosa do wyroku TS z dnia 10 kwietnia 2008 r., C-412/06, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 9.*
38. Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Sprawiedliwości i Konsumentów, *Evaluation of Directive 2008/48/EC on credit agreements for consumers: final report*, Publications Office 2021, <https://data.europa.eu/doi/10.2838/949753> (dostęp: 27.04.2022).
39. Konik P., Pannert M., *Dopuszczalność zastrzegania uprawnienia do odstąpienia częściowego w umowie o roboty budowlane* [w:] *Współczesne problemy prawa zobowiązań*, red. J. Haberkowski, A. Olejniczak, Warszawa 2015.
40. Kopeć A. [w:] *Ustawa o kredycie konsumenckim. Rekomendacje interpretacyjne podstawowych regulacji. Komentarz*, red. M. Chruściak, Warszawa 2012.
41. Koutrakos P., *The Emsland-Stärke Abuse of Law Test in the Law of Agriculture and Free Movement of Goods* [w:] *Prohibition of Abuse of Law. A New General Principle of EU Law?*, red. R. de la Feria, S. Vogenauer, Oxford 2011.
42. Królikowska-Olczak M., *Ochrona konsumenta w prawie polskim i Unii Europejskiej*, Warszawa 2013.
43. Królikowski M., *Błąd jako wada oświadczenia woli strony umowy*, Warszawa 2018.
44. Kuchciak I., *Kreowanie świadomości finansowej wyzwaniem konkurencyjności w niesprzyjającym otoczeniu*, „Zarządzanie i Finanse” 2013, nr 4.
45. Kukuryk P., *Cywilnoprawna ochrona konsumenta usług finansowych w umowach zawieranych na odległość* [w:] *Ochrona konsumenta usług finansowych. Wybrane zagadnienia prawne*, red. Gnella B., Warszawa 2007.
46. Kunkiel-Kryńska A., *Metody harmonizacji prawa konsumenckiego w Unii Europejskiej i ich wpływ na procesy implementacyjne w państwach członkowskich*, Warszawa 2013.
47. Kunkiel-Kryńska A., *Prawo konsumenckie UE – wzorzec konsumenta*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2012, nr 4.
48. Łaszczyk M., Szpara J., *Terminy do odstąpienia od umowy w ustawie o ochronie niektórych praw konsumentów*, „Palestra” 2001, nr 3-4.

49. Leczykiewicz D., *Prohibition of abusive practices as a „general principle” of EU law*, „Common Market Law Review” 2019, nr 3.
50. Lenaerts A., *The General Principle of the Prohibition of Abuse of Rights: A Critical Position on Its Role in a Codified European Contract Law*, „European Review of Private Law” 2010, nr 6.
51. Łętowska E., *Prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2002.
52. Machnikowski P. [w:] *Kodeks Cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2016.
53. Maier A., *Bankrecht 2016*, „Verbraucher und Recht” 2017, nr 5.
54. Metzger A., *Abuse of Law in EU Private Law: A (Re-)Construction from Fragments* [w:] *Prohibition of Abuse of Law. A New General Principle of EU Law?*, red. R. de la Feria, S. Vogenauer, Oxford 2011.
55. Miąsik D., *Zasady i prawa podstawowe. System Prawa Unii Europejskiej. Tom 2*, Warszawa 2022.
56. Mik C., *Europejskie prawo wspólnotowe: zagadnienia teorii i praktyki*, t. 1, Warszawa 2000.
57. Mróz-Krysta D., *Obligacyjne skutki ustawowego prawa odstąpienia od umowy*, Warszawa 2014.
58. Ofiarski Z., *Ustawa o kredycie konsumenckim. Komentarz*, Warszawa 2014.
59. Olczyk M., *Rozliczenia między stronami po odstąpieniu od umowy w terminie do namysłu na tle dyrektywy 2011/83/UE*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2013, nr 3.
60. Pecyna M., *Konsumenckie uprawnienie do odstąpienia od umowy w czasie do namysłu* [w:] *Ustawa o prawach konsumenta*, red. D. Karczewska, M. Namysłowska, T. Skoczny, Warszawa 2015.
61. Pecyna M., *Przekład z języka angielskiego na polski z wprowadzeniem. Zasady Acquis*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2008, z. 3.
62. Pecyna M., *Umowy zawierane na odległość lub poza lokalem przedsiębiorstwa* [w:] *System Prawa Handlowego*, t. 5, *Prawo umów handlowych*, red. M. Stec, Warszawa 2017.
63. Pismo Prezesa UOKiK z dnia 20 lutego 2012 r., DDK-076-118/11/BK, „Monitor Prawa Bankowego” 2012, nr 9.
64. Pisuliński J. [w:] *System prawa Prywatnego*, t. 8, *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. Panowicz-Lipska J., Warszawa 2011.
65. Pisuliński J., *Umowy związane (na przykładzie umowy sprzedaży lub umowy o świadczenie usług i umowy o kredyt konsumencki)*, „Monitor Prawniczy” 2002, nr 21.
66. Pytel K., *Umowa ubezpieczenia w nowej ustawie o kredycie konsumenckim*, „Monitor Prawa Bankowego” 2012, nr 3.
67. Pyziak-Szafnicka M., *Potrącenie w prawie cywilnym*, Kraków 2002.

68. Radwański Z., *Wykładnia oświadczeń woli składanych indywidualnym adresatom*, Wrocław 1992.
69. Rogoń D., *Uprawnienia konsumenta w czasie trwania stosunku kredytowego na gruncie nowej ustawy o kredycie konsumenckim*, „Monitor Prawa Bankowego” 2011, nr12.
70. Rogóż J., *Problematyka ograniczenia w czasie wykonania konsumenckiego prawa do odstąpienia od umowy na podstawie dyrektywy akwizycyjnej w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2010, nr 2.
71. Sauter W., *Proportionality in EU Law: A Balancing Act?*, “Cambridge Yearbook of European Legal Studies” 2013, nr 15.
72. Schmidt-Kessel M., *Rechtsmissbrauch im Gemeinschaftsprivatrecht. Folgerungen aus den Rechtssachen Kefalas und Diamantis* [w:] *Prinzipien des Privatrechts und Rechtsvereinheitlichung, Jahrbuch Junger Zivilrechtswissenschaftler*, red. B. Jud, T. Bachner, R. Bollenberger, Stuttgart 2001.
73. Siems M., *Comparative Law*, Cambridge 2022.
74. Smyczek S., *Wiedza finansowa konsumentów w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 303.
75. Sobolewski P. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Część ogólna. Przepisy wprowadzające kodeks cywilny. *Prawo o notariacie*, red. K. Osajda, Warszawa 2017.
76. Sorensen K., *Abuse of rights in Community law: a principle of substance or merely rhetoric?*, “Common Market Law Review” 2006, nr 2.
77. Swaczyna B., *Warunkowe czynności prawne*, Warszawa 2012.
78. Tereszkievicz P., *Obowiązki informacyjne w umowach o usługi finansowe*, Warszawa 2015.
79. Tracz G., *Kredyt jako typ umowy*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2019, nr 4.
80. Tracz G., *Sposoby jednostronnej rezygnacji z zobowiązań umownych*, Warszawa 2008.
81. Tridimas T., *The General Principles of EU Law*, Oxford 2006.
82. Van Meerbeeck J., *The Principle of Legal Certainty in the Case Law of the European Court of Justice: From Certainty to Trust*, “European Law Review” 2016, nr 2.
83. Warciński M., *Umowne prawo odstąpienia*, Warszawa 2010.
84. Weber D., *Abuse of Law in European Tax Law: An Overview and Some Recent Trends in the Direct and In-direct Tax Case Law of the ECJ*, “European Taxation” 2013, vol. 53, nr 6-7.

85. Whitaker S., Zimmermann R., *Good Faith in European Contract Law (The Common Core of European Contract Law)*, Cambridge 2000.
86. Wyżyn-Urbaniak K., *Ustawowe prawo odstąpienia od umowy wzajemnej jako środek ochrony wierzyciela w razie zwłoki dłużnika*, „Przegląd Sądowy” 1995, nr 11-12.
87. Zawadzka J., *Warunkowość oświadczeń woli składanych w wykonaniu uprawnień prawnokształtujących*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2014, nr 4.
88. Zoll F., *Ausgewaehlte Fragen ueber die dinglichen Auswirkungen des Ruecktritts vom Vertrag* [w:] *Wokół problematyki cywilnoprawnej. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Prof. Kazimierza Korzana*, Katowice 2001.
89. Zoll F., *Rękojmia. Odpowiedzialność sprzedawcy*, Warszawa 2018.
90. Zoll F., Wejman F., *Prawo ochrony konsumenta w okresie zmian. Uwagi w związku z niemiecko-polskim seminarium studenckim*, Kraków 1998.

Wykaz aktów prawnych i wniosków legislacyjnych

1. Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act, Pub. L. No. 111-203, 124 Stat. 1376 (2010).
2. Dyrektywa 2002/65/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 września 2002 r. dotycząca sprzedaży konsumentom usług finansowych na odległość oraz zmieniająca dyrektywę Rady 90/619/EWG oraz dyrektywy 97/7/WE i 98/27/WE (Dz. Urz. WE L 271 z 9 października 2002 r., s. 16-24).
3. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/48/WE z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie umów o kredyt konsumencki oraz uchylająca dyrektywę Rady 87/102/EWG (Dz. Urz. UE L 133 z 22 maja 2008 r., s. 66-92).
4. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/17/UE z dnia 4 lutego 2014 r. w sprawie konsumenckich umów o kredyt związanych z nieruchomościami mieszkalnymi i zmieniająca dyrektywy 2008/48/WE i 2013/36/UE oraz rozporządzenie (UE) nr 1093/2010 (Dz. Urz. UE L 60 z 28 lutego 2014 r., s. 34-85).
5. Dyrektywa Rady 85/577 z dnia 20 grudnia 1985 r. w sprawie ochrony konsumentów w odniesieniu do umów zawartych poza lokalem przedsiębiorstwa (Dz. Urz. L 372 z 31 grudnia 1985 r., s. 31).
6. Dyrektywa Rady 90/619/EWG z dnia 8 października 1990 r. w sprawie koordynacji przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych odnoszących się do bezpośrednich ubezpieczeń na życie i ustanowienia przepisów ułatwiających skuteczne korzystanie ze swobody świadczenia usług oraz zmieniającej dyrektywę 79/267/EWG (Dz. Urz. UE L 330 z 29 listopada 1990 r., s. 50).
7. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 26 października 2012 r., s. 391-407).
8. Kodeks cywilny niemiecki z 18 sierpnia 1896 r., *BGB – Bürgerliches Gesetzbuch* (BGBI 2003 I, s. 738).
9. Kodeks konsumencki francuski z 1 lipca 2016 r., *Code de la consommation* https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069565/2022-08-28 (dostęp: 25.08.2022).
10. Rozporządzenie Rady (EWG, Euratom) nr 1182/71 z dnia 3 czerwca 1971 r. określające zasady mające zastosowanie do okresów, dat i terminów (Dz. Urz. WE L 124, s. 1-2).
11. Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o kredycie konsumenckim (tj. Dz.U. z 2022 r. poz. 246).
12. Ustawa z dnia 18 listopada 2020 r. o doręczeniach elektronicznych (tj. Dz.U. z 2022 r. poz. 596).

13. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny (tj. Dz.U. z 2020 r. poz. 1740).
14. Ustawa z dnia 23 marca 2017 r. o kredycie hipotecznym oraz o nadzorze nad pośrednikami kredytu hipotecznego i agentami (tj. Dz.U. z 2020 r. poz. 1027).
15. Ustawa z dnia 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta (tj. Dz.U. z 2020 r. poz. 287).
16. Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tj. Dz.U. z 2022 r. poz. 655).
17. Wersja skonsolidowana Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 26 października 2012 r., s. 47-390).
18. Wersja skonsolidowana Traktatu o Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 26 października 2012 r., s. 1-46).
19. Wniosek Komisji Europejskiej z dnia 30 czerwca 2021 r., Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie kredytów konsumenckich, COM/2021/347 final.

Wykaz orzeczeń

Orzeczenia TS

1. Postanowienie TS z dnia 19 listopada 2015 r., C-74/15, *Dumitru Tarcău i Ileana Tarcău* przeciwko *Banca Comercială Intesa Sanpaolo România SA i inni* (EU:C:2015:772).
2. Postanowienie TS z dnia 7 grudnia 2017 r., C-446/17, *Woonhaven Antwerpen BV CVBA* przeciwko *Khalid Berkani and Asmae Hajji* (EU:C:2017:954).
3. Wyrok TS z dnia 10 kwietnia 2008 r., C-412/06, *Annelore Hamilton* przeciwko *Volksbank Filder eG*. (EU:C:2008:215).
4. Wyrok TS z dnia 10 stycznia 1985 r., C-229/83, *Association des Centres distributeurs Édouard Leclerc i inni* przeciwko *SARL „Au blé vert” i inni* (EU:C:1985:1).
5. Wyrok TS z dnia 10 września 2009 r., C-446/07, *Alberto Severi* przeciwko *Regione Emilia Romagna* (EU:C:2009:530).
6. Wyrok TS z dnia 12 lipca 2012 r., C-602/10, *SC Volksbank România SA* przeciwko *Autoritatea Națională pentru Protecția Consumatorilor – Comisariatul Județean pentru Protecția Consumatorilor Călărași* (EU:C:2012:443).
7. Wyrok TS z dnia 12 maja 1998 r., C-367/96, *Alexandros Kefalas i in.* przeciwko *Elliniko Dimosio i Organismos Oikonomikis Anasygkrotisis Epicheiriseon AE* (EU:C:1998:222).
8. Wyrok TS z dnia 12 września 2006 r., C-196/04, *Cadbury Schweppes plc i Cadbury Schweppes Overseas Ltd* przeciwko *Commissioners of Inland Revenue* (EU:C:2006:544).
9. Wyrok TS z dnia 14 czerwca 2012 r., C-618/10, *Banco Español de Crédito SA* przeciwko *Joaquínowi Calderónowi Caminie* (EU:C:2012:349).
10. Wyrok TS z dnia 14 grudnia 2000 r., C-110/99, *Emsland-Stärke GmbH* przeciwko *Hauptzollamt Hamburg-Jonas* (EU:C:2000:695).
11. Wyrok TS z dnia 14 lipca 1994 r., C-91/92, *Paola Faccini Dori* przeciwko *Reclab Srl* (EU:C:1994:292).
12. Wyrok TS z dnia 14 maja 2020 r., C-266/19, *EIS GmbH* przeciwko *TO* (EU:C:2020:384).
13. Wyrok TS z dnia 14 marca 1991 r., C-361/89, *Republika Francuska* przeciwko *Patrice Di Pinto* (EU:C:1991:118).
14. Wyrok TS z dnia 15 kwietnia 2010 r., C-511/08, *Handelsgesellschaft Heinrich Heine GmbH* przeciwko *Verbraucherzentrale Nordrhein-Westfalen eV* (EU:C:2010:189).

15. Wyrok TS z dnia 15 lipca 1964 r., C-6/64, *Flamino Costa* przeciwko *E.N.E.L* (EU:C:1964:66).
16. Wyrok TS z dnia 15 marca 2012 r., C-453/10, *Jana Pereničová i Vladislav Perenič* przeciwko *SOS financ* (EU:C:2012:144).
17. Wyrok TS z dnia 16 lipca 1998 r., C-210/96, *Gut Springenheide GmbH i Rudolf Tusky* przeciwko *Oberkreisdirektor des Kreises Steinfurt - Amt für Lebensmittelüberwachung* (EU:C:1998:369).
18. Wyrok TS z dnia 16 maja 1989 r., C-382/87, *R. Buët i Educational Business Services* przeciwko *Ministère public* (EU:C:1989:198).
19. Wyrok TS z dnia 17 marca 1998 r., C-45/96, *Bayerische Hypotheken- und Wechselbank AG* przeciwko *Edgard Dietzinger* (EU:C:1998:111).
20. Wyrok TS z dnia 19 grudnia 2013 r., C-209/12, *Walter Endress* przeciwko *Allianz Lebensversicherungs AG* (EU:C:2013:864).
21. Wyrok TS z dnia 19 grudnia 2019 r., C-355/18, *Barbara Rust-Hackner i in.* przeciwko *Nürnberger Versicherung Aktiengesellschaft Österreich i in.* (EU:C:2019:1123).
22. Wyrok TS z dnia 19 października 2004 r., C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu i Man Lavette Chen* przeciwko *Secretary of State for the Home Department* (EU:C:2004:639).
23. Wyrok TS z dnia 19 września 2019 r., C-34/18, *Ottília Lovasné Tóth* przeciwko *ERSTE Bank Hungary Zrt.* (EU:C:2019:764).
24. Wyrok TS z dnia 2 kwietnia 2020 r., C-329/19, *Condominio di Milano* przeciwko *Eurothermo SpA* (EU:C:2020:263).
25. Wyrok TS z dnia 20 stycznia 2005 r., C-464/01, *Johann Gruber* przeciwko *Bay Wa AG* (EU:C:2005:32).
26. Wyrok TS z dnia 20 września 2017 r., C-186/16, *Ruxandra Paula Andriciuc i in.* przeciwko *Banca Românească SA* (EU:C:2017:703).
27. Wyrok TS z dnia 20 września 2018 r., C-51/17, *OTP Bank Nyrt. i OTP Faktoring Követeléskezelő Zrt* przeciwko *Teréz Ilyés i Emil Kiss* (EU:C:2018:750).
28. Wyrok TS z dnia 21 czerwca 1988 r., C-39/86, *Sylvie Lair* przeciwko *Universität Hannover* (EU:C:1988:322).
29. Wyrok TS z dnia 21 lutego 2006 r., C-255/02, *Halifax plc, Leeds Permanent Development Services Ltd i County Wide Property Investments Ltd* przeciwko *Commissioners of Customs & Excise* (EU:C:2006:121).
30. Wyrok TS z dnia 21 marca 2013 r., C-92/11, *RWE Vertrieb AG* przeciwko *Verbraucherzentrale Nordrhein-Westfalen eV* (EU:C:2013:180).
31. Wyrok TS z dnia 22 listopada 2001 r., sprawy połączone C-541/99 oraz C-542/99, *Cape Snc* przeciwko *Idealservice Srl* oraz *Idealservice MN RE Sas* przeciwko *OMAI Srl* (EU:C:2001:625).

32. Wyrok TS z dnia 22 listopada 2017 r., C-251/16, *Edward Cussens i in. przeciwko T.G. Brosman* (EU:C:2017:881).
33. Wyrok TS z dnia 23 kwietnia 2015 r., C-96/14, *Jean-Claude Van Hove przeciwko CNP Assurances SA* (EU:C:2015:262).
34. Wyrok TS z dnia 23 lutego 2006 r., C-441/04, *A-Punkt Schmuckhandels GmbH przeciwko Claudia Schmidt* (EU:C:2006:141).
35. Wyrok TS z dnia 23 marca 2000 r., C-373/97, *Dionysios Diamantis przeciwko Elliniko Dimosio i Organismos Oikonomikis Anasygkrotisis Epicheiriseon AE* (EU:C:2000:150).
36. Wyrok TS z dnia 24 marca 2022 r., C-533/20, *Somogy Megyei Kormányhivatal przeciwko Upfield Hungary Kft.* (EU:C:2022:211).
37. Wyrok TS z dnia 26 marca 2020 r., C-66/19, *JC przeciwko Kreissparkasse Saarlouis* (EU:C:2020:242).
38. Wyrok TS z dnia 28 lipca 2016 r., C-423/15, *Nils-Johannes Kratzer przeciwko R+V Allgemeine Versicherung AG* (EU:C:2016:604).
39. Wyrok TS z dnia 3 grudnia 1974 r., C-33/74, *Johannes Henricus Maria van Binsbergen przeciwko Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Metaalnijverheid* (EU:C:1974:131).
40. Wyrok TS z dnia 3 września 2009 r., C-489/07, *Pia Messner przeciwko Firma Stefan Krüger* (EU:C:2009:502).
41. Wyrok TS z dnia 3 września 2015 r., C-110/14, *Horățiu Ovidiu Costea przeciwko SC Volksbank România SA* (EU:C:2015:538).
42. Wyrok TS z dnia 30 kwietnia 2014 r., C-280/13, *Barclays Bank SA przeciwko Sara Sánchez García oraz Alejandro Chacón Barrera* (EU:C:2014:279).
43. Wyrok TS z dnia 31 maja 2018 r., C-483/16, *Zsolt Sziber przeciwko ERSTE Bank Hungary Zrt* (EU:C:2018:367).
44. Wyrok TS z dnia 4 grudnia 2008 r., C-330/07, *Jobra Vermögensverwaltungs-Gesellschaft mbH przeciwko Finanzamt Amstetten Melk Scheibbs* (EU:C:2008:685).
45. Wyrok TS z dnia 5 lipca 2007 r., C-321/05, *Hans Markus Kofoed przeciwko Skatteministeriet* (EU:C:2007:408).
46. Wyrok TS z dnia 6 lipca 1995 r., C-470/93, *Verein gegen Unwesen in Handel und Gewerbe Köln e.V. przeciwko Mars GmbH* (EU:C:1995:224).
47. Wyrok TS z dnia 6 października 2009 r., C-40/08, *Asturcom Telecomunicaciones SL przeciwko Cristina Rodríguez Nogueira* (EU:C:2009:615).
48. Wyrok TS z dnia 7 lipca 1992 r., C-370/90, *The Queen przeciwko Immigration Appeal Tribunal i Surinder Singh, ex parte Secretary of State for Home Department* (EU:C:1992:296).
49. Wyrok TS z dnia 7 lipca 2005 r., C-147/03, *Komisja Wspólnot Europejskich przeciwko Republice Austrii* (EU:C:2005:427).

50. Wyrok TS z dnia 7 lutego 1979 r., C-115/78, *J. Knoors przeciwko Staatssecretaris van Economische Zaken* (EU:C:1979:31).
51. Wyrok TS z dnia 9 listopada 2010 r., C-137/08, *VB Pénzügyi Lízing Zrt. przeciwko Ferenc Schneider* (EU:C:2010:659).
52. Wyrok TS z dnia 9 listopada 2016 r., C-42/15, *Home Credit Slovakia a.s. przeciwko Klárze Bíróovej* (EU:C:2016:842).
53. Wyrok TS z dnia 9 marca 1999 r., C-212/97, *Centros Ltd przeciwko Erhvervs- og Selskabsstyrelsen* (EU:C:1999:126).
54. Wyrok TS z dnia 9 września 2021 r., sprawy połączone C-33/20, C-155/20, C-187/20, *UK i in. przeciwko Volkswagen Bank GmbH i in.* (EU:C:2021:736).
55. Wyrok z dnia 26 lutego 2019 r., sprawy połączone C-116/16 i C117/16, *Skatteministeriet przeciwko T Danmark i Y Denmark Aps* (EU:C:2019:135).
56. Wyrok z dnia 16 grudnia 2008 r., C-47/07 P, *Masdar (UK) Ltd przeciwko Komisji Wspólnot Europejskich* (EU:C:2008:726).

Opinie rzeczników generalnych i wnioski prejudycjalne

1. Opinia rzecznika generalnego Cruza Villalóna, C-110/14, *Horașiu Ovidiu Costea przeciwko SC Volksbank România SA* (EU:C:2015:271).
2. Opinia rzecznika generalnego Hogana, sprawy połączone C-33/20, C-155/20, C187/20, *UK i in. przeciwko Volkswagen Bank GmbH i in.* (EU:C:2021:629).
3. Opinia rzecznika generalnego La Pergola, C-212/97, *Centros Ltd przeciwko Erhvervs- og Selskabsstyrelsen* (EU:C:1998:380).
4. Opinia rzecznika generalnego Maduro, C-255/02, *Halifax plc, Leeds Permanent Development Services Ltd i County Wide Property Investments Ltd przeciwko Commissioners of Customs & Excise* (EU:C:2005:200).
5. Opinia rzecznika generalnego Maduro, C-412/06, *Annelore Hamilton przeciwko Volksbank Filder eG.* (EU:C:2007:695).
6. Opinia rzecznika generalnego Saggio, C-373/97, *Dionysios Diamantis przeciwko Elliniko Dimosio i Organismos Oikonomikis Anasygkrotisis Epicheiriseon AE* (EU:C:1999:528).
7. Opinia rzecznika generalnego Trstenjak, C-92/11, *RWE Vertrieb AG przeciwko Verbraucherzentrale Nordrhein-Westfalen eV* (EU:C:2012:566).
8. Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Landgericht Ravensburg (Niemcy) w dniu 12 kwietnia 2021 r., C-232/21, *CR, AY, ML, BQ przeciwko Volkswagen Bank GmbH i Audi Bank.*
9. Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Oberlandesgerichts Stuttgart (Niemcy) w dniu 13 października 2021 r., C-630/21, *O.K. przeciwko Mercedes-Benz Bank AG.*

1. Decyzja Prezesa UOKiK z dnia 19 maja 2013 r., RGB 4/2016, www.uokik.gov.pl.
2. Decyzja Prezesa UOKiK z dnia 28 grudnia 2016 r., DKK-21/2016, www.uokik.gov.pl.
3. Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 23 stycznia 2020 r., I ACz 30/20, LEX nr 3021148.
4. Uzasadnienie postanowienia Sądu Rejonowego dla Warszawy-Woli w Warszawie z dnia 22 czerwca 2021 r., C-570/21 (Dz. Urz. UE C 24 z 17 stycznia 2022 r., s. 15).
5. Wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości w Niemczech z dnia 22 grudnia 2004 r., VIII ZR 91/04, dostęp: www.juris.bundesgerichtshof.de.
6. Wyrok SA w Warszawie z dnia 11 kwietnia 2017 r., VI ACa 188/17, LEX nr 2352742.
7. Wyrok SA w Warszawie z dnia 8 marca 2017 r., VI ACa 1515/15, LEX nr 2321944.
8. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 9 lutego 2018 r., I ACa 989/17, LEX nr 2684168.
9. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 19 listopada 2019 r., I ACa 216/19, LEX nr 2761609.
10. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 28 listopada 2019 r. VI ACa 232/19, LEX nr 2784490.
11. Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 16 czerwca 2020 r., XX GC 286/16, LEX nr 3063430.
12. Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 26 października 2020 r., XXV C 157/18, LEX nr 3083157/
13. Wyrok SN z dnia 1 grudnia 2016 r., I PK 297/15, LEX nr 2192624.
14. Wyrok SN z dnia 12 października 2016 r., II CSK 14/16, LEX nr 2142552.
15. Wyrok SN z dnia 13 kwietnia 2016 r., II PK 81/15, LEX nr 2026397.
16. Wyrok SN z dnia 14 marca 2002 r., IV CKN 821/00, LEX nr 54375.
17. Wyrok SN z dnia 14 marca 2019 r., IV CSK 232/18, LEX nr 2634109.
18. Wyrok SN z dnia 15 stycznia 2014 r., I CSK 197/13, LEX nr 1438401.
19. Wyrok SN z dnia 16 maja 2013 r., V CSK 260/12, LEX nr 1381038.
20. Wyrok SN z dnia 19 marca 2004 r., IV CK 172/03, LEX nr 112927.
21. Wyrok SN z dnia 25 kwietnia 2014 r., II CSK 380/13, LEX nr 1491255.
22. Wyrok SN z dnia 25 sierpnia 2016 r., V CSK 678/15, LEX nr 2157287.
23. Wyrok SN z dnia 26 listopada 1997 r., II CKN 458/97, LEX nr 32595.
24. Wyrok SN z dnia 29 listopada 2018 r., IV CSK 378/17, LEX nr 2586031.
25. Wyrok SN z dnia 6 maja 2004 r., II CK 261/03, LEX nr 174165.

Wydawnictwo w ramach serii Biblioteka UOKiK

Jakub Jasiński – laureat I miejsca w konkursie Prezesa UOKiK w edycji 2022/23 na najlepszą pracę magisterską w obszarze ochrony konsumentów. Pracę napisał pod kierunkiem prof. dr. hab. Roberta Grzeszczaka. Ukończył summa cum laude studia prawnicze na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Studiował również na Uniwersytecie w Bonn i Uniwersytecie w Turynie. Stypendysta rektora za wyróżniające wyniki w nauce. Członek redakcji Przeglądu Prawniczego UW. Obecnie odbywa aplikację adwokacką przy Izbie Adwokackiej w Warszawie oraz zdobywa doświadczenie na stanowisku prawnika w kancelarii Magic Circle. Zawodowo szczególnie zainteresowaniem darzy problematykę ochrony konsumenta na rynku finansowym. Wolne chwile poświęca życiowej pasji – wspinaczce górskiej.

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów
pl. Powstańców Warszawy 1, 00-950 Warszawa
www.uokik.gov.pl

ISBN 978-83-64681-40-0

9 788364 681400